

Wageningen UR Livestock Research

Partner in livestock innovations

Rapport 323

Staat van het Dier

Monitoring van Dierenwelzijn en Diergezondheid in
Nederland (0-meting)

Februari 2010

LIVESTOCK RESEARCH

WAGENINGEN UR

Colofon

Uitgever

Wageningen UR Livestock Research
Postbus 65, 8200 AB Lelystad
Telefoon 0320 - 238238
Fax 0320 - 238050
E-mail info.livestockresearch@wur.nl
Internet <http://www.livestockresearch.wur.nl>

Redactie

Communication Services

Copyright

© Wageningen UR Livestock Research, 2009
Overname van de inhoud is toegestaan,
mits met duidelijke bronvermelding.

Aansprakelijkheid

Wageningen UR Livestock Research (formeel ASG Veehouderij BV) aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Wageningen UR Livestock Research, formeel 'ASG Veehouderij BV', vormt samen met het Centraal Veterinair Instituut en het Departement Dierwetenschappen van Wageningen Universiteit de Animal Sciences Group van Wageningen UR.

Losse nummers zijn te verkrijgen via de website.

De certificering volgens ISO 9001 door DNV onderstreept ons kwaliteitsniveau. Op al onze onderzoeksopdrachten zijn de Algemene Voorwaarden van de Animal Sciences Group van toepassing. Deze zijn gedeponeerd bij de Arrondissementsrechtbank Zwolle.

Abstract

25 measuring points summarize the results of policy measures for animal welfare and animal health in The Netherlands

Keywords

Animal welfare, animal health, monitoring, policy measures

Referaat

ISSN 1570 - 8616

Auteur(s)

F.R. Leenstra, R.H.M. Bergevoet, F. Neijenhuis, W.J.A. Hanekamp, I. Vermeij, A.H. Ipema, A.R. de Jong, J.A.M. Verstappen

Titel

Staat van het Dier

Rapport 323

Samenvatting

In 25 meetpunten zijn de resultaten voor beleidsdoelen op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid in beeld gebracht.

Trefwoorden

Dierenwelzijn, diergezondheid, monitoring, beleidsmaatregelen

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

LIVESTOCK RESEARCH

WAGENINGEN UR

Rapport 323

Staat van het Dier

Monitoring van dierenwelzijn en diergezondheid in Nederland
(0-meting)

Monitoring Animal Welfare and Animal Health in
The Netherlands

F.R. Leenstra, R.H.M. Bergevoet, F. Neijenhuis, W.J.A. Hanekamp,
I. Vermeij, A.H. Ipema, A.R. de Jong, J.A.M. Verstappen

Februari 2010

Voorwoord

Wageningen UR Livestock Research heeft deze eerste Staat van het Dier in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) opgesteld. Voor de door LNV gekozen meetpunten voor de beleidsdoelen op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid is gebruik gemaakt van gegevens, die al verzameld worden. Deels was dat mogelijk door het raadplegen van publieke bestanden, deels hebben verschillende instanties ons gegevens beschikbaar gesteld. Bij het opstellen van de Staat van het Dier zijn dan ook veel mensen betrokken geweest.

Deze eerste meting is een 0-meting. De Minister van LNV heeft aangegeven de Staat van het Dier jaarlijks te willen opstellen. Bij herhaalde metingen kan per meetpunt aangegeven worden of er verandering optreedt in de gewenste richting en kan de snelheid van verandering geanalyseerd worden. Om deze 0-meting tot waarde te laten komen, zijn herhaalde metingen noodzakelijk. Daar zou een status, als voor monitoring van de voortgang in milieubeleid en natuurbeleid, zich voor lenen. Voor de meetpunten waar streefwaarden zijn vastgesteld zoals bijvoorbeeld het aantal integraal duurzame stallen, kan beter geanalyseerd worden of beleidsdoelen gehaald worden en beleidsinstrumenten toereikend zijn. Veel van de meetpunten voor de Staat van het Dier lenen zich voor het vaststellen van streefwaarden. Voor het vaststellen van streefwaarden is een maatschappelijke discussie wenselijk.

Veel van de meetpunten hebben betrekking op de omgeving van het dier. Daarover zijn relatief veel gegevens beschikbaar; zeker voor productiedieren en in mindere mate voor hobby- en gezelschapsdieren. Bij de keuze van meetpunten was het duidelijk, dat er nog weinig gegevens beschikbaar zijn over welzijn en/of gezondheid direct gemeten aan het dier. Zodra meetmethoden daarvoor (bijvoorbeeld conform de protocollen ontwikkeld in Welfare Quality) in het veld toegepast worden, zijn ze van grote waarde voor beoordeling van dierenwelzijn vanuit het perspectief van het dier. Beschikbaarheid van zulke meetpunten verhoogt zeker de waarde van de Staat van het Dier. In Nederland wordt door veel partijen gewerkt aan verbetering van dierenwelzijn en diergezondheid. Monitoren van de voortgang daarin is dan ook voor alle betrokkenen van belang om waar nodig inspanningen te vergroten en/of prioriteiten te stellen.

Ik hoop, dat deze eerste Staat van het Dier bijdraagt aan een consequent doorgezette positieve ontwikkeling op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid in Nederland.

Ir. P. Vriesekoop
Directeur Wageningen UR Livestock Research

Managementsamenvatting

Inleiding en doelstelling

De minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) heeft in haar brief TRCDL/2009/1394 van 30 juni 2009 aan de Tweede Kamer aangekondigd jaarlijks een 'Staat van het Dier' uit te gaan brengen. De Staat van het Dier beoogt het niveau van dierenwelzijn en diergezondheid van gehouden dieren in Nederland te beschrijven aan de hand van diverse meetpunten. Bij herhaalde metingen kunnen richting en snelheid van verandering in beeld gebracht worden. Daarmee kan het effect van het beleid op het gebied van welzijn en gezondheid van dieren worden afgeleid. Het uiteindelijke doel van de 'Staat van het Dier' is om informatie te verzamelen waarmee kan worden getoetst in welke mate de doelen uit de Nota Dierenwelzijn en Nationale Agenda Diergezondheid worden gerealiseerd. Op grond van conclusies over de mate waarin doelen worden gerealiseerd, kan besloten worden het beleid bij te stellen.

Hoewel voor een aantal meetpunten ook historische gegevens beschikbaar zijn, is door LNV de keuze gemaakt deze eerste Staat van het Dier als een 0-meting te gebruiken.

Werkwijze

De Staat van het Dier is gekoppeld aan de dierenwelzijns- en diergezondheidsdoelen zoals die zijn geformuleerd in:

- het Coalitieakkoord Samen Werken, Samen Leven (feb 2007)
- het Beleidsprogramma Samen Werken, Samen Leven (juni 2007)
- de Nota Dierenwelzijn (okt 2007)
- de Nationale Agenda Diergezondheid (okt 2007)

Van deze beleidsdoelen heeft LNV meetpunten afgeleid die inzicht kunnen geven in de actuele situatie. Gekozen is voor 25 meetpunten, die vooral inzicht geven in de concrete producten of prestaties van het beleid (output) en waarvoor gegevens beschikbaar zijn, bijvoorbeeld voor monitoring voor diverse andere beleidsdoelen of via private gegevensbestanden, die publiek toegankelijk zijn. Voor het meten van outcome (verbetering van dierenwelzijn en –gezondheid, gemeten direct aan het dier) zijn voornamelijk weinig gegevens beschikbaar.

De implementatie van het in de Nota Dierenwelzijn en Nationale Agenda Diergezondheid geformuleerde beleid is een gezamenlijke verantwoordelijkheid van overheid en maatschappelijke partijen. Voor veel meetpunten zijn de uitkomsten het resultaat van inspanningen van bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en de overheid gezamenlijk. In deze rapportage worden wel de resultaten van die gezamenlijke inspanningen, waaronder die van bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties, in beeld gebracht, maar wordt de input van bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties (geld, menskracht) niet gekwantificeerd. Daar waar mogelijk zijn gegevens over 2009 verzameld en waar die niet beschikbaar zijn, zijn de meeste recente (meestal 2008) gebruikt

Conclusies en aanbevelingen voor vervolg metingen

• *Meetpunten geven indruk van de stand van zaken van dierenwelzijn en diergezondheid in Nederland*
Voor alle beleidsdoelen op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid kan met behulp van de meetpunten een indruk van de stand van zaken worden gegeven. Het geeft een beeld waar we anno 2009 staan. De gegevens zijn ruimer beschikbaar voor productiedieren dan voor hobby- en gezelschapsdieren.

• *Tijdstip van verschijnen naar het tweede kwartaal*
Verschijnen van de Staat van het Dier in het tweede kwartaal van elk kalenderjaar, maakt het mogelijk voor de meeste meetpunten gegevens over het voorgaand jaar compleet te hebben.

• *Streef naar meer outcome meetpunten*
Bij de opstelling van volgende versies van de Staat van het Dier is het zinvol na te gaan of er meetpunten beschikbaar komen, die meer in de richting van daadwerkelijk meten van dierenwelzijn en diergezondheid aan het dier (outcome) gaan. Veel meetpunten gaan nu over de omgeving van het

dier (output). Een betere omgeving vergroot de kans op een verbeterd welzijn of gezondheid, maar garandeert dat niet.

Het daadwerkelijk meten van dierenwelzijn of diergezondheid aan het dier zelf (outcome) wordt mogelijk met behulp van de Welfare Quality® methodiek die in 2009 beschikbaar is gekomen. Deze wordt echter nog niet in het veld toegepast. De voor Welfare Quality® ontwikkelde protocollen lenen zich uitstekend om in (private) kwaliteitssystemen in te bouwen. Daarmee ontstaat niet alleen een meetpunt, maar ook een systeem voor dierhouders om verbeterpunten zichtbaar te krijgen.

Voor een aantal diersoorten (diercategorieën) is ervaring opgebouwd met ongeriefanalyses op grond van inzichten van experts. Hiervoor is een methodiek beschikbaar, die in de tijd kan worden herhaald. Zowel de Welfare Quality® methodiek als de ongeriefanalyses zijn nog niet geschikt voor absolute streefwaarden, wel kan bij herhaalde metingen vastgesteld worden, of veranderingen in de richting van meer welzijn en gezondheid en minder ongerief gaan.

● *Benoem streefwaarden voor meetpunten, waar mogelijk in overleg met bedrijfsleven en/of maatschappelijke groeperingen*

Voorwaarde voor een goede monitoring van de voortgang per meetpunt is, dat concreet (afrekenbare) doelen geformuleerd zijn: wat moet wanneer zijn bereikt. Dat is voor veel doelen nu nog niet het geval. Voor een viertal doelen zijn streefwaarden in de vorm van percentages vastgelegd. Het kunnen geven van een oordeel of beleidsdoelen worden bereikt (evaluatie) vereist streefwaarden per meetpunt. Bij herhaalde meting op dezelfde meetpunten kan dan een verloop besproken worden. Aanbevolen wordt om voor het verschijnen van de volgende Staat van het dier streefwaarden per meetpunt te benoemen en bij meetpunten waar het bedrijfsleven en/of maatschappelijke organisaties betrokken zijn, om de streefwaarden in overleg vast te stellen.

Samenvatting van resultaten per meetpunt voor de verschillende beleidsdoelen.

Hierna is per beleidsdoel het meetpunt weergegeven en direct daaraan gekoppeld het resultaat. De resultaten kunnen zowel kwalitatief als kwantitatief zijn.

Coalitieakkoord: Het dierenwelzijn verbetert

- ▶ Meetpunt: Metingen aan het dier, bijvoorbeeld met de monitor, ontwikkeld in het EU-programma Welfare Quality®
- ▶ Meetpunt: Ongeriefanalyses c.q. inschattingen door experts

Welfare Quality® metingen zijn niet beschikbaar. Er zijn ongeriefanalyses conform de indeling van Welfare Quality® beschikbaar voor rundvee, varkens, pluimvee, nertsen en paarden (ASG rapport 71, 2007) en konijnen, eenden, kalkoenen, schapen en geiten (ASG rapport 160, 2009). In 2010 komen gegevens beschikbaar voor gezelschapsdieren.

Beleidsprogramma: In 2011 worden productiedieren en gezelschapsdieren beter behandeld

- ▶ Meetpunt: conform meetpunten genoemd bij het Coalitieakkoord
- ▶ Meetpunt: Aantal meldingen en bevindingen van verwaarlozing of mishandeling van dieren

Het aantal meldingen en bevindingen van verwaarlozing en mishandeling is in beeld gebracht met gegevens van de LID en de AID. Het gaat dan om het aantal meldingen en het deel van de meldingen dat gegrond was. Het aantal meldingen hangt ook samen met de alertheid van het publiek en met de bekendheid van de telefoonnummers, dan met het niveau van verwaarlozing of mishandeling. Over 2009 waren er 9904 meldingen, die in behandeling zijn genomen. Het aandeel gegronde meldingen was 44%. Dat aandeel is wel een indicator voor verwaarlozing en mishandeling. Naast de juridisch opgevolgde bevindingen, kan ook sprake zijn van een terechte melding, maar waar inmiddels actie is ondernomen, of van terechte meldingen, waarbij geen juridisch sluitende bewijslast is. Die categorieën worden niet apart geregistreerd.

- ▶ Meetpunt: Aantal dieren in asiels en opvang

Het totaal aantal dieren dat in 2009 in asiels of andere opvang terecht komt, is niet bekend. Wel heeft de Dierenbescherming gegevens over de bij hen aangesloten asiels (ca 50% van het totale aantal) en dan met name over honden en katten. In de Dierenbescherming gelieerde asiels werden in 2009 24.274 honden en 54.135 katten aangeboden. 45% van die honden en 10% van die katten werden in 2009 vanuit die asiels aan de eigenaar geretourneerd, 54% van die honden en 81% van die katten werd geplaatst bij een nieuwe eigenaar.

Beleidsprogramma: In 2011 is 5% van de stallen integraal duurzaam en diervriendelijk, waarbij voldaan wordt aan dierenwelzijns-eisen die verder gaan dan de huidige wettelijke eisen

- ▶ Meetpunt: Percentage integraal duurzame stallen

Het percentage integraal duurzame stallen op 1 januari 2010 wordt voorjaar 2010 separaat gerapporteerd.

Lange termijn doelstellingen Nota Dieren Dierenwelzijn

1. Het perspectief van het dier is leidend bij de inrichting van stallen en de bedrijfsvoering, zonder dat andere aspecten als economie, milieu, diergezondheid, voedselveiligheid en arbeidsomstandigheden uit het oog worden verloren.

2. Gehouden dieren kunnen behoeften voortvloeiend uit natuurlijk gedrag uiten, krijgen daglicht, hebben voldoende ruimte en ondergaan geen fysieke ingrepen als gevolg van het houden. Transport van slachtvee over lange afstanden vindt niet meer plaats.

Beide doelen hangen nauw samen. De volgende meetpunten zijn gebruikt om de voortgang in deze twee doelen gezamenlijk vast te stellen.

- ▶ Meetpunt: Ontwikkeling in nationale wet- en regelgeving & mate waarin Nederland in wet- en regelgeving in de EU voorloopt

Nederland heeft niet voor alle diersoorten regelgeving. Wel heeft Nederland voor meer diercategorieën en onderwerpen regelgeving dan de EU heeft (bv Honden en katten besluit, PPE verordeningen voor huisvesting van commerciële konijnen en nertsen, Vleeskalverenbesluit). Voor de huisvesting van varkens is Nederland strikter dan de EU voorschrijft.

Nederland kent een aantal private keurmerken met strengere eisen voor dierenwelzijn dan de wettelijke regels of regels voor dierenwelzijn waar de overheid die niet ingesteld heeft.

- ▶ Meetpunt: Het aandeel bedrijven dat voldoet aan alle wettelijke eisen op het gebied van dierenwelzijn

In Nederland wordt, waar mogelijk, risicobewust gecontroleerd. Daardoor zijn geen gegevens beschikbaar over het op alle fronten naleven van de wet. De AID gaat in 2010 deze gegevens verzamelen.

► Meetpunt: Het aandeel bedrijven dat bovenwettelijke, welzijnsbevorderende maatregelen neemt

Circa 4% van alle bedrijven valt onder een gecertificeerd kwaliteitssysteem, dat toetst of bedrijven bovenwettelijke maatregelen nemen (biologisch, scharrel, Milieukeur).

► Meetpunt: Transport van levende dieren van en naar Nederland

Met name lange afstand transport van levende dieren houdt risico's in voor welzijn en gezondheid van de dieren. Daarom is grensoverschrijdend transport in beeld gebracht. Van het grensoverschrijdend transport met dieren heeft over 2008 ca. 70% betrekking op transport van of naar de buurlanden België (Luxemburg) en Duitsland. Dan zijn de transportafstanden doorgaans beperkt. 338.000 kalveren, 584.000 vleesvarkens en 2.018.000 biggen werden van of naar verder weg gelegen landen getransporteerd, waarbij de transportafstanden als lang gekarakteriseerd kunnen worden.

► Meetpunt: Voortgang in vermindering van ingrepen

In 2009 is het verdoven van biggen bij castratie met een privaat stelsel van afspraken de norm geworden. Voor de overige ingrepen zijn er in 2009 geen wijzigingen opgetreden in wet- of regelgeving. Het aantal dieren met ingrepen wordt niet separaat vastgelegd. Voor een aantal soorten landbouwhuisdieren is in kwaliteitssystemen vastgelegd, dat bepaalde ingrepen niet uitgevoerd worden (bv in de biologische houderij worden bij varkens geen staarten gecoupeerd en bij leghennen geen snavels behandeld). Uit de deelname aan die kwaliteitssystemen is het minimale aantal dieren zonder ingrepen af te leiden.

► Meetpunt: Voortgang in verbetering bedwelmingsmethoden

In 2009 is veel onderzoek naar bedwelmingsmethoden voor slachten uitgevoerd. De verschillende methodes hebben voor- en nadelen, die lastig tegen elkaar af te wegen zijn. Vanaf 2010 is registratie en continu monitoren van verdovingscondities in pluimveeslachterijen verplicht. In de nabije toekomst wordt, conform EU-regelgeving, in elk slachthuis een getrainde medewerker belast met het toezicht op dierenwelzijn.

► Meetpunt: Investerings door de overheid in onderzoek op het gebied van dierenwelzijn
De overheid investeert in 2009 7,1 miljoen euro in onderzoek op het gebied van welzijn van productiedieren en 457.000 euro op het gebied van welzijn van gezelschapsdieren.

► Meetpunt: Investerings door de overheid in onderwijs op het gebied van dierenwelzijn
De omvang van onderwijs, specifiek gericht op dierenwelzijn, is niet precies in beeld te brengen.

3. Gehouden dieren zijn in principe zichtbaar voor burgers, ofwel in het landschap, ofwel op het bedrijf. Maatschappelijke transparantie is de norm bij het houden van dieren, opdat de burger en de consument zijn verantwoordelijkheid kan nemen bij de aanschaf van dierlijke producten of een gezelschapsdier.

► Meetpunt: Aantal zichtstallen, aantal bedrijven met weidegang, aantal bedrijven met een publiekstak

75 veehouderijbedrijven hebben een zichtstal; 85% van de melkveebedrijven doet aan weidegang en 25% van de legpluimveebedrijven geeft de hennen uitloop; 2636 veehouderijbedrijven hebben een publiekstak. Dubbeltellingen in deze categorie zijn niet uit te sluiten en ook niet te voorkomen met de huidige gegevensbestanden.

► Meetpunt: Beschikbaarheid en deelname aan kwaliteits- en certificeringssystemen

In de vleeskalver-, varkens-, pluimvee-, melkgeiten- en koemelksector nemen vrijwel alle bedrijven deel aan een gecertificeerd kwaliteitssysteem. De bedrijven worden daarbij jaarlijks gecontroleerd, o.a. op het naleven van regelgeving ten aanzien van dierenwelzijn en diergezondheid. Voor maneges in de paardensector bestaat een kwaliteitssysteem, in de gezelschapsdierensector is dat nog niet gerealiseerd. Voor aquacultuur is per 1 januari 2010 de Maatlat Duurzame Aquacultuur in werking getreden.

4. Houders van hobby- en gezelschapsdieren beschikken over voldoende kennis over het aankopen, huisvesten en verzorgen van dieren en handelen daarnaar.

► Meetpunt: Investerings van de overheid in kennisbevordering bij houders van hobby- en gezelschapsdieren

De overheid ondersteunt organisaties, die het informeren van (potentiële) houders van hobby- en/of gezelschapsdieren tot doel hebben. In 2009 ontving het Landelijk Informatie Centrum Gezelschapsdieren (LICG) 940.000 euro, het Platform Verantwoord Huisdierenbezit (PVH) 66.000 euro het Landelijk Kennisnetwerk Levende Have (LKLH) 20.000 euro, het Nederlands Hippisch

Kenniscentrum (NHK) 150.000 euro en de Stichting Zeldzame Huisdierrassen (richt zich primair op agrobiodiversiteit) 200.000 euro.

► Meetpunt: Aantal hits op de websites van LICG, PVH en LKLH

Het aantal unieke bezoekers op de website van LICG was in 2009 160.990 en op de website van LKLH 192.709. De website van PVH had 43.757 bezoekers.

5. Consumenten beschikken over voldoende kennis, informatie en ondersteuning om in redelijkheid een afweging te kunnen maken bij hun aankoop van dierlijke producten wat dierenwelzijn betreft.

► Meetpunt: Percentage van de Nederlandse bevolking, dat zich realiseert dat men door de keuze voor bepaalde producten invloed heeft op het welzijn van dieren in de veehouderij

In 2009 realiseerde 66% van de Nederlanders zich dat men door de keuze voor bepaalde producten invloed heeft op het welzijn van dieren in de veehouderij.

Bij de keuze voor vlees hechtte in 2008 de consument middelmatig waarde aan dierenwelzijn (6de plaats van de 12 gemeten voedselkwaliteitswaarden).

► Meetpunt: Percentage consumenten, dat dierenwelzijn meeweegt bij aankoopbeslissingen van dierlijke producten

Volgens een meting van Motivaction in opdracht van Voedingscentrum woog in 2009 25% van de consumenten dierenwelzijn mee bij aankoopbeslissingen van vlees. Volgens een onderzoek van Wageningen UR LEI in 2008 let 25% van de Nederlanders bij de aankoop van vlees erop of de dieren voldoende bewegingsruimte hebben.

De omzet (gemeten) van producten met een duurzaamheidskeurmerk (waaronder dierenwelzijn, maar ook bv Fair Trade) was in 2008 8%.

Nationale Agenda Diergezondheid

Houders van dieren gaan over de hele linie verstandig en deskundig met hun dieren om en kunnen een beroep doen op een adequate veterinaire zorg, niet alleen voor besmettelijke dierziekten, maar ook voor een brede preventieve gezondheidszorg.

► Meetpunt: Kwaliteit en beschikbaarheid van diergezondheidszorg

Voor alle diercategorieën zijn verspreid over Nederland dierenartsen en paraveterinaren beschikbaar. Een recente telling van de KNMvD geeft 3075 praktiserende dierenartsen en 6709 paraveterinaren. Uit een onderzoek van de KNMvD blijkt 97% van de klanten van diergezondheidszorg tevreden over de kwaliteit van de verleende diergezondheidszorg.

Er zijn, verdeeld over Nederland, ca. 60 vrijwilligersorganisaties met dierenambulances actief.

► Meetpunt: Investerings van de overheid in onderzoek op het gebied van dierziekten en diergezondheid

De overheid investeerde in 2009 bijna 28 miljoen euro in onderzoek op het gebied van dierziekten en diergezondheid. Dit onderzoek is niet los te zien van het dierenwelzijnsonderzoek en evenmin van het onderwijs op het gebied van dierziekten en diergezondheid bij de Faculteit Diergeneeskunde.

► Meetpunt: Investerings van de overheid in onderwijs op het gebied van dierziekten en diergezondheid

Als meting voor onderwijs op het gebied van dierziekten en diergezondheid wordt het budget over 2009 van de Faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit Utrecht (58.5 miljoen euro) gebruikt.

► Meetpunt: Aanwezigheid van bestrijdingsplichtige en van bedrijfsgebonden dierziekten

In Nederland werden in 2008 1763 verdenkingen van bestrijdingsplichtige dierziekten gemeld. 104 meldingen bleken positief (85 Blue Tongue, 1 NCD, 11 rabiës, 6 TBC en 1 leukose).

► Meetpunt: Gebruik van diergeneesmiddelen

De resultaten voor dit meetpunt hebben betrekking op gebruik van antibiotica in de veehouderij, voor verschillende diercategorieën en specifieke stoffen. Voor het gebruik bij hobby- en gezelschapsdieren zijn geen gegevens beschikbaar. Voor het gebruik van andere diergeneesmiddelen dan antibiotica zijn evenmin gegevens beschikbaar.

► Meetpunt: Niveau van naleving van het preventiebeleid

AID en VWA controleren op de naleving van het preventiebeleid voor dierziekten. Het gaat dan om de regels voor reiniging en ontsmetting van transportmiddelen en het verzamelen van dieren. Omdat de controles gebaseerd zijn op risicobewust beleid, zijn de resultaten van de controles niet representatief voor de gehele sector.

Inhoudsopgave

Voorwoord

Managementsamenvatting

Samenvatting van resultaten per meetpunt voor de verschillende beleidsdoelen

1	Inleiding	1
1.1	Ambities en doelen van beleid	1
1.2	Doelen en meetpunten	2
1.3	Welke diersoorten?	3
1.4	Soorten meetpunten en werkwijze	4
1.5	Leeswijzer	5
2	Doelen en meetpunten: resultaten	7
2.1	Coalitieakkoord Samen Werken, Samen Leven	7
2.1.1	Metingen aan het dier, bijvoorbeeld met de monitor zoals ontwikkeld in het EU-programma Welfare Quality®	7
2.1.2	Ongeriefanalyses c.q. inschattingen door experts	7
2.2	Beleidsprogramma Samen Werken, Samen Leven	9
2.2.1	Aantal meldingen en bevindingen van verwaarlozing of mishandeling van dieren	10
2.2.2	Het aantal dieren in asiels en opvang	11
2.2.3	Het aandeel integraal duurzame en diervriendelijke stallen	12
2.3	Nota Dierenwelzijn	13
2.3.1	Ontwikkeling in nationale wet- en regelgeving en de mate waarin Nederland in wet- en regelgeving in de EU voorloopt	14
2.3.2	Het aandeel bedrijven dat voldoet aan alle wettelijke eisen op het gebied van dierenwelzijn	15
2.3.3	Het aandeel bedrijven dat bovenwettelijke, welzijnsbevorderende maatregelen neemt	16
2.3.4	Transport van levende dieren van en naar Nederland	18
2.3.5	Voortgang in vermindering van ingrepen	23
2.3.6	Voortgang in verbetering bedwelmingsmethoden	23
2.3.7	Investeringen door de overheid in onderzoek op het gebied van dierenwelzijn	25
2.3.8	Investeringen door de overheid in onderwijs op het gebied van dierenwelzijn	25
2.3.9	Aantal zichtstallen, aantal bedrijven met weidegang en aantal bedrijven met een publiekstak	26
2.3.10	Beschikbaarheid en deelname aan kwaliteit- en certificeringssystemen	28
2.3.11	Investeringen van de overheid in kennisbevordering bij houders van hobby- en gezelschapsdieren	30
2.3.12	Aantal hits op de websites van LICG, PVH en LKLH	31
2.3.13	Consumenten beschikken over voldoende kennis, informatie en ondersteuning (2 meetpunten)	32
2.4	Nationale Agenda Diergezondheid	32
2.4.1	Kwaliteit en beschikbaarheid van diergezondheidszorg	33
2.4.2	Investeringen van de overheid in onderzoek op het gebied van dierziekten en diergezondheid	36
2.4.3	Investeringen van de overheid in onderwijs op het gebied van dierziekten en diergezondheid	37

2.4.4	Aanwezigheid van bestrijdingsplichtige en bedrijfsgebonden dierziekten.....	38
2.4.5	Gebruik van diergeneesmiddelen.....	39
2.4.6	Niveau van naleving van het preventiebeleid.....	41

3 Conclusies en aanbevelingen..... 42

Bijlage 1: Brief van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) TRCDL/2009/1394 van 30 juni 2009 aan de Tweede Kamer waarin wordt aangekondigd jaarlijks een ‘Staat van het Dier’ uit te gaan brengen

Bijlage 2: Bronnen per meetpunt, literatuur en overzicht van gebruikte afkortingen

Bijlage 3: Overzicht wetten en regelgeving met directe link naar dierenwelzijn en diergezondheid

Bijlage 4: Overzicht houderijsystemen per diersoort voor de verschillende keurmerken (dec 2009)

Bijlage 5: Aantallen dieren in Nederland

1 Inleiding

1.1 Ambities en doelen van beleid

De minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) heeft in haar brief TRCDL/2009/1394 van 30 juni 2009 aan de Tweede Kamer (zie Bijlage 1) aangekondigd jaarlijks een 'Staat van het Dier' uit te gaan brengen. Hiermee kan de stand van zaken ten aanzien van het welzijn en de gezondheid van dieren gevolgd worden. De Staat van het Dier beoogt het niveau van dierenwelzijn en diergezondheid van gehouden dieren in Nederland te beschrijven. De beschrijving gebeurt aan de hand van meetpunten. Met in de tijd opvolgende metingen kan inzicht worden verkregen in de ontwikkelingen wat betreft welzijn en gezondheid van gehouden dieren. Ook is inzicht mogelijk in het effect van het beleid op het gebied van welzijn en gezondheid van dieren. Het uiteindelijke doel van deze 'Staat van het Dier' is de informatie te verzamelen, die toetsing van de mate waarin doelen worden gerealiseerd mogelijk maakt. Op grond van conclusies over de mate waarin doelen worden gerealiseerd, kan besloten worden het beleid bij te stellen.

Ambities en doelen van het dierenwelzijns- en diergezondheidsbeleid

Welzijn en gezondheid van dieren staan hoog op de agenda van de regering. De ambities en doelen van het dierenwelzijns- en diergezondheidsbeleid zijn verwoord in het Coalitieakkoord, het Beleidsprogramma, de Nota Dierenwelzijn en de Nationale Agenda Diergezondheid. In het onderstaande zijn de belangrijkste passages kort samengevat.

In het **Coalitieakkoord Samen Werken, Samen Leven** van 7 februari 2007 staat de ambitie voor dierenwelzijn als volgt geformuleerd:

1. De inzet is te komen tot een verdere verbetering van het dierenwelzijn. Nog dit jaar (2007) zal een nieuwe Nota Dierenwelzijn worden uitgebracht, waarin het dierenwelzijnsbeleid wordt uitgewerkt.
2. Met kracht zal worden gestreefd naar aanscherping van wettelijk eisen in Europees verband.
3. Grote nadruk zal liggen op het stimuleren van innovaties en investeringen in diervriendelijke houderijsystemen en van de consumentenvraag naar diervriendelijke en duurzame producten. Investerings in diervriendelijke houderijsystemen die verder gaan dan de wettelijke eisen zullen worden ondersteund.
4. De strafmaat voor dierenmishandelaars zal worden verhoogd en aan hen zal een verbod op het houden van dieren worden opgelegd. De handhaving van bestaande regelgeving voor dierenbescherming en dierenwelzijn zal de komende jaren worden geïntensiveerd.

Deze doelen zijn geoperationaliseerd in het **Beleidsprogramma Samen Werken, Samen Leven 2007-2011** van het kabinet (14 juni 2007) en zijn verder uitgewerkt in de Nota Dierenwelzijn en de Nationale Agenda Diergezondheid die in oktober 2007 zijn verschenen. Doelstelling 25 uit het Beleidsprogramma luidt:

In 2011 worden productiedieren en gezelschapsdieren beter behandeld en moet 5% van de stallen integraal duurzaam en diervriendelijk zijn, waarbij voldaan wordt aan dierenwelzijneisen die verder gaan dan de huidige wettelijke eisen.

De **Nota Dierenwelzijn** heeft als ambitie, dat de samenleving meer inzicht krijgt in en respect ontwikkelt voor natuurlijk gedrag en de daaraan gerelateerde behoeften van dieren in hun omgeving. Zij past haar omgang en de wijze van houden van dieren daarop aan, inclusief het aankoopgedrag van dieren of dierlijke producten. De Nederlandse samenleving zal qua dierenwelzijn in de Europese voorhoede opereren. Deze ambitie wil het kabinet in 15 jaar realiseren via de volgende vijf lange termijn doelstellingen:

1. Het perspectief van het dier is leidend bij de inrichting van stallen en de bedrijfsvoering, zonder dat andere aspecten als economie, milieu, diergezondheid, voedselveiligheid en arbeidsomstandigheden uit het oog worden verloren.
2. Gehouden dieren kunnen behoeften voortvloeiend uit natuurlijk gedrag uiten, krijgen daglicht, hebben voldoende ruimte en ondergaan geen fysieke ingrepen als gevolg van het houden. Transport van slachtvee over lange afstanden vindt niet meer plaats.
3. Gehouden dieren zijn in principe zichtbaar voor burgers, ofwel in het landschap, ofwel op het bedrijf. Maatschappelijke transparantie is de norm bij het houden van dieren, opdat de burger en de consument zijn verantwoordelijkheid kan nemen bij de aanschaf van dierlijke producten of een gezelschapsdier.
4. Houders van hobby- en gezelschapsdieren beschikken over voldoende kennis over het aankopen, huisvesten en verzorgen van dieren en handelen daarnaar.
5. Consumenten beschikken over voldoende kennis, informatie en ondersteuning om in redelijkheid een afweging te kunnen maken bij hun aankoop van dierlijke producten wat dierenwelzijn betreft.

In de **Nationale Agenda Diergezondheid** is het diergezondheidsbeleid beschreven. Bij het diergezondheidsbeleid gaat het om de gezondheid van dieren, de aan-(af)wezigheid van ziektekiemen en de invloed van mensen daarop. Gegeven de mogelijke verspreiding van ziektekiemen zijn er over diergezondheidsbeleid veel internationale afspraken.

De ambitie is om de gezondheid van dieren op een hoger niveau te brengen. Het streven is dat in 2015 houders van dieren over de hele linie verstandig en deskundig omgaan met hun dieren en een beroep kunnen doen op een adequate veterinaire zorg; niet alleen in geval van (besmettelijke) dierziekten, maar ook voor brede (preventieve) gezondheidszorg.

Voor het diergezondheidsbeleid zijn de volgende strategische doelen geformuleerd:

1. Brede gezondheidszorg: een brede aandacht voor de gezondheid van alle dieren
2. Differentiatie: maatwerk leveren door waar mogelijk een gedifferentieerde aanpak per diercategorie
3. Preventie: van het voorkómen van insleep en verspreiding van dierziekten en goede huisvesting tot het verhogen van de basale weerstand van dieren
4. Risico gebaseerd beleid: het diergezondheidsbeleid zal structureel worden gebaseerd op risico-analyses
5. Financiering: Europese harmonisatie en het doorbelasten van de kosten van de bestrijding van dierziekten aan de houders zijn met elkaar in balans
6. Meer samenwerking tussen overheid en maatschappelijke organisaties: de samenleving betrekken bij het uitwerken van het diergezondheidsbeleid

In de Nota Dierenwelzijn en de Nationale Agenda Diergezondheid zijn meer dan 200 acties geformuleerd voor overheid en maatschappelijke partijen die moeten bijdragen aan de realisatie van bovengenoemde doelen. Over de voortgang van deze acties wordt door de minister van LNV jaarlijks gerapporteerd in de Voortgangsrapportage.

1.2 Doelen en meetpunten

De Staat van het Dier betreft een 0-meting en heeft als referentiejaar 2009. Een "Staat van het Dier" wordt vooral effectief als veranderingen in de tijd in meetpunten zichtbaar gemaakt kunnen worden. Daarvoor zijn in de tijd herhaalde metingen noodzakelijk. Conclusies over de mate waarin de doelen bereikt worden, kunnen pas getrokken worden, als na een herhaalde meting inzicht in snelheid en richting van veranderingen verkregen wordt. De discussie over doelen en streefwaarden en het halen daarvan kan dan effectiever gevoerd worden.

Aan de hand van de doelstellingen van het kabinet en de doelen, geformuleerd in de Nota Dierenwelzijn en de Nationale Agenda Diergezondheid, zijn mogelijke meetpunten geïnventariseerd. Dit is in een eerder stadium gebeurd door Wageningen UR Livestock Research (Leenstra en Neijenhuis, 2009). LNV heeft uit deze inventarisatie een selectie gemaakt. Hierbij zijn het perspectief van het dier en de doelen van het kabinet en de Nota Dierenwelzijn en Nationale Agenda

Diergezondheid leidend geweest. Voor de Nationale Agenda Diergezondheid zijn dat de Doelen 1 en 3. Een aantal van de doelen in de Nationale Agenda Diergezondheid heeft betrekking op de organisatie en financiering van diergezondheidsbeleid, nationaal en internationaal. De mate waarin die doelen gerealiseerd worden (2, 4, 5 en 6 uit de in 1.1 genoemde lijst), komt in deze rapportage niet aan de orde. Enkele opmerkingen daarover: het realiseren van Doel 2 (maatwerk door gedifferentieerde aanpak) komt o.a. tot uitdrukking in de draaiboeken voor verschillende bestrijdingsplichtige ziekten. In die draaiboeken wordt inmiddels onderscheid gemaakt tussen productiedieren, hobbydieren, dierentuindieren en gezelschapsdieren. Het realiseren van Doel 6 komt o.a. tot uitdrukking in het overleg met de reguliere overlegpartners van de overheid.

De doelen en meetpunten zijn samengevat in het overzicht Beleidsdoelen dierenwelzijn en diergezondheid & meetpunten 'Staat van het dier'. Dit overzicht is aan het eind van dit hoofdstuk gegeven. Dit rapport volgt qua indeling dit overzicht van beleidsdoelen.

Wageningen UR Livestock Research heeft de opdracht gekregen om bij de betreffende meetpunten gegevens te verzamelen en te rapporteren.

Voor een aantal doelen heeft de Minister van LNV streefwaarden vastgelegd. Het gaat dan specifiek om:

- het percentage stallen dat integraal duurzaam is (> 5% in 2011);
- het aantal veehouderijbedrijven dat op alle aspecten van dierenwelzijn de wet- en regelgeving volledig toepast (2009 > 70%, daarna geleidelijk opbouwend);
- de attitude van consumenten ten aanzien van hun invloed op dierenwelzijn (in 2011 realiseert 85% van de consumenten zich, dat ze door hun keuze voor bepaalde producten invloed heeft op welzijn van dieren in de veehouderij;
- in 2011 weegt 33% van de consumenten dierenwelzijn mee bij aankoopbeslissingen van vlees).

Voor deze doelen kan vastgesteld worden, of de streefwaarden gehaald worden.

Het meten van welzijn en gezondheid van dieren is niet eenvoudig. Te meer, omdat het gaat over negatieve en positieve aspecten vanuit het perspectief van het dier. Zelfs bij mensen, is een feitelijke meting van welbevinden en gezondheid nauwelijks mogelijk.

Vaststellen of dieren ongerief ondervinden (inclusief klinische verschijnselen van ziekte) is beter uit te voeren. Ook dan moet, voor een volledig beeld, eigenlijk aan voldoende individuen van alle categorieën dieren gemeten worden.

1.3 Welke diersoorten?

De Staat van het Dier heeft betrekking op gehouden, gewervelde dieren. Er wordt onderscheid gemaakt tussen productiedieren (inclusief kweekvis), hobby- en gezelschapsdieren, circusdieren en dierentuindieren, voor zover gegevens over de betrokken soorten en functies beschikbaar zijn.

In Nederland worden naar schatting 150 miljoen dieren gehouden:

Commercieel gehouden dieren (grote sectoren)	118 miljoen
Commercieel gehouden dieren (kleine sectoren)	4 miljoen
Hobbydieren	2,3 miljoen
Gezelschapsdieren	26,4 miljoen
Dieren voor educatie en vermaak	100.000

In Bijlage 5 zijn de aantallen nader uiteengezet.

Over proefdieren wordt hier niet gerapporteerd. Voor proefdieren bestaat reeds een uitgebreide toets en rapportage met betrekking tot ongerief. Deze verplichting is vastgelegd in de Wet op de Dierproeven. De rapportage over aantallen proefdieren en het ongerief dat ze ondergaan wordt jaarlijks opgesteld door de VWA onder de titel "Zodoende".

Deze rapportage gaat over gehouden dieren, die onder directe invloed van de mens staan. Ongerief bij wilde dieren komt daarom niet aan de orde. Ongerief voor wilde dieren kan voortkomen uit natuurlijke omstandigheden en door ingrijpen van de mens, bijvoorbeeld bij bestrijding van overlast door wilde dieren.

Mensen houden ook ongewervelde dieren. Belangrijke soorten zijn de bijen (bestuiving, honingproductie), mosselen, oesters en kreeften. Daarnaast worden een aantal soorten ongewervelden als gezelschapsdier gehouden (bijvoorbeeld spinnen, schorpioenen, zee-anemonen, koraal). Deze groepen komen in de Staat van het Dier niet aan de orde. Dit is ingegeven door de beperkte beschikbaarheid van kennis en gegevens over het welzijn van ongewervelde dieren.

1.4 Soorten meetpunten en werkwijze

Op grond van de doelen voor dierenwelzijn en diergezondheid en beschikbaarheid van gegevens heeft LNV een aantal meetpunten geselecteerd. Hierbij wordt gebruik gemaakt van gegevens die reeds door verschillende partijen verzameld worden. De keuze van de meetpunten en hun relatie met de genoemde doelen wordt nader toegelicht in Hoofdstuk 2.

In de meetpunten is onderscheid gemaakt tussen *outcome*-, *output*- en *inputmeetpunten*

Outcome

Bij *outcome* gaat het om het effect, dat met de inzet van beleid wordt nagestreefd. Voor beleid op het gebied van welzijn en gezondheid van dieren betekent dat een daadwerkelijke verbetering van welzijn en/of gezondheid vanuit het perspectief van het dier. *Outcomemeetpunten* zijn slechts beperkt beschikbaar.

Output

Bij *output* gaat het om concrete producten of prestaties van het beleid, die moeten bijdragen aan verbetering van dierenwelzijn en/of diergezondheid. Dergelijke meetpunten meten niet zozeer het dierenwelzijn of de diergezondheid, maar omstandigheden, die een rol kunnen spelen bij dierenwelzijn en diergezondheid, zoals de veterinaire infrastructuur, deelname aan kwaliteitsprogramma's, aandeel duurzame stallen, gebruik van antibiotica, attitude van de consument, etc. *Outputmeetpunten* zijn ruimer beschikbaar.

Input

Input heeft betrekking op de gekwantificeerde inzet van middelen (budget) om de beoogde *output* of *outcome* te realiseren.

In deze rapportage wordt, waar beschikbaar, gerapporteerd over de doelen aan de hand van *outcome*- of *outputmeetpunten*. Als die ontbreken worden *inputmeetpunten* gebruikt. Per doel worden de meetpunten beschreven en de beschikbare resultaten gegeven.

De implementatie van het in de Nota Dierenwelzijn en de Nationale Agenda Diergezondheid geformuleerde beleid is een gezamenlijke verantwoordelijkheid van overheid en maatschappelijke partijen. Voor veel meetpunten op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid zijn de uitkomsten het resultaat van inspanningen van bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en de overheid gezamenlijk en is het zelden mogelijk het aandeel van de afzonderlijke partijen in het resultaat te benoemen. In deze rapportage worden wel de resultaten van inspanningen van bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties in beeld gebracht, maar wordt de input van bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties (geld, menskracht) niet gekwantificeerd.

Er wordt voor de meetpunten gebruik gemaakt van gegevens die reeds door verschillende partijen verzameld worden. Voor de Staat van het Dier worden geen nieuwe metingen in het veld gedaan. Daarom sluiten de meetpunten niet altijd strikt één op één aan op de doelen. De meetpunten zijn genoemd bij het doel, waar ze het meest aansluiten.

Per meetpunt wordt kort de achtergrond geschetst en wordt aangegeven uit welke bron(nen) gegevens geput zijn en op welk tijdvak de gegevens betrekking hebben (Bijlage 2). Vervolgens worden de bevindingen gerubriceerd en toegelicht. Daarbij wordt, waar mogelijk, onderscheid gemaakt tussen de verschillende categorieën dieren: productiedieren (zo nodig uitgesplitst naar soort), hobbydieren (inclusief paarden) en gezelschapsdieren. Waar opportuun worden circus- en dierentuindieren separaat genoemd.

Gegevens, benodigd voor de Staat van het Dier, komen niet op standaard momenten beschikbaar. Afhankelijk van het onderwerp is dat nog in het lopend jaar (bijvoorbeeld budgetten beschikbaar voor onderzoek, onderwijs en stimuleringsregelingen, of aantallen bedrijven die aan een certificeringstelsel

mee doen), voor andere kan daar meer tijd overheen gaan. In de Staat van het Dier worden waar mogelijk gegevens over 2009 gebruikt en waar die niet beschikbaar zijn, gegevens over 2008.

1.5 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 beschrijft de verschillende doelen en de bijbehorende meetpunten. Doelen worden daar in een kader weergegeven. Meetpunten worden met ► aangegeven. Per meetpunt worden de hoedanigheid van het meetpunt, de relatie met het doel en de meetresultaten beschreven. Waar mogelijk wordt per meetpunt aangegeven in welke mate het doel bereikt wordt. Een conclusie per meetpunt wordt aangegeven met ● .

De volgorde van de meetpunten is:

- de meetpunten die volgen uit ambities uit het Coalitieakkoord (2.1)
- de meetpunten die volgen uit het Beleidsprogramma (2.2)
- de meetpunten voor de doelen uit de Nota Dierenwelzijn (2.3)
- de meetpunten voor de doelen uit de Nationale Agenda Diergezondheid. (2.4)

In Hoofdstuk 3 worden de resultaten in algemene zin besproken en worden enkele aanbevelingen voor het vervolg gedaan.

2 Doelen en meetpunten: resultaten

2.1 Coalitieakkoord Samen Werken, Samen Leven

Het dierenwelzijn verbetert

De mate waarin dit doel bereikt wordt, kan het beste worden afgeleid door daadwerkelijke metingen aan het dier zelf te verrichten, of, vanuit het perspectief van het dier, zijn welzijn en gezondheid in te schatten. Er zijn twee benaderingen beschikbaar:

▶ Een werkwijze voor monitoring van het welzijn van dieren bij de dierhouder door metingen aan het dier is ontwikkeld in het Europese onderzoekprogramma Welfare Quality®. De door de Commissie Brambell benoemde 5 vrijheden zijn geoperationaliseerd tot een twaalfal meetpunten in vier rubrieken. Voor een aantal soorten en categorieën van productiedieren is de monitor uitgewerkt en getest in de praktijk. ▶ Een tweede werkwijze is het inventariseren van vóórkomend ongerief op grond van een expertview. Dit betreft een inschatting van een aantal experts, die hun beeld mede onderbouwen met beschikbare informatie uit de literatuur. Het levert een inventarisatie van ongerief en een inschatting van de ernst daarvan op populatieniveau.	2.1.1 outcome 2.1.2 outcome

Beide meetpunten zijn vanuit het perspectief van het dier en dus outcomemeetpunten.

2.1.1 Metingen aan het dier, bijvoorbeeld met de monitor zoals ontwikkeld in het EU-programma Welfare Quality®

Achtergrond

In het Europese programma Welfare Quality® (www.welfarequality.net), dat van 2004-2009 liep, zijn methoden ontwikkeld om op een bedrijf dierenwelzijn en diergezondheid bij productiedieren feitelijk te meten/beoordelen. Het programma heeft voor varkens, rundvee en pluimvee voor in totaal zeven diercategorieën meetprotocollen geformuleerd en uitgetest. De protocollen leveren eenduidige en herhaalbare resultaten op en vragen per bedrijf enkele uren van een deskundige waarnemer. Om een beeld van een bepaalde bedrijfscategorie in een bepaald systeem (bv vermeerderingszeugen in groepshuisvesting, leghennen met uitloop of vleeskuikens) te krijgen, moeten circa 50 willekeurige bedrijven beoordeeld worden. Het is nu aan de EU, lidstaten en/of stakeholders om te bepalen wat er verder met de protocollen gaat gebeuren. In Nederland wordt momenteel, gefinancierd door LNV, gewerkt aan een welzijnsmonitor voor paarden; voor gezelschapsdieren is dat nog niet het geval.

- WQ-metingen zijn nog niet beschikbaar. WQ leent zich goed om op te nemen in kwaliteitssystemen om zo voor dierhouders concrete verbeterpunten zichtbaar te maken.

2.1.2 Ongeriefanalyses c.q. inschattingen door experts

Achtergrond

Een andere wijze van meten of dierenwelzijn en diergezondheid veranderen, is via de ongeriefanalyses. De ongeriefanalyses zijn gebaseerd op de criteria van Welfare Quality®. Dit zijn inschattingen van experts over de mate van ongerief bij dieren in verschillende sectoren. Dergelijke inschattingen kunnen in de tijd herhaald worden. Vervolgens kan per sector een beeld verkregen worden of het ongerief is toegenomen, afgenomen of gelijk gebleven. Ook dergelijke inschattingen van experts zijn relatief arbeidsintensief en voor inschattingen met voldoende onafhankelijkheid moet minimaal twee jaar tussen de metingen voor een sector zitten. Ongeriefanalyses zijn door WUR-ASG inmiddels uitgevoerd voor rundvee, varkens, pluimvee, nertsen en paarden (2007), konijnen, kalkoenen, eenden, schapen en geiten (2009). De eerste set ongeriefanalyses is gebruikt als input voor de Nota Dierenwelzijn. LNV heeft aan Wageningen UR Livestock Research opdracht verleend in

samenwerking met de Faculteit Diergeneeskunde van Universiteit Utrecht een ongeriefanalyse voor gezelschapsdieren uit te voeren. De resultaten komen in 2010 beschikbaar.

In 2009 is door WUR-ASG onderzoek gepubliceerd naar het welzijn en gezondheid van dieren in circussen in Nederland (Kamerbrief TRCDL/2009/1439, juli 2009) en is het Dierentuinenbesluit geëvalueerd (Kamerbrief DL2008/3357, april 2009).

In 2009 is onderzoek door WUR-Livestock Research in samenwerking met GD naar ongerief veroorzaakt door bedrijfsgebonden dierziekten bij landbouwhuisdieren gestart. Dit onderwerp komt verder in paragraaf 2.4.4 aan de orde.

Een specifiek element bij ongerief zijn ingrepen bij dieren. Er zijn ingrepen, die worden toegepast om (ernstiger) problemen te voorkomen. Bij de productiedieren gaat het om snavelbehandeling bij pluimvee, het amputeren van nagels bij hanen in de vermeerderingssector, het couperen van staarten en vijlen van tanden bij biggen en het onthoornen van runderen en geiten. Daarnaast worden ingrepen voor identificatie van dieren toegepast. Deze zijn bij wet verplicht (oormerken voor runderen, oormerken en chip bij schapen en geiten, chip bij paarden) en/of dringend aanbevolen (chip bij hond en kat). Bij productiedieren, paarden en gezelschapsdieren komen castratie en sterilisatie veel voor. In de ongeriefanalyses worden vóórkomen van ingrepen en gevolgen van de ingrepen voor ongerief meegenomen. Vermindering van ingrepen is als afzonderlijk meetpunt opgenomen in paragraaf 2.3.5.

Meetresultaten

Ongeriefanalyses zijn in 2007 uitgevoerd voor rundvee, varkens, pluimvee, nertsen en paarden (ASG-rapport 71) en in 2009 voor konijnen, eenden, kalkoenen, geiten en schapen (ASG-rapport 160).

Een korte samenvatting van de belangrijkste bronnen van ongerief (rapportage 2007):

Bij *melkvee* het gebrek aan weidegang, noodzakelijk om bewegingsproblemen door een niet-optimale stal te verminderen; infectiedruk op bedrijfsniveau (uierontsteking en klauwontstekingen), harde, gladde en natte vloeren.

Bij *vleeskalveren* de infectiedruk op bedrijfsniveau (diarree, luchtwegen), het stalklimaat, harde, gladde en natte vloeren, voersamenstelling (gebrek aan ruwvoer, laag ijzergehalte) en gebrek aan beweging (weidegang).

Bij *vleesrunderen* en met name de dikbilrassen Belgische Blauwe en Verbeterd Roodbont de gevolgen van routinematig toegepaste keizersnede.

Bij *varkens* in het algemeen (inclusief vleesvarkens) de prikkelarme huisvesting, het mengen van dieren, het stalklimaat, gewrichtsproblemen en maagzweren, het doden van zieke dieren en de harde, gladde en natte vloeren.

Bij de *guste en dragende zeugen* de individuele huisvesting en het voerniveau (hongergevoel).

Bij de *kraamzeugen* de individuele huisvesting, het gebrek aan nestmateriaal en de beperkte ruimte.

Bij *legghennen* de kooihuisvesting (ontbreken van legnest, stofbad en zitstok), het verenpikken en parasieten.

Bij *vleespluimvee* de hoge groeisnelheid, het paringsgedrag en voer en waterbeperking bij de ouderdieren.

Bij *nertsen* het te vroeg spenen, de prikkelarme huisvesting, de sterfte onder pups en de voerbeperking bij de ouderdieren.

Bij *paarden* het vroeg en abrupt spenen, de individuele huisvesting en boxgrootte, het belemmeren van stereotiep gedrag, mismatch en hulpmiddelen, esthetische idealen, staart- en maneneezeem, luchtwegproblemen, skelet- en spieropbouw, erfelijke gebreken en rantsoensamenstelling en maaltijdverstrekking.

Een korte samenvatting van de belangrijkste bronnen van ongerief (rapportage 2009):

Bij *commercieel* gehouden *konijnen* de individuele huisvesting, de prikkelarme omgeving, de kooibodem (zonder matjes) en de uitval.

Bij *konijnen* gehouden als *gezelschapsdier* de individuele huisvesting, de prikkelarme omgeving, voedingsfouten en (verkeerd) hanteren.

Bij *kalkoenen* verenpikken, snelle groei, ademhalingsaandoeningen, slechte strooiselkwaliteit en een eenzijdig dieet.

Bij *eenden* het ontbreken van badwater en mogelijke pootproblemen door snelle groei.

Bij *schapen* veel verschillende bronnen van ongerief waarvoor per stuk de impact relatief gering is.

Bij (*melk*)*geiten* chronische ziekten als CAE en para-tbc, export van levende bokjes en infectieziekten bij opfokklammeren.

Daar waar ingrepen worden toegepast zijn de ingreep zelf en het leven met de gevolgen van de ingreep bronnen van ongerief, maar ten opzichte van bovengenoemde bronnen van ongerief scoren ze minder hoog.

Bij alle diergroepen is transport een risico op ongerief door problemen bij laden en lossen, de duur van het transport en het transport van jonge dieren.

Bij alle slachtdieren is de wijze van bedwelmen voor slachten een risico op ongerief (ritueel slachten, effectiviteit van bedwelmen, individueel vs groepsgewijs bedwelmen).

Uit de evaluatie van het Dierentuinenbesluit door Research voor Beleid (2008) komt naar voren, dat het welzijnsniveau in de Nederlandse dierentuinen in het algemeen voldoende tot goed is.

In het onderzoek naar welzijn en gezondheid bij circusdieren lag de focus op wilde dieren als leeuwen, tijgers, kamelen en olifanten en op paarden. Er wordt een aantal welzijns- en gezondheidsproblemen signaleerd. De onderzoekers concluderen, dat sprake is van een bepaalde mate van aantasting van het welzijn van de dieren, waarbij het welzijn bij de drie geobserveerde olifanten nadrukkelijk in het geding is. Ongerief ontstond vooral door de dagelijkse huisvesting en verzorging en de kennis van de verzorgers over gezondheid en preventie van ziekten. Bij de olifanten hing het ongerief samen met het gebrek aan afleiding, te weinig bewegingsruimte en een suboptimaal rantsoen.

Het optreden van de dieren tijdens voorstellingen blijkt het welzijn van de dieren niet noemenswaardig aan te tasten.

- Veel dieren in Nederland ondervinden in verschillende mate ongerief als gevolg van de wijze van houden en hun verzorging. Daardoor is hun welzijn en gezondheid niet optimaal. Overwogen kan worden de ongeriefanalyses voor de verschillende categorieën elke twee a drie jaar te herhalen. Uit herhaalde metingen kan ontwikkeling worden afgeleid.

2.2 Beleidsprogramma Samen Werken, Samen Leven

In 2011 worden productiedieren en gezelschapsdieren beter behandeld.

Dit doel stelt het handelen van mensen jegens dieren centraal. Het handelen van mensen kan een positieve en negatieve invloed hebben op het welzijn en de gezondheid van dieren. Het beleid is erop gericht om positief handelen te bevorderen en negatief handelen te verminderen. De meetpunten die duiden op een verbetering van het welzijn als gevolg van positief menselijk handelen komen terug in paragraaf 2.3 en 2.4. In deze paragraaf komen twee meetpunten ter sprake die een beeld geven in welke mate ongewenst handelen ten aanzien van dieren aanwezig is. Het gaat om de meetpunten:

▶ Aantal meldingen en bevindingen van verwaarlozing of mishandeling van dieren	2.1.2 Output
▶ Het aantal dieren in asiels en opvang	2.2.2 Output

Beide meetpunten zijn vanuit het handelen van de mens (output). Meldingen en de bevindingen bij opvolging van meldingen van verwaarlozing en mishandeling van dieren zijn een meetpunt voor negatieve uitwassen in de omgang van mensen met productie- en gezelschapsdieren. Het aantal meldingen zegt iets over de feitelijke mishandeling en verwaarlozing van dieren, maar is tevens een resultante van de bekendheid van de meldpunten, de aandacht voor dierenwelzijn in de maatschappij, politiek en in de media en de alertheid van burgers. Als meetpunt wordt daarom zowel het totaal aantal meldingen als het aantal gegronde meldingen gegeven.

Het aantal dieren in asiels en opvang zegt iets over het aantal dieren waarvan afstand is gedaan of waarvan de eigenaar onbekend is. Dit is een indicatie voor de mate waarin dierhouders hun verantwoordelijkheid voor het aanschaffen van een dier in de volle omvang nemen.

In 2011 is 5% van de stallen integraal duurzaam en diervriendelijk, waarbij voldaan wordt aan dierenwelzijns-eisen die verder gaan dan de huidige wettelijke eisen.

De mate waarin dit doel bereikt is, kan worden gemeten door het aandeel stallen, dat integraal duurzaam en diervriendelijk is te monitoren.

► Het aandeel integraal duurzame en diervriendelijke stallen

2.2.3
Output

Integraal duurzame stallen, die dus rekening houden met dierenwelzijn, geven een indicatie over de omgeving van het dier en zijn daarmee een outputmeetpunt.

2.2.1 Aantal meldingen en bevindingen van verwaarlozing of mishandeling van dieren

Achtergrond

Het aantal meldingen van verwaarlozing of mishandeling en de bevindingen bij de opvolging van die meldingen zijn een meetpunt voor negatieve uitwassen in de omgang van mensen met productie- en gezelschapsdieren. Zowel LID (Stichting Landelijke Inspectiedienst Dierenbescherming) als AID (Algemene Inspectiedienst, onderdeel van LNV) hebben een meldpunt voor mishandeling en verwaarlozing van dieren. De LID ontvangt een subsidie van LNV als bijdrage voor het uitvoeren van wettelijke controletaken. De LID concentreert zich op gezelschapsdieren. De LID zet meldingen uit bij eigen inspecteurs, inspecteurs bij de afdelingen van de Dierenbescherming en bij inspecteurs van de Inspectiedienst Gezelschapsdieren (IDG, onderdeel Hondenbescherming). De AID concentreert zich op productiedieren, maar de scheiding is niet absoluut. Conform het convenant tussen LNV, AID en LID worden ook klachten uitgewisseld tussen LID en AID en van en naar politie en andere inspectiediensten. Daarnaast controleert en handhaaft de VWA (Voedsel en Waren Autoriteit) regelgeving in het kader van dierenwelzijn onder andere bij transport.

Het onderscheid tussen verwaarlozing en mishandeling is niet eenvoudig vast te stellen; mishandeling is een handelingsvergreep, verwaarlozing is een nalatingsvergreep.

Meetresultaten

Het totaal aantal meldingen bij LID en AID met het aantal gegronde meldingen is weergegeven in Tabel 1. Een uitsplitsing naar gezelschapsdieren, paarden en pony's, landbouwhuisdieren en/of productiedieren, exoten, in het wild levende dieren en overige dieren is weergegeven in Tabel 2. Bij herhaalde metingen geeft het aantal meldingen en het percentage gegronde meldingen een beeld van de ontwikkeling in het vóórkomen van verwaarlozing of mishandeling van productie- en gezelschapsdieren.

Tabel 1 Totaal aantal meldingen in 2009 bij LID en AID, het aantal uitgezette meldingen en het percentage gegronde meldingen.

	AID	LID
Aantal oproepen ^{*1}	Onbekend	40705
Daarvan uitgezet ^{*2} en behandeld door		7824 (19%)
LID		2617
Afdelingsinspecteurs		4730
IDG		2
Politie		81
AID ^{*3}	2080	394
Totaal gegronde	998 (49%)	3368 (43%)

Tabel 2 Verdeling van de opgevolgde meldingen naar diersoort. Bij AID met verdeling van gegronde zaken over diersoorten; bij LID met aantallen in bewaring genomen dieren per diersoort.

	AID Uitgezette zaken	AID Gegronde zaken	LID Uitgezette zaken	LID Aantal dieren in bewaring ^{*4}
Gezelschapsdieren	15	6	4572	
Honden	14	6	2666	402
Katten	1	0	1389	46
Overig	0	0	517	405
Landbouwhuisdieren	1956	980	2581	
Rundvee	712	368	51	0
Varkens	56	22	13	0
Pluimvee	11	3	66	121
Schapen	543	317	125	0
Geiten	40	(incl. geiten)	112	0
Paarden, pony's	586	269	2130	24
Exoten			141	0
In het wild levend			78	0
Overig	117	36	142	4

*1 Aantal meldingsgerelateerde oproepen, waarbij de AID geen meldingen registreert die telefonisch worden afgehandeld

*2 Meldingen die niet worden uitgezet betreft zaken waar onvoldoende grond is om tot een onderzoek over te gaan, waarbij de AID alleen de meldingen registreert die ook door de AID in behandeling worden genomen

*3 Betreft voor de AID alleen de meldingen die direct betrekking hebben op mishandeling en verwaarlozing, niet de meldingen m.b.t. reguliere welzijnswetgeving. Deze zijn bij LID wel meegenomen.

*4 Aantal in bewaring genomen dieren via strafrechtelijke of bestuursrechtelijk traject

Bron:AID en LID

- Over 2009 werden 9904 meldingen in behandeling genomen, waarbij 44% van de meldingen gegrond waren. Het aantal meldingen is een meetpunt voor de alertheid van het publiek. Het aantal meldingen, dat juridisch opgevolgd werd is een meetpunt voor verwaarlozing en mishandeling. Naast de juridisch opgevolgde meldingen kan sprake zijn van gegronde meldingen, waarbij inmiddels door de eigenaar of verzorger actie is ondernomen, of waar geen juridisch sluitende bewijslast is. Die meldingen worden niet separaat geregistreerd.

2.2.2 Het aantal dieren in asiels en opvang

Achtergrond

Gezelschapsdieren, maar incidenteel ook productiedieren, kunnen door hun eigenaar afgestaan of verlaten worden, of per ongeluk zoek raken. Met name het verlaten van een dier door de eigenaar is een meetpunt voor dierenwelzijn en onverantwoordelijk en disrespectvol gedrag van de eigenaar. Immers, de betrokken eigenaar heeft een dier aangeschaft, maar besluit nu dat hij het dier niet langer wil verzorgen en ook niet de verantwoordelijkheid neemt het dier bij een andere dierhouder onder te brengen.

Dergelijke dieren komen in een asiel terecht. Bij de dieren, die bewust afgestaan worden, wordt de reden van afstand doen vaak geregistreerd. Bij dieren die gevonden worden is meestal niet bekend waarom ze verlaten zijn. De gemeentelijke overheid heeft de plicht gevonden dieren gedurende twee weken in bewaring te nemen. Zij sluiten daarvoor vaak een contract af met een lokaal dierenasiel. Een deel van de asiels is aangesloten bij de Dierenbescherming (DB), een deel opereert onafhankelijk. 42 Honden- en kattenasielen zijn onderdeel van de DB (vereniging of stichtingsvorm), 33 asielen zijn erkend door de DB (deels onderdeel van de DB) en dan zijn er nog ca. 40 asielen die niet in deze groepen vallen. DB heeft van de aangesloten asiels een overzicht van het aantal dieren, dat in het asiel terecht komt, het aantal dieren dat bij een nieuwe eigenaar ondergebracht wordt en het aantal dieren dat geëuthanaseerd is. Van circa 65 asiels ontvangt de DB informatie over de aantallen opgevangen dieren. Dit zijn voornamelijk de cijfers over honden en katten, zodat daaruit een redelijk beeld verkregen kan worden over de omvang van de problematiek van het verlaten van honden en katten.

Konijnen, kippen, parkieten, schildpadden, etc, lopen ook het risico verlaten te worden. Er zijn een aantal particuliere gespecialiseerde opvangcentra voor dergelijke dieren. Dieren van deze soorten worden ook vaak 'geschonken' aan de lokale kinderboerderij of dierenpark, of worden 'vrijgelaten'.

Meetresultaten

De DB heeft gegevens beschikbaar over het aantal katten en honden in de asiels die gelieerd zijn aan de DB. De aantallen van overige diersoorten worden niet geregistreerd, voor het aantal konijnen in de opvang is door de DB een schatting gegeven (10.000 – 14.000). Voor diverse diersoorten is er gespecialiseerde opvang, het aantal opvangcentra is groot en wisselt. Een totaal overzicht hebben we niet beschikbaar gekregen.

Tabel 3 Aantal opgevangen en geplaatste honden en katten in de bij de DB aangesloten asiels in 2008.

IN DIER	Totaal	zwerf	afstand	retour na plaatsing	in beslag	uitwisseling	geboren	overig
hond+kat	78,400							
hond	24,274	14,680	6,221	2,187	573	477	77	59
hond%		66%	28%	10%	3%	2%	0%	0%
kat	54,135	40,023	9,017	2,580	487	512	1,052	464
kat%		76%	17%	5%	1%	1%	2%	1%
UIT DIER	Totaal	retour eigenaar	geplaatst	dood	euthanasie	uitwisseling	overig	
hond+kat	78,431							
hond	24,154	10,772	12,066	51	995	414	139	
hond%		45%	54%	0%	4%	2%	1%	
kat	54,277	5,269	41,499	1,647	4,293	620	949	
kat%		10%	81%	3%	8%	1%	2%	

Bron: Jaarverslag Dierenbescherming 2008

- Het totaal aantal dieren dat in 2009 in asiels of andere opvang terecht kwam, is niet bekend. Wel heeft de Dierenbescherming gegevens over de bij hen aangesloten asiels (ca 50% van het totaal). 28% van de honden en 17% van de katten is door de eigenaar bij het asiel gebracht. 66% van de honden en 76% van de katten waren zwerfdieren. Ca. 45% van de opgevangen honden gaat retour eigenaar, slechts 10% van de opgevangen katten. Voor vrijwel alle asioldieren wordt weer een plaats gevonden. 4% van de honden en 8% van de katten moest vanwege gezondheid of gedragsproblemen geëuthaniseerd worden.

2.2.3 Het aandeel integraal duurzame en diervriendelijke stallen

Achtergrond

Het meetpunt Integraal duurzame en diervriendelijke stallen is direct gelieerd aan de Toekomstvisie Intensieve Veehouderij van januari 2008 (brief aan de Tweede Kamer 28 973, nr. 18). Dit meetpunt wordt tevens gebruikt als indicator in de begroting van LNV voor artikel 21. De indicator betreft hier het % integraal duurzame stallen. In 2011 moet minimaal 5% van de stallen integraal duurzaam zijn. Het ministerie van LNV heeft Wageningen UR gevraagd het aantal integraal duurzame stallen te monitoren met de volgende uitgangspunten. Integraal duurzame stallen zijn gedefinieerd als stal- en houderijsystemen waarin verschillende duurzaamheidskenmerken in onderlinge samenhang zijn verbeterd ten opzichte van de regulier toegepaste stallen of systemen. De monitoring is gebaseerd op stallen waarbij 'integraal duurzaam' met een certificaat is geborgd. De monitoring is uitgewerkt voor de sectoren rundvee-, varkens- en pluimveehouderij. Voorjaar 2009 heeft LNV voor de eerste maal gerapporteerd over het aandeel integraal duurzame stallen (brief aan de Tweede Kamer DL 2009/792, Van der Peet et al., 2009). Op 31 december 2008 waren er in Nederland 99.917 stallen met rundvee, varkens en pluimvee. Het aandeel integraal duurzame stallen bedroeg in totaal 2,2 % waarvan 1,7 % rundvee-, 3,3 % varkens- en 3,3 %

pluimveestallen integraal duurzaam zijn. Met deze 2,2 % integraal duurzame stallen voldoet LNV aan de door haar geformuleerde streefwaarde voor 2009 van 1,2 %.

Op basis van het aantal aangevraagde vergunningen voor integraal duurzame stallen is de prognose voor 2010 2,7 % waarbij LNV als streefwaarde 2,8 % heeft geformuleerd.

Meetresultaten

De rapportage over het aantal integraal duurzame stallen per 1 januari 2010 komt voorjaar 2010 beschikbaar.

- Het percentage integraal duurzame stallen was eind 2008 op 2,2%, hoger dan de streefwaarde voor dat jaar van 1,2%.

2.3 Nota Dierenwelzijn

De Nota Dierenwelzijn heeft een vijftal lange termijn doelstellingen. De mate waarin aan deze doelstellingen wordt voldaan kan met (combinaties van) meetpunten in beeld gebracht worden. Daarvoor is de volgende indeling gekozen:

1. Het perspectief van het dier is leidend bij de inrichting van stallen en de bedrijfsvoering, zonder dat andere aspecten als economie, milieu, diergezondheid, voedselveiligheid en arbeidsomstandigheden uit het oog worden verloren.
2. Gehouden dieren kunnen behoeften voortvloeiend uit natuurlijk gedrag uiten, krijgen daglicht, hebben voldoende ruimte en ondergaan geen fysieke ingrepen als gevolg van het houden. Transport van slachtvee over lange afstanden vindt niet meer plaats.

Beide doelen hangen nauw samen. Om de mate waarin deze twee doelen worden gerealiseerd vast te stellen zijn de volgende meetpunten gebruikt:

▶ Ontwikkeling in nationale wet- en regelgeving en de mate waarin Nederland in wet- en regelgeving in de EU voorloopt	2.3.1 output
▶ Het aandeel bedrijven dat voldoet aan alle wettelijke eisen op het gebied van dierenwelzijn	2.3.2 output
▶ Het aandeel bedrijven dat bovenwettelijke, welzijnsbevorderende maatregelen neemt	2.3.3 output
▶ Transport van levende dieren van en naar Nederland (verder dan buurlanden)	2.3.4 output
▶ Voortgang in vermindering van ingrepen	2.3.5 outcome
▶ Voortgang in verbetering bedwelmingsmethoden	2.3.6 outcome
▶ Investeringen door de overheid in onderzoek op het gebied van dierenwelzijn	2.3.7 input
▶ Investeringen door de overheid in onderwijs op het gebied van dierenwelzijn	2.3.8 input

Het merendeel van de meetpunten heeft betrekking op output. Verbetering van bedwelmingsmethoden kan als outcome gekarakteriseerd worden, omdat dan het ongerief voor slachten daadwerkelijk vermindert. Investeringen in onderwijs en onderzoek zijn voorbeelden van inputmeetpunten.

3. Gehouden dieren zijn in principe zichtbaar voor burgers, ofwel in het landschap, ofwel op het bedrijf. Maatschappelijke transparantie is de norm bij het houden van dieren, opdat de burger en de consument zijn verantwoordelijkheid kan nemen bij de aanschaf van dierlijke producten of een gezelschapsdier.

De mate waarin dit doel wordt bereikt kan worden gemeten door het aantal zichtstallen, aantal bedrijven met weidegang en aantal bedrijven met een publiekstak te inventariseren. Op deze bedrijven is direct contact tussen burgers en de dierhouderij mogelijk.

- ▶ Aantal zichtstallen, aantal bedrijven met weidegang en aantal bedrijven met een publiekstak 2.3.9
output

Daarnaast maken kwaliteits- en certificeringssystemen de werkwijzen van bedrijven transparant en inzichtelijk. Een overzicht van dergelijke systemen (aard en aantal deelnemers) is een meetpunt voor maatschappelijke transparantie bij het houden van dieren.

- ▶ Beschikbaarheid en deelname aan kwaliteitssystemen 2.3.10
output

In beide gevallen gaat het om output: de omstandigheden voor de dieren.

4. Houders van hobby- en gezelschapsdieren beschikken over voldoende kennis over het aankopen, huisvesten en verzorgen van dieren en handelen daarnaar.

De mate waarin dit doel wordt bereikt kan worden afgeleid van de meetpunten:

- ▶ Investeringen van de overheid in kennisbevordering bij houders van hobby- en gezelschapsdieren 2.3.11
input
- ▶ Aantal hits op de websites van LICG, PVH en LKLH 2.3.12
output

De veronderstelling die hier achter zit is, dat beschikbaarheid en toegankelijkheid van informatie zal leiden tot toename van kennis bij houders van hobby- en gezelschapsdieren. De overheid bevordert kennisontwikkeling en de beschikbaarheidstelling daarvan. Het aantal hits op de websites van het Landelijk Informatie Centrum Gezelschapsdieren (LICG), het Platform Verantwoord Huisdierbezit (PVH) en het Landelijk Kennisnetwerk Levende Have (LKLH) is een meetpunt voor de bereidheid van houders van hobby- en gezelschapsdieren om informatie te zoeken.

5. Consumenten beschikken over voldoende kennis, informatie en ondersteuning om in redelijkheid een afweging te kunnen maken bij hun aankoop van dierlijke producten wat dierenwelzijn betreft.

LNV heeft dit doel nader gespecificeerd en streefwaarden benoemd:

- In 2011 is 85% van de consumenten zich bewust van hun invloed op dierenwelzijn via aankoopgedrag.
- In 2011 weegt 33% van de consumenten dierenwelzijn daadwerkelijk mee bij de aankoop van dierlijke producten.

De mate waarin het doel wordt bereikt, kan met de volgende meetpunten worden vastgesteld:

- ▶ Percentage van de Nederlandse bevolking, dat zich realiseert dat men door de keuze van bepaalde producten invloed heeft op het welzijn van dieren 2.3.13
output
- ▶ Percentage consumenten dat daadwerkelijk dierenwelzijn meeweegt bij aankoopbeslissingen van dierlijke producten 2.3.13
output

2.3.1 Ontwikkeling in nationale wet- en regelgeving en de mate waarin Nederland in wet- en regelgeving in de EU voorloopt

In regelgeving worden minimumeisen vastgelegd voor het houden van dieren op o.a. de thema's huisvesting en verzorging, scheiden van jong en ouder, ingrepen, transport en het doden van dieren. Deze minimumeisen bepalen de voorwaarden en zijn daarmee bepalend of gehouden dieren behoeven voortvloeiend uit natuurlijk gedrag kunnen uiten, of ze daglicht krijgen, of ze voldoende ruimte hebben, of ze fysieke ingrepen mogen ondergaan en de afstand waarover ze mogen worden getransporteerd.

Achtergrond

Vigerende regelgeving op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid legt een 'bodemp' in het beleid en de praktijken in het veld. Europese regelgeving is leidend. Nationaal kan striktere

regelgeving geformuleerd worden. In Nederland kan de overheid regelgeving delegeren aan Publiek Rechtelijke Bedrijfsorganisaties (Productschappen). De verordeningen van productschappen hebben de kracht van wet.

Momenteel zijn de belangrijkste wetten inzake het handelen van mensen jegens landbouwhuisdieren en gezelschapsdieren de Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren, de Diergeneesmiddelenwet, de Wet op de dierenbescherming, de Wet op de uitoefening van de diergeneeskunde 1990 en de Kaderwet Diervoeders. In de nabije toekomst gaan deze op in de Wet Dieren. Ontwikkelingen in de regelgeving geven een indicatie over de intenties van het beleid en het 'opschuiven' van de bodem in het beleid.

Meetresultaten

Tabel 4 geeft een overzicht van de regelgeving op toepassingsgebieden als identificatie en registratie, huisvesting en verzorging, scheiden van jongen en ouderdieren, transport, verzamelen van dieren, verdoven en doden en ingrepen voor de verschillende diersoorten/categorieën. In de tabel is weergegeven waar Nederlandse regelgeving ontwikkeld is. Europese regelgeving is geïmplementeerd voor identificatie en registratie van herkauwers en varkens, voor de huisvesting van varkens, leghennen en vleeskuikens, voor transport en voor verdoven en doden en enkele aspecten van dierentuinen. Voor gezelschapsdieren is er geen Europese regelgeving. De Nederlandse regelgeving is strikter dan de EU-regelgeving voor de huisvesting en verzorging van varkens.

Bijlage 3 geeft een overzicht van wet- en regelgeving op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid.

Tabel 4 Overzicht van de regelgeving op toepassingsgebieden per diersoort/categorieën

	rundvee	kalveren	varkens	legkippen en vermeerdering	vlees kuikens	schapen en geiten	paarden	kalkoenen	eenden	konijnen	honden	katten	overige gezelschapsdieren	kweekvis	dierentuin dieren	nertsen en chinchilla's
identificatie en registratie	+	+	+	+	+	+	+	+	+						+	
huisvesting en verzorging		+	+	+				+		+					+	+
scheiden jong(en) van ouder			+								+	+			+	+
transport	+	+	+			+	+									
verzamelen van dieren	+	+	+	+	+	+		+	+							
verdoven en doden	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+						+
toestaan van ingrepen*	+		+	+				+								

* anders dan ingrepen voor identificatie en registratie en onvruchtbaar maken van dieren.

- Nederland heeft voor veel diersoorten regelgeving, maar niet voor alle. Er is meer regelgeving voor productiedieren, dan voor gezelschapsdieren. Nederland heeft voor meer diercategorieën regelgeving dan de EU (bv Honden en Katten Besluit, PPE verordeningen voor konijnen, nertsen, kalkoenen, Vleeskalverenbesluit). Voor de huisvesting van varkens is Nederland strikter dan de EU voorschrijft. Ontbreken van regelgeving wil niet zeggen, dat die aspecten dan voor dieren slecht uitpakken. Zelfregulatie (zoals vrijwillige certificering) kan ook effectief zorgen voor borging van dierenwelzijn en diergezondheid.

2.3.2 Het aandeel bedrijven dat voldoet aan alle wettelijke eisen op het gebied van dierenwelzijn

Voor een aantal diercategorieën bestaan wettelijke eisen op het gebied van dierenwelzijn. Het gaat dan om aspecten als ruimte per dier, daglicht, type vloer, beschikbaar stellen van drinkwater en transportcondities van dieren. Op grond van controleresultaten en inschattingen van experts werd

geschat, dat in 2008 70% van de bedrijven alle regels naleefde. Streefwaarde voor het percentage bedrijven, dat aan de wettelijke voorschriften voldoet, is voor 2011 80%. Dit meetpunt wordt tevens gebruikt als indicator in de begroting van LNV voor artikel 21. De indicator betreft hier het percentage naleving van bestaande welzijnsnormen.

Achtergrond

Welzijnsregelgeving bestaat in belangrijke mate uit gedetailleerde middelvoorschriften (zoals afmetingen en inrichting van stallen). De AID is belast met handhaving van de regelgeving en doet dat op basis van inschattingen van risico's op overtreding. Voor handhaving is een risicobewuste controle efficiënter. Vanwege de aard van de afwijkingen op bedrijven is alleen met een random controle vast te stellen hoeveel bedrijven op hoeveel onderdelen afwijken van de voorschriften. De AID is momenteel een dergelijke random controle aan het opzetten. De resultaten daarvan zullen door LNV te zijner tijd separaat gerapporteerd worden.

Meetresultaten

De rapportage van de AID over het nalevingpercentage wordt in de loop van 2010 verwacht.

2.3.3 Het aandeel bedrijven dat bovenwettelijke, welzijnsbevorderende maatregelen neemt

Bedrijven die bovenwettelijke, welzijnsbevorderende maatregelen nemen, gaan verder dan de minimumeisen, die in regelgeving zijn vastgelegd. Hiermee dragen zij eraan bij, dat het beoogde doel (het perspectief van het dier is leidend bij de inrichting van stallen en de bedrijfsvoering en dieren kunnen behoeften, voortvloeiend uit natuurlijk gedrag, uiten) sneller bereikt wordt.

Achtergrond

Voor een aantal soorten productiedieren geeft Europese of nationale regelgeving minimum eisen op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid. Een aantal bedrijven neemt bovenwettelijke maatregelen ten aanzien van dierenwelzijn. Het gaat dan bijvoorbeeld om het geven van uitloop of weidegang, een lagere stalbezetting dan conform de regelgeving, etc. Als een bedrijf dergelijke maatregelen terug wil verdienen, neemt het veelal deel aan een kwaliteits- of certificeringsschema. Het aandeel bedrijven dat aan zo'n kwaliteitssysteem meedoet, wordt gebruikt als meetpunt. De gegevens overlappen deels met het percentage duurzame stallen (paragraaf 2.2.3). Daaronder vallen biologische stallen, stallen, die op welzijnsaspecten voldoen aan de Maatlat duurzame veehouderij (Stichting Milieukeur) en stallen, die onder de subsidieregeling Integraal duurzame stallen vallen. Bij duurzame stallen worden niet meegerekend de bedrijven die weidegang toepassen, de legpluimveebedrijven die produceren met niet-kooisystemen en bedrijven die wel een kwaliteitssysteem toepassen, maar niet conform NEN-schema's en door de Raad van Accreditatie geaccrediteerde controle-instellingen gecontroleerd worden. Bedrijven met weidegang worden ook genoemd in paragraaf 2.3.9, maar daar is de insteek dat dieren zichtbaar zijn in het landschap. De kwaliteitssystemen worden over het algemeen gecontroleerd door een certificerende instelling en leiden vaak tot een keurmerk (label) op het vlees, zuivel of ei-product. Een redelijk compleet overzicht van keurmerken is te vinden op de website van het Voedingscentrum. De verschillende kwaliteitssystemen worden toegelicht en vergeleken in Bijlage 4. Hier volgt een overzicht van keurmerken op het gebied van dierenwelzijn:

- EKO-keurmerk, het Europese biologische keurmerk of de aanduiding 'biologisch'
Het EKO-keurmerk staat op biologische producten. Maar ook het woord 'biologisch' geeft aan dat een product biologisch is geproduceerd. Biologische producten moeten voldoen aan Europese regels voor de biologische landbouw en biologische producten. Het Demeter-keurmerk staat voor biologisch-dynamische producten. Ze voldoen aan de Europese regels voor biologische landbouw. Daarnaast geldt een aantal specifieke eisen gebaseerd op de antroposofie. Aan bedrijven, die biologisch produceren, worden (Europese) wettelijke eisen gesteld ten aanzien van huisvesting, die boven de gangbare praktijk uitgaan.
- Milieukeur, door de Stichting Milieukeur gecertificeerde bedrijven, die voldoen aan de dierenwelzijneisen van de Maatlat Duurzame Veehouderij.
- Scharrelkeurmerken
Bij scharrelproducten hebben de dieren meer ruimte dan gangbaar is. De regels voor scharreleieren zijn vastgesteld door de Productschappen Vee, Vlees en Eieren (PVE). Er zijn ook vrije uitloop-eieren. Voor scharrelvlees zijn er regels opgesteld door PROduCERT voor

runderen en varkens. Ook het Graskeurmerk wijst op producten met meer ruimte en voorzieningen voor het dier.

Daarnaast zijn er (beeld)merken van voedselproducenten en supermarktketens, die extra aandacht schenken aan dierenwelzijn, zoals: Volwaard kip, Puur en Eerlijk (AH), Jumbo Bewust, Peter's Farm en 'weidezuivel'. Ook 'erkende streekproducten' stellen vaak extra eisen wat betreft dierenwelzijn. De beeldmerken kennen wel bovenwettelijke eisen, maar hebben veelal geen formeel certificeringssysteem

De Dierenbescherming heeft ook een beeldmerk, 'Beter Leven', dat met sterren het niveau van dierenwelzijn aangeeft. De Dierenbescherming heeft 3 sterren (het hoogste niveau) toegekend aan biologische productie bij alle diersoorten. Scharrelsystemen met buitenuitloop (beschikbaar bij pluimvee- en varkensvleesproductie) hebben twee sterren gekregen en een aantal productiesystemen met aandacht voor dierenwelzijn als Volwaard, Jumbo Bewust en Van Drie kalfsvlees hebben een ster gekregen. De sterren worden toegekend aan het merk en hebben geen eigen certificering.

Voor een aantal diersoorten zijn er geen wettelijke eisen. Dergelijke diersoorten kennen dan per definitie geen bovenwettelijke eisen.

Meetresultaten

Gekozen is het aantal bedrijven in beeld te brengen, dat met een bovenwettelijk systeem produceert. Voor het aantal dierplaatsen op zulke bedrijven is detailinformatie nodig, die niet voor alle diercategorieën in publieke databases beschikbaar is. De aantallen bedrijven met een bovenwettelijk systeem moeten afgewogen worden tegen het totaal aantal bedrijven. In totaal zijn er in Nederland ruim 26.000 bedrijven met melkkoeien, 12.600 bedrijven met vleesrunderen, 7.500 bedrijven met varkens, 2.300 bedrijven met pluimvee, 600 bedrijven met geiten en bijna 13.000 bedrijven met schapen. Het aantal kweekvisbedrijven is enkele tientallen. Het aantal bedrijven met paarden is niet uit de statistieken te halen. Door dubbeltellingen, zowel in de totale aantallen bedrijven, als in de bedrijven met een keurmerk is het geven van percentages bedrijven met een bepaald keurmerk niet in alle gevallen verantwoord.

Aantal biologische bedrijven

Tabel 5 geeft het aantal bedrijven, dat conform de normen voor 'biologisch' produceert.

Tabel 5 Aantal biologische bedrijven met dieren (per 29/10/2009)

Diersoort	Gecertificeerd	Bedrijven in omschakeling
Melkkoeien	327	8
opfok melkkoeien	24	0
Vleesrunderen	159	18
Melkgeiten	60	2
Melkschapen	19	0
Vleeschapen	129	10
Fokvarkens/zeugen	12	2
Vleesvarkens	56	2
Gesloten varkensbedrijven	42	2
Leghennen	163*	4
Leghennen opfok	23	0
Vleespluimvee (kip, kalkoen)	15*	0
Paarden	8	0

* Bedrijven met minder dan 350 kippen vallen niet onder de verordeningen van Productschap Pluimvee en Eieren; het totaal aantal agrarische bedrijven, dat pluimveevlees of eieren conform ecologische normen produceert, is hoger dan het aantal pluimveebedrijven in de PPE registratie, dat biologisch produceert. Er zijn 85 ecologische leghenbedrijven met meer dan 350 leghennen en 1 vleespluimveebedrijf met meer dan 350 dierplaatsen.

Gegeven het totaal aantal bedrijven met dieren produceert bij melkvee, vleesvee, varkens en schapen 1,2 – 1,5% van de bedrijven biologisch, bij de melkgeiten is dat bijna 10% en bij de leghennen (alleen bedrijven met meer dan 350 dieren) 7,6%.

Niet-biologische bedrijven die bovenwettelijke, welzijnsbevorderende maatregelen nemen

Melkveehouderij

Het totaal aantal melkveebedrijven dat weidegang (minimaal 120 dagen per jaar 6 uur per dag) toepast is ca. 85% (79% van de koeien) (bron Stichting Weidegang).

Rundvleesveehouderij

PROduCERT scharrelrundvlees: het gaat om zoogkoeien, gehouden in groepen, die weidegang krijgen, 5 bedrijven.

Kalverhouderij

- Rose kalfsvlees (o.a. van Drie groep); o.a. groepshuisvesting
- Peter's Farm, 40 veehouders; o.a. groepshuisvesting
- Friander vlees (van Drie Group); o.a. groepshuisvesting

Varkenshouderij

- PROduCERT scharrelvarkensvlees: groepshuisvesting, geen ingrepen, stro en uitloop permanent beschikbaar, 8 bedrijven
- Milieukeur: De Hoeve B.V. 97 varkenshouders zijn aangesloten en gecertificeerd. (telling op website 3/11/2009)
- Livar scharrelvarkens, 3 bedrijven
- Jumbo Bewust Varkenshouder Cobben, die de varkens huisvest in een Canadian Bedding stal.

Pluimveehouderij vlees

- Volwaard, via Flandrex slachterijen, 7 bedrijven
- Puur en Eerlijk (AH) tussensegment kip: Het scharrelkippenvlees van Albert Heijn komt van Plukon. Volgens Albert Heijn zijn circa dertig vleeskuikenbedrijven omgeschakeld naar een scharrelstelsel met huisvesting volgens Europese richtlijnen.

Pluimveehouderij ei

Aantal pluimveebedrijven dat volière- of scharrelhuisvesting toepast (EU-code 2) of zulke huisvesting met uitloop (EU-code 1)

514 bedrijven met scharrellegghennen

173 bedrijven met leghennen in een vrije uitloopstelsel

Inclusief de biologische bedrijven heeft meer dan de helft van de pluimveebedrijven een huisvestingsstelsel dat boven de wettelijke minimumeisen uit gaat.

- De bedrijven, die, bovenwettelijke, welzijnsbevorderende maatregelen nemen, kunnen niet 'opgeteld' worden, omdat dubbeltellingen voorkomen en het aandeel voor de verschillende diersoorten in de categorieën varieert. Voor een aantal categorieën (bv melkvee) zijn er geen wettelijke eisen en is dus formeel geen sprake van voldoen aan bovenwettelijke eisen. Van de leghenbedrijven heeft meer dan de helft een stelsel dat boven het wettelijk minimum uitgaat, bij de varkens en kalveren ligt dat lager. Per categorie wordt door circa 1% (varkens, vleespluimvee) tot circa 10% (melkgeiten) van de bedrijven biologisch geproduceerd. Voorzichtig geïnterpreteerd kan geschat worden, dat circa 4% van de veehouderijbedrijven aan een gecertificeerd stelsel deelneemt, dat toetst op bovenwettelijke, welzijnsbevorderende maatregelen.

2.3.4 Transport van levende dieren van en naar Nederland

Als doel is geformuleerd dat transport van slachtvee over lange afstanden niet meer plaatsvindt. Gegevens over transport van en naar Nederland van slachtdieren en jonge dieren voor opfok, geven inzicht in de afstanden waarover dieren worden getransporteerd en zijn daarmee een indicatie voor het realiseren van het doel.

Achtergrond

Transport van dieren kan een bron van ongerief en stress zijn. Voor transport van dieren bestaat Europese regelgeving (Verordening (EG) nr. 1/2005 en 2004/544/EG). Transport voor hobbydieren en gezelschapsdieren en transport over korte afstanden is van de regelgeving uitgezonderd. Internationaal transport van dieren wordt geregistreerd. Voor productiedieren werkt de transportwereld

aan certificering. De AID controleert of aan transportregels wordt voldaan. De VWA stelt voor internationale transporten vast of de dieren vervoerd mogen worden.

Bij transport kan onderscheid gemaakt worden tussen transport van gebruiksdieren en van slachtdieren. Met name transport van slachtdieren en van jonge dieren, die elders voor de slacht opgefokt worden, staat ter discussie. Het meetpunt 'transport' richt zich op transport van en naar Nederland van slachtdieren en jonge dieren voor opfok elders. Uit de landen waar naar toe wordt geëxporteerd of waar vandaan wordt geïmporteerd kan ook de duur van het transport worden afgeleid.

Bij kweekvis heeft transport betrekking op jonge dieren, van die soorten waar vermeerdering in gevangenschap niet (bv paling) of alleen bij gespecialiseerde bedrijven (bv zeebaars) plaatsvindt en op slachtrijpe vis. Vis wordt in watertanks getransporteerd; de slachtrijpe vis alleen binnen Nederland. Gegeven het beperkte aantal bedrijven en beschikbare informatie wordt het transport van levende vis niet verder uitgewerkt.

Meetresultaten

Er zijn twee bronnen voor transportgegevens van landbouwhuisdieren beschikbaar:

1. De Productschappen Vee, Vlees en Eieren publiceren op hun website op basis van I&R-gegevens cijfers over import en export van dieren. Voor bijvoorbeeld varkens en kalveren worden deze permanent up to date gehouden. Voor andere diercategorieën komen ze veelal kort na afloop van een kalenderjaar beschikbaar. De werkelijke aantallen getransporteerde dieren kunnen wat hoger liggen, omdat niet alle transport via de I&R geregistreerd wordt. De cijfers van de PVE met betrekking tot im- en export van vleesvarkens, export van biggen en import van nuchtere kalveren sluiten goed aan bij de I&R registratie. De gegevens van andere diercategorieën zijn veelal gebaseerd op CBS-cijfers en kunnen een geringe onderschatting van werkelijk getransporteerde aantallen dieren zijn.
2. Traces (Trade Control and Expert System, EU Directoraat Generaal Sanco) is een databestand, waarin gegevens over diertransporten voor heel Europa worden vastgelegd. Traces kent een nadeel: voor bijvoorbeeld varkens worden transporten van alle diercategorieën onder één code vastgelegd. Opsplitsing tussen zeugen, biggen, vleesvarkens kan alleen gemaakt worden door handmatig per transport de bestemming van de certificaten af te leiden: slacht of fokkerij. Bij slacht kan het zowel gaan om vleesvarkens als slachtzeugen en bij fokkerij om zeugen, biggen, beren.

Beide systemen geven betrouwbare informatie. De informatie van de PVE is eenvoudig toegankelijk, met name waar het gaat om im- en export van vleesvarkens, export van biggen en import van nuchtere kalveren, de grootste groepen getransporteerde dieren. Daarom is in de Staat van het dier voor deze bron gekozen. De volledige gegevens komen in het eerste kwartaal van elk kalenderjaar beschikbaar. In deze rapportage zijn de data over 2008 gegeven.

Tabel 5a en 5b geven een overzicht van het transport van landbouwhuisdieren vanuit Nederland; Tabel 6a en 6b geven een overzicht van het transport van landbouwhuisdieren naar Nederland.

Tabel 5a Transport van landbouwhuisdieren vanuit Nederland in 2008 (varkens en rundvee)

Land	Varkens			Rundvee	
	Vlees- varkens	Biggen	Overig varkens	Kalveren	Runderen
België/Luxemburg	95.153	637.921		± 46.000	
Duitsland	3.094.532	2.431.744			
Frankrijk		46.346		± 18.000	
Hongarije	170.047	116.793			± 1.700
Italië	56.071	263.895			
Kroatië		147.231			
Polen	176.995	508.500			
Roemenië	17.230	235.127			
Slowakije	15.733				
Spanje		449.365		± 8.500	
Tsjechische Republiek	34.858				
Marokko					± 1.700
Rusland					± 1.900
Totaal	3.683.537	4.948.010	232.500	76.000	12.000

Bronnen: I&R (varkens) en PVE (o.a. Handelscijfers)

Tabel 5b Transport van landbouwhuisdieren vanuit Nederland in 2008 (pluimvee, schapen, geiten, paarden en konijnen)

Land	Pluimvee # dieren x 1.000			Schapen en geiten	Paarden	Konijnen ²⁾
	Eendags- kuikens legrassen	Eendags- kuikens vleesrassen	Levend pluimvee ¹⁾			
België/Luxemburg	10.872	24.175		57.587	1.100	2.000
Denemarken				1.109		
Duitsland	667	83.688		23.087	86	
Frankrijk	885	184		199.444		
Italië	772	661		12.501	192	
Oostenrijk	36	713				
Polen	180	4.541				
Roemenië		1.622				
Spanje	325	750		968	890	
Verenigd Koninkrijk	118	382			188	
Overig EU-landen	62	642			88	
China					124	
Columbia	301	345				
Ghana	1.247	91				
Jordanië, Koeweit, Oman	1.616	840				
Kazachstan	578	243				
Mexico					541	
Oekraïne	352	557				
Rusland	289	2.476				
Saoedi-Arabië	78	905				
Soedan	467	1.018				
Turkije	118	754				
Ver. Arab. Emiraten	1.817	132		266	61	
Verenigde Staten					1.130	
Wit Rusland	851	4.587				
Overig 3 ^e landen	2.351	2.287		48	475	
Totaal	23.982	131.591	52.400	295.010	4.875	2.000

¹⁾ Levend pluimvee betrof 49,5 miljoen kippen/hanen/kuikens, 2,15 miljoen kalkoenen en 0,76 miljoen overig. Meeste transport naar Duitsland.

²⁾ CBS Landbouwtelling in 2008 282.000 vleeskonijnen en 41.000 voedsters. Op basis van 7 worpen per jaar gaan circa 1,9 miljoen vleeskonijnen naar de slachterij. Op basis van vervanging van 1,5 per jaar, gaan ca 60.000 voedsters naar de slacht. Totaal bijna 2,0 miljoen konijnen. De meeste konijnen worden in België geslacht (o.a. in Temse, onder Antwerpen).

Tabel 6a Transporten van landbouwhuisdieren naar Nederland in 2008 (varkens en rundvee)

Land	Varkens			Rundvee	
	Vleesvarkens	Biggen ¹⁾	Overig varkens ¹⁾	Nuka's	Overig rundvee ²⁾
België/ Luxemburg	422.938	± 50.000		93.853	66.885
Denemarken		± 140.000			1.213
Duitsland	19.798	± 150.000		366.382	70.043
Estland				7.601	2.907
Frankrijk	90.208			17.984	4.465
Hongarije					2.793
Ierland				30.232	1.404
Italië					5.245
Letland				12.179	2.592
Litouwen				59.708	4.727
Oostenrijk					574
Polen				114.427	5.123
Roemenië				12.653	27.415
Slowakije				8.197	2.809
Spanje					1.455
Tsjechische Republiek				15.594	8.179
Verenigd Koninkrijk				25.696	1.350
Overig EU-landen					5
Totaal	593.883	360.000	131.117	772.048	201.846

Bronnen: I&R (varkens) en PVE

¹⁾ Biggen komen hoofdzakelijk (95%) uit België, Denemarken en Duitsland. De overige varkens komen voornamelijk uit Denemarken en Duitsland (gebaseerd op CBS-statistieken, die overigens een overschatting van het aantal dieren laat zien).

²⁾ Bron: 1^e kwartaalrapportage DR, Dierregistraties tbv. Directie VD; Overig rundvee is totaal uit rapport DR minus aantal kalveren volgens PVE.

Tabel 6b Transporten van landbouwhuisdieren naar Nederland in 2008 (Pluimvee, schapen, geiten en paarden)

Land	Pluimvee # dieren x 1.000			Schapen en geiten	Paarden
	Eendags- kuikens legrassen ³⁾	Eendags- kuikens vleesrassen ³⁾	Levend pluimvee ⁴⁾		
België/ Luxemburg				155	
Duitsland				13.044	28.017
Frankrijk				2.053	
Ierland				332	
Polen				4.712	
Roemenië				16.192	
Verenigd Koninkrijk				4.098	
Overig EU-landen					54
3 ^e landen					681
Totaal	54.709		139.100	40.586	28.752

³⁾ De meeste eendagskuikens worden geïmporteerd uit Duitsland

⁴⁾ Levend pluimvee betrof 138,9 miljoen kippen/hanen/kuikens, 10.000 kalkoenen en 0,2 miljoen overig. Meeste transport vanuit Duitsland, 681.

- Ongerief door transport ontstaat bij laden en lossen en door de duur van het transport. Een groot deel van de transporten van levende dieren heeft betrekking op de buurlanden Duitsland, België en Luxemburg. In die gevallen is, hoewel grensoverschrijdend, de transportduur relatief beperkt. Dit betreft 75% van de import en 87% van de export van vleesvarkens, circa 55% van de import en 62% van de export van biggen en vrijwel alle pluimvee im- en export. 40% van de import van biggen komt uit Denemarken. Ca. 40% van de biggenexport (1.9 miljoen dieren) is over langere afstanden. Bij kalveren is 60% van de im- en export naar onze buurlanden. Voor 40% van de nuchtere kalveren (ca 338.000 dieren) zijn de transportafstanden als lang te benoemen.

2.3.5 Voortgang in vermindering van ingrepen

Achtergrond

Ingrepen worden uitgevoerd om (ernstiger) problemen bij de houderij van dieren te voorkomen. Dit geldt voor alle ingrepen met uitzondering van ingrepen voor identificatie en registratie (chip, oormerk). Chips geven nauwelijks tot geen ongerief. Oormerken kunnen wel problemen voor het dier geven (uitscheuren, klemmen). Castratie en sterilisatie van gezelschapsdieren zijn ook ingrepen. Deze worden toegepast om ongewenste jongen te voorkomen (met name sterilisatie) en om het gedrag van de dieren aan te passen (met name castratie). Ook bij paarden is castratie aan de orde om het gedrag van de dieren aan te passen.

Bij rundvee en geiten hebben de ingrepen betrekking op onthoornen, bij varkens op couperen van staarten, vijlen van hoektanden en castratie van beerbiggen. Bij pluimvee gaat het om snavelbehandelen bij legpluimvee en vleeskalkoenen en amputeren van teennagels en sporen bij fokhanen. In Nederland is in 2009 het verdoven van beerbiggen voor castratie via een privaat stelsel de norm geworden.

Het (kunnen) weglaten van ingrepen is een meetpunt voor de mate waarin de huisvesting en bedrijfsvoering aangepast zijn aan het dier. Het ongerief veroorzaakt door ingrepen komt aan de orde in de ongeriefanalyses, zoals verwoord in paragraaf 2.1.2. In paragraaf 2.3.1 is vermeld bij welke diercategorieën ingrepen anders dan voor identificatie en registratie of onvruchtbaar maken volgens de huidige regelgeving zijn toegestaan.

- Gegevens over ingrepen zijn deels onderdeel van de ongeriefanalyses zoals verwoord in paragraaf 2.1.2 en zijn niet separaat beschikbaar. In 2009 is het castreren van biggen onder verdoving met een privaat stelsel van afspraken de norm geworden. Voor de overige ingrepen zijn er in 2009 geen wijzigingen opgetreden in wet- of regelgeving. Uit de deelname aan kwaliteitssystemen, die ingrepen niet toelaten (b.v. biologisch, Milieukeur) is het minimum aantal dieren zonder ingrepen af te leiden (zie paragraaf 2.3.3).

2.3.6 Voortgang in verbetering bedwelmingsmethoden

Nederland streeft naar een verbetering in het waarborgen van dierenwelzijn tijdens het doden, binnen de EU en nationaal. Indien dieren goed bedwelmd zijn, levert het doden, ongeacht de werkwijze, een minimum aan ongerief op. Voortgang in de verbetering van de bedwelmingsmethoden is hiervoor een meetpunt.

Achtergrond

Productiedieren die in een slachthuis worden binnengebracht om er te worden geslacht, worden voor het slachten bedwelmd, dan wel onmiddellijk gedood. Een dier mag conform de Gezondheids en Welzijns Wet voor Dieren (GWWD) worden gedood door toepassing van een:

- a. dodingsmethode die onmiddellijk na aanvang van de dodingshandeling leidt tot de dood van het dier,
  - b. dodingsmethode die zonder onaantoonbare opwinding of pijn leidt tot bewusteloosheid, gevolgd door de dood vóór dat de bewusteloosheid is geweken, of
  - c. bedwelmingsmethode die zonder onaantoonbare opwinding of pijn leidt tot bewusteloosheid, gevolgd door een dodingshandeling die leidt tot de dood vóór dat de bewusteloosheid is geweken
- Bedwelmen is een methode die het dier onmiddellijk brengt in een staat van bewusteloosheid die aanhoudt totdat de dood intreedt. Voor het bedwelmen zijn specifieke voorschriften, afhankelijk van de diersoort (Gezondheids en Welzijns Wet voor Dieren (GWWD), 1992 en Besluit doden van dieren, 1997, EU verordening 2009). Uitzonderingen daarop zijn mogelijk bij ritueel slachten (Israëlitische of islamitische ritus, Besluit ritueel slachten) en bij elektrische bedwelmingsmethoden van pluimvee, hazen en konijnen, varkens, schapen en geiten in slachthuizen met een geringe slachtcapaciteit¹.

Het inzicht in de effectiviteit van bedwelmen voor de verschillende diersoorten ontwikkelt zich momenteel snel. De EFSA (Europese Autoriteit voor Voedselveiligheid) heeft een overzicht uitgegeven van de risico's van bedwelmingsmethoden voor diverse diersoorten met daarbij door

¹ Geringe capaciteit is voor pluimvee, konijnen en hazen gedefinieerd als minder dan 150.000 stuks per jaar en voor schapen, geiten, varkens en grofwild als minder dan 30 grootvee-eenheden per week met een maximum van 1500 per jaar.

experts aangegeven welke methode de voorkeur heeft (Project to develop Animal Welfare Risk Assessment Guidelines on Stunning and Killing, 2007).

Kennis, kunde en attitude van het slachtpersoneel, dat met de nog levende dieren omgaat, is van groot belang. Er is geen specifieke scholing, instructie van het personeel wordt vanuit het slachthuis geregeld. In de nabije toekomst wordt, conform EU-regelgeving, in elk slachthuis een getrainde medewerker belast met het toezicht op dierenwelzijn.

Meetresultaten

Varken

Bij varkens komt onbedwelmd doden uit religieuze overwegingen niet voor. Tweederde van de te slachten varkens (10 miljoen dieren) wordt bedwelmd met elektrocutie; een derde (5 miljoen dieren) met gas (CO₂). Een beperkt aantal varkens wordt bedwelmd met een schietmasker.

Bij CO₂ bedwelmingsmethode is het positief dat de dieren per koppel kunnen worden bedwelmd. Bij gasverduwing is er discussie over de samenstelling van het gas (concentratie CO₂, toevoegen O₂, CO₂ vervangen door argon of stikstof). Bij elektrocutie en het schietmasker moeten de dieren van de koppel gescheiden worden, wat stress veroorzaakt.

Pluimvee

Pluimvee wordt bedwelmd met elektrocutie (waterbad) of CO₂. De vereiste specificaties voor elektrisch bedwelmen zijn Europees vastgelegd. Handhaving daarop is momenteel in Europa een speerpunt. Vanaf 2010 wordt de stroomsterkte permanent gemeten. Gasverduwing staat bij pluimvee op identieke wijze ter discussie als bij varkens.

Eén grotere slachterij is gespecialiseerd in ritueel (onbedwelmd) slachten van pluimvee.

Geschat wordt dat van de kippen 25% met CO₂ wordt verdoofd, 65% elektrisch en 10% onbedwelmd wordt geslacht.

Rundvee

Runderen worden met een schietmasker bedwelmd. Een aantal runderen wordt ritueel onbedwelmd geslacht. Een alternatieve, religieuze methode is het dier onmiddellijk na het toedienen van de halssnede met het schietmasker alsnog te bedwelmen.

Bij kalveren wordt ook elektrocutie toegepast. Schattingen, van de aantallen dieren die onbedwelmd worden geslacht, zijn niet beschikbaar.

Schapen/geiten

Veel schapen en geiten worden onbedwelmd geslacht, dit wordt geschat op 70%. Bij beperkte aantallen wordt elektrocutie of het schietmasker toegepast.

Kweekvis

Voor kweekvis is nog geen specifieke regelgeving ontwikkeld voor bedwelmen en doden.

In Nederland werd in 2009 7800 ton vis gekweekt, dit zijn vooral paling en meerval. De vis wordt levend vervoerd naar een van de 4 á 5 kweekvis verwerkende bedrijven. Er is voor gekweekte meerval en paling een bedwelmingsmethode ontwikkeld met stroom. Deze elektrische bedwelmingsmethode wordt bij een aantal bedrijven toegepast, de methode wordt nu verder geoptimaliseerd. Indien vissen niet elektrisch worden bedwelmd, wordt doorgaans onderkoeling toegepast.

In 2009 werd van de 3000 ton geproduceerde paling ongeveer 2000 ton elektrisch bedwelmd voor het doden.

Slachthuizen die onbedwelmd slacht op basis van joodse of islamitische rites willen toepassen, moeten zich registreren bij de VWA. Ongeveer een derde van alle slachthuizen is geregistreerd en mag dus onbedwelmd slachten. Registratie is nodig als tenminste eenmaal per jaar onbedwelmd wordt geslacht. Er vindt geen registratie van aantallen onbedwelmd geslachte dieren plaats. In de loop van 2010 zal dit wel gaan plaatsvinden.

- In 2009 is veel onderzoek naar bedwelmingsmethoden voor slachten uitgevoerd. Vanaf 2010 is registratie en continu monitoren van verdovingscondities in pluimveeslachterijen verplicht. In de nabije toekomst wordt, conform EU-regelgeving, in elk slachthuis een getrainde medewerker belast met het toezicht op dierenwelzijn.

2.3.7 Investerings door de overheid in onderzoek op het gebied van dierenwelzijn

Achtergrond

De overheid stimuleert onderzoek op het gebied van dierenwelzijn om de kennis hierover te vergroten, zodat deze in de praktijk kan worden toegepast. De omvang van dat onderzoek is met het budget in beeld te brengen. Welzijnsonderzoek wordt ook gefinancierd vanuit EU-middelen. De hoeveelheid geld, besteedt aan welzijnsonderzoek, is een inputmeetpunt. De investeringen van de overheid in onderzoek op het gebied van dierenwelzijn en op het gebied van diergezondheid zijn alleen arbitrair te scheiden.

Meetresultaten

In 2009 werd 7,1 miljoen euro aan overheidsmiddelen ingezet voor onderzoek naar welzijn van productiedieren. Voor onderzoek naar welzijn bij gezelschapsdieren werd 457.000 euro ingezet. Het onderzoek wordt vooral door Wageningen UR uitgevoerd.

Tabel 7 Overheidsmiddelen ten bate van onderzoek naar welzijn van productie en gezelschapsdieren

Onderzoek welzijn productiedieren	Bedrag
Tegen gaan veren pikken bij opfok leghennen (BO*-04 bij Wageningen UR)	35.000
Welzijnsindicatoren voor biologische recirculatie aquacultuur (BO-04 bij Wageningen UR)	32.000
Dierenwelzijn (BO-07-11 bij Wageningen UR)	3.440.319
Animal welfare and animal health (BO-10-007 bij Wageningen UR)	200.000
Departement Dierwetenschappen Wageningen Universiteit (WIAS)	2.500.000
NWO programma 'waardering van dierenwelzijn'	900.000
Onderzoek welzijn gezelschapsdieren	457.000

* BO: Beleidsondersteunend Onderzoek, onderzoekprogramma's, die LNV uitzet bij Wageningen UR; zie voor meer informatie www.kennisonline.nl

- In 2009 investeerde de overheid voor ruim 7 miljoen euro in onderzoek naar welzijn van productiedieren en voor 457.000 € in onderzoek naar welzijn van gezelschapsdieren.

2.3.8 Investerings door de overheid in onderwijs op het gebied van dierenwelzijn

Achtergrond

Aandacht voor dierenwelzijn in basis-, algemeen vormend, universitair en beroepsonderwijs draagt bij aan bewustwording en verbeteringen op het gebied van dierenwelzijn. De mate waarin dierenwelzijn deel uit maakt van het curriculum is daar een meetpunt voor. De hoeveelheid geld besteedt aan onderwijs op het gebied van dierenwelzijn is een inputmeetpunt. Het is niet altijd mogelijk onderscheid te maken tussen onderwijs gericht op dierenwelzijn en onderwijs gericht op diergezondheid. Deze paragraaf moet in samenhang met paragraaf 2.4.3 Investerings in onderwijs op het gebied van dierziekten en diergezondheid beschouwd worden.

Meetresultaten

Uit een pilot studie naar dierenwelzijn in lesmateriaal bij Primair Onderwijs en onderbouw Voortgezet Onderwijs blijkt, dat dierenwelzijn maar weinig expliciet aan bod komt in het lesmateriaal (Graft et al, 2009). Inschattingen over omvang van ingezette financiële middelen zijn niet voorhanden.

Op dit moment wordt een inventarisatie naar de aandacht voor dierenwelzijn in het groene onderwijs (mbo-onderdelen van de Agrarische Opleiding Centra's) uitgevoerd (Hopster, persoonlijke mededeling). Resultaten komen in 2010 beschikbaar.

In het kader van dit rapport is de aandacht voor dierenwelzijn en diergezondheid binnen het hoger agrarisch onderwijs globaal geïnventariseerd. De vraag naar percentage dierenwelzijn en diergezondheid in het curriculum is lastig te beantwoorden. Het varieert van 10 tot 50 % Het aantal bekostigde studenten bedraagt 1801.

Tabel 8 Aantal studenten per agrarische hogeschool met het percentage dierenwelzijn en diergezondheid in het curriculum.

Instelling	Opleiding	Aantal studenten	% in curriculum
CAH Dronten	Dier- en Veehouderij	100	15
HAS den Bosch	Dier- en Veehouderij	460	20
InHolland	Dier- en Veehouderij	100	50
VHL Leeuwarden	Dier- en Veehouderij	183	12
VHL Leeuwarden	Dier Management	703	Niet bekend
VHL Wageningen	Dier- en Veehouderij	255	10

LNV ondersteunt de inzet van een lectoraat 'Dierenwelzijn'. Het gaat daarbij om een bedrag van 460.000 euro over 2009.

In de Bachelor (BSc) en de Master (MSc) opleiding van Dierwetenschappen bij Wageningen Universiteit speelt dierenwelzijn en diergezondheid een grote rol in het onderwijs. De instroom van studenten in de BSc bedraagt 84. Het aandeel dierwelzijn én diergezondheid bedraagt samen ca 30 % van het totaal aantal studiepunten. De instroom van aantal studenten in de MSc bedraagt 102.

In de MSc zijn zes specialisaties, waaronder:

- Animal health management (63 afgestudeerden)
  - Animal health and behaviour (14 afgestudeerden)
- (bron: Gesina Noordewier, persoonlijke mededeling)

Het groene onderwijs kan deelnemen aan de regeling Kennis en Innovatie Groen Onderwijs (KIGO). Aan de programmaleiders van deze arrangement gedreven programma's van de Groene Kennis Coöperatie is gevraagd om een overzicht van de projecten die zich (deels) richten op dierenwelzijn en diergezondheid. Het blijkt niet mogelijk dergelijke projecten afzonderlijk te benoemen. Uit een overzicht van Dienst Regelingen komt voor 2009 een bedrag van ruim 375 k€ naar voren.

PTC+ ('practical training centre', praktijkonderwijs) verzorgt trainingen op het gebied van diergezondheid en dierenwelzijn. Een zeer globale inschatting geeft aan dat het daarbij gaat om een bedrag van ca 1,3 miljoen euro vanuit directe LNV subsidies. Zo'n 40 % is gerelateerd aan gezelschapsdieren en 60 % aan veehouderij (waarvan 70 % internationaal). Het aantal deelnemers voor diergezondheid- en dierenwelzijntrainingen is lastig aan te geven, omdat de aanwezigheid varieert van een halve dag tot zes maanden. Totaal zijn er bij PTC+ zeker 5.000 deelnemers/jaar. (bron: Eltjo Bethlehem, persoonlijke mededeling).

Het Ontwikkelcentrum in Ede (leermiddelen voor groen onderwijs) besteedt jaarlijks ongeveer 2 miljoen euro aan de creatie/veredeling/inkoop van lesmateriaal. Ervan uitgaande dat 25 % van de leerlingen een diergerelateerde opleiding volgen waarvan het aandeel dierwelzijn en diergezondheid 20 % is dan gaat het om 100.000 euro per jaar. De percentages zijn ruwe schattingen (bron: Wim Drost, persoonlijke mededeling).

Omdat bij een aantal onderdelen geen bedragen te noemen zijn is een optelling niet relevant. Het onderwijs verzorgt door Faculteit Diergeneeskunde van Universiteit Utrecht komt in paragraaf 2.4.3 aan de orde.

- De omvang van onderwijs, specifiek gericht op dierenwelzijn, is niet precies in beeld te brengen. Wel zijn schattingen beschikbaar van het aandeel dierenwelzijn in een aantal opleidingen.

2.3.9 Aantal zichtstallen, aantal bedrijven met weidegang en aantal bedrijven met een publiekstak

Een van de doelen van het beleid is een grotere transparantie van de veehouderij en betere bekendheid van burgers met de veehouderij. Veebedrijven met een publiekstak (zichtstallen, huisverkoop, recreatie, zorg) dragen bij aan het contact tussen veehouderij en burgers, evenals bedrijven die weidegang toepassen. Kinderboerderijen (ca 300 in Nederland, met jaarlijks 3 miljoen bezoekers) worden hier niet meegerekend, omdat kinderboerderijen primair een educatief en recreatief karakter hebben en minder gericht zijn op veehouderij voor productie.

Achtergrond

Bedrijven met publieksactiviteiten worden in de landbouwtellingen van het CBS geregistreerd als 'verbrede landbouw'. Het gaat dan om huisverkoop en recreatievoorzieningen. Een aantal bedrijven is specifiek ingericht op bezoekers als 'zichtstal'. PVE houdt overzichten bij van de aantallen zichtstallen voor de verschillende diercategorieën. Naast zichtstallen, die frequent toegankelijk zijn, organiseren diverse bedrijven open dagen en lijkt het aantal bedrijven waar via de webcam binnen gekeken kan worden toe te nemen. Statistieken over de aantallen bedrijven met een functionerende webcam ontbreken echter. Gegeven het incidentele karakter van open dagen worden die in deze paragraaf niet verder uitgewerkt. Van het aantal bedrijven dat met een webcam zich online op internet presenteert zijn geen overzichten beschikbaar.

De website landbouwzorg.nl geeft informatie over het aantal veehouderijbedrijven met een zorgtak. Een aantal reguliere veehouderijbedrijven is beschikbaar voor educatieve activiteiten met scholen (www.educatiefplatteland.nl).

Dubbeltellingen zijn niet geheel te voorkomen, omdat bedrijven vaak meer dan één publiekstak combineren.

Weidegang is voor veel diergroepen aan de orde. Meest zichtbaar zijn de melkkoeien, maar ook varkens en pluimvee kunnen buitenuitloop hebben. Voor diverse diercategorieën hoort buitenuitloop bij het systeem. Het percentage koeien dat geweid wordt (minimaal 120 dagen per jaar minimaal 6 uur per dag), wordt via een steekproef door het CBS gemeten. De overige aantallen 'uitloopbedrijven' worden via deelname aan kwaliteitssystemen herleid.

Meetresultaten

Zichtstallen (september 2009)

Tabel 9 Het aantal bedrijven met zichtstallen per diercategorie.

Diersoort	aantal bedrijven
varkens*	12
kip, vlees***	15
kip, leg***	15
Kalveren **	33

* bron: www.stapindestal.nl/zichtstal

** bron: website Peter's Farm, aantal deelnemende bedrijven waar bezoek gebracht kan worden

*** bron: PVE, persoonlijke mededeling de heer de Gruijter.

Weidegang

Op basis van de CBS gegevens werden in Nederland in 2008 79% van het aantal koeien (85% van de bedrijven) geweid (minimaal 120 dagen per jaar 6 uur per dag, bron Stichting Weidegang).

Biologische bedrijven met runderen, fokvarkens, geiten, pluimvee en paarden weiden hun dieren ook, deze zijn dus ook zichtbaar voor de burgers (zie paragraaf 2.3.3).

Naast de biologische legpluimveebedrijven zijn er 173 Freiland bedrijven, waarvan de leghennen uitloop hebben. Bij de paarden is niet bekend welk deel van de populatie weidegang krijgt. Voor schapen is weidegang de standaard.

Bedrijven met landbouwhuisdieren en publieksactiviteiten, niet te onderscheiden naar diersoort:

Landbouw met verbredingactiviteiten: Bron CBS, Landbouw; bedrijven met verbreding, naar hoofdbedrijfstype: Gewijzigd op 08 juli 2009.

Tabel 10 Het aantal veehouderijbedrijven met graasdieren (geiten, runderen, schapen) en het aantal hokdierbedrijven (varkens, pluimvee, vleeskalveren) met publieksactiviteiten in 2008

	Graasdierbedrijven	Hokdierbedrijven
Verkoop aan huis	723	88
Agrotoerisme	1.321	59
Zorglandbouw	415	30
totaal aantal bedrijven	38.883	5.545

Educatieboerderijen

Een aantal veehouderijbedrijven is beschikbaar voor educatieve doeleinden (bron: Analyserapport boerderij educatie 2006 en website www.educatiefplatteland.nl)

- 25 gespecialiseerde educatieboerderijen, die meer dan 30 groepen per jaar ontvangen.
- 200 educatieboerderijen, die 4-30 groepen per jaar ontvangen.
- circa 8000 veebedrijven ontvangen incidenteel een groep.

Zorgboerderijen

Het aantal zorgboerderijen (boerderijen waar gehandicapten, verslaafden, ouderen en/of kinderen onder begeleiding een dagbesteding hebben) wordt ook door de "Stichting Verenigde Zorgboeren" bijgehouden en bedroeg in 2008 944. De aantallen zijn hoger dan de telling bij het CBS, omdat er geen ondergrens in bedrijfs grootte wat betreft aantallen dieren wordt aangehouden door deze stichting.

Veel zorgbedrijven hebben meer diersoorten. Uit onderstaand schema is af te lezen welke diersoorten bij hoeveel zorgboerderijen aanwezig zijn. Niet duidelijk is in hoeverre de veehouderijtak hobbymatig dan wel professioneel worden uitgevoerd. Het lijkt aannemelijk dat de 415 bedrijven met graas- of hokdieren uit de CBS-telling een professionele veehouderijtak hebben en dat bij de overige 499 zorgboerderijen de dieren met name voor de zorgtak gehouden worden.

Tabel 11 Het aantal zorgbedrijven met dieren van een bepaalde soort.

Diersoort	Aantal bedrijven
Varkens	133
Koeien	294
Pluimvee	397
Schape	253
Geiten	276
Kleinvee	421
Paarden	379

- 75 veehouderijbedrijven hebben een zichtstal, 85% van de melkveebedrijven doet aan weidegang en 25% van de pluimveebedrijven geeft de dieren uitloop. 2636 veehouderijbedrijven hebben een publiekstak. Dubbeltellingen in deze categorieën zijn niet uit te sluiten met de huidige gegevensbestanden.

2.3.10 Beschikbaarheid en deelname aan kwaliteit- en certificeringssystemen

Kwaliteit- en certificeringssystemen beogen het volledige proces bij de betrokken sector te beschrijven, te normeren en afwijkingen vast te leggen. De bevindingen van geaccrediteerde kwaliteitssystemen zijn publiek, minimaal in die zin, dat bekend is welke bedrijven aan de eisen van het systeem voldoen. Daarmee verhogen ze de transparantie in de gang van zaken in de betrokken sector. Het aantal bedrijven, dat meedoet aan een certificeringssysteem is daarom een meetpunt.

Achtergrond

In de veehouderij, paardenhouderij en gezelschapsdierensector bestaan of wordt gewerkt aan kwaliteitssystemen. Bij dergelijke systemen is dierwelzijn en diergezondheid een thema. Bedrijven die meedoen aan een kwaliteitssysteem krijgen een beter inzicht in de eigen prestaties. De mate waarin afwijkingen van de norm geconstateerd worden, zijn bij de NEN-gecertificeerde systemen openbaar (transparantie). Voor dit meetpunt zijn met name die kwaliteitssystemen uitgewerkt, die niet al bij paragraaf 2.2 'Aantal integraal duurzame stallen', of bij paragraaf 2.3.3 'Bovenwettelijke maatregelen' zijn uitgewerkt.

De varkenshouderij, kalverhouderij en pluimveehouderij hebben de wettelijke welzijnsregels, afkomstig van EU, LNV of PVE, opgenomen in (private) kwaliteitsregelingen: Integrale Ketenbeheersing. IKB varken en IKB Nederland varkens, IKB vleeskalveren (blank en rosé), IKB Kip en IKB Ei en IKB Konijn. Deze systemen zijn NEN-EN-45011 geaccrediteerd. Bedrijven die volgens de IKB-normen werken, worden ten minste één keer per jaar gecontroleerd door een onafhankelijke certificeringsinstantie. Hierdoor is de controle op naleving van de IKB-eisen 100 procent. Het

merendeel van de veehouders neemt deel aan een IKB-regeling. Producten met een IKB-keurmerk komen van bedrijven waar controle plaatsvindt op:

- veevoer
- dierenwelzijn
- medicijngebruik
- gebruik groeibevorderaars
- hygiëne
- transport

Voor melkvee zijn de normen in Keten Kwaliteit Melk (KKM) het minimum. Hiervoor zijn de normen in het Handboek Keten Kwaliteit Melk (2006) beschreven. Controle orgaan is Qlip. Regelmatige controle van de dieren door een dierenarts is onderdeel van het systeem.

Meetresultaten

Runderen (melkvee)

Alle melkveebedrijven doen mee aan een kwaliteitssysteem. Vijf zuivelondernemingen hebben elk een eigen kwaliteitssysteem opgezet. Dit zijn: Friesland Foods, Campina, Cono Kaasmakers, DOC Kaas en Rouveen Kaasspecialiteiten. De kwaliteitssystemen van Friesland Foods en Campina zijn eind 2009 opgegaan in een nieuw gezamenlijk kwaliteitssysteem.

Voor de overige zuivelindustrie blijft het KKM-protocol gelden, hierbij gaat het om 15-20% van de markt.

Melkgeiten

De Vereniging Kwaliteitszorg Geitenhouderij Nederland (VKGN) heeft 290 aangesloten bedrijven (van de in totaal ca 600 melkgeitenbedrijven), die werken conform het kwaliteitssysteem KwaliGeit®. De beoordelingscriteria en de normen zijn vastgelegd in het 'Handboek KwaliGeit'. De bedrijven worden jaarlijks door een keurmeester bezocht.

Vleeskalveren

Vrijwel alle vleeskalverbedrijven zijn aangesloten bij IKB-vleeskalveren. Alleen een klein aantal zeer kleine bedrijven is niet aangesloten. De bedrijven worden jaarlijks door een certificerende instelling bezocht. De IKB Regeling Vleeskalveren is opgezet door het PVV, in samenwerking met de vleeskalversector. De regeling is begin 2008 vernieuwd en vervangt de oude IKB Kalf regeling. Er zijn nu twee regelingen één voor blanke vleeskalveren en één voor rosé vleeskalveren.

1204 bedrijven nemen deel aan IKB Kalf Rosé en 1116 bedrijven aan IKB Kalf Blank.

In totaal hebben 2320 bedrijven een IKB Kalf certificaat (peiling, eind november 2009, bron PVE)

Varkens

Vrijwel alle ca 7600 varkenshouders zijn aangesloten bij een IKB systeem. De bedrijven worden jaarlijks door een certificerende instelling bezocht. De varkenssector kent twee, door private partijen, opgezette IKB-regelingen. Dit zijn:

- de regeling IKB Nederland Varkens met als regelinghouder DGB (de Groene Belangenbehartiger)
- de regeling IKB Varken met als regelinghouder het CBD (Controle Bureau Dierlijke sector).

Beide instellingen bieden zowel basis IKB aan als uitgebreidere certificaten, waaronder IKB + QS (QS is het kwaliteitssysteem waaraan bedrijven moeten voldoen die varkens laten slachten in Duitsland) en IKB + Welfare. De Welfare plus certificaten zijn aparte programma's welke door slachterijen worden voorgeschreven en door de certificerende instelling worden gecontroleerd. Deze Welfare programma's zijn ontstaan doordat met name de Engelse markt extra eisen stelt aan de houderij (groepshuisvesting bij zeugen) en biggen mogen niet gecastreerd worden. De slachterijen zijn beheerder van deze programma's, het exacte aantal varkenshouders dat aan deze programma's meedoet wordt niet vrijgegeven door de certificerende instanties.

In november 2009 hadden circa 2400 bedrijven een certificaat van IKB Nederland Varkens waarvan circa 350 het 'welfare' certificaat voor de Engelse markt hadden (bron DGB). Circa 6500 bedrijven hadden in november 2009 een certificaat van IKB Varken (bron CBD).

In totaal zijn dit ca. 8900 bedrijven, dat meer is dan het aantal varkenshouderijen volgens het CBS in november 2009, nl. 7568. Dit verschil is toe te schrijven aan het feit dat bij de IKB telling ook handelaren en slachterijen een IKB certificaat hebben.

Legpluimvee

Voor de legpluimveehouderij bestaat een IKB systeem (IKB Ei). De Stichting IKB Ei is regelinghouder, de uitvoerende werkzaamheden zijn door de stichting ondergebracht bij de PPE.

In november 2009 hadden 10 kuikenbroederijen en 1344 leghennen- en opfokbedrijven een certificaat van IKB Ei (bron PVE).

Volgens het CBS (cijfers november 2009) zijn er 1497 bedrijven met leghennen en ouderdieren van leghennen. Daaruit volgt dat ca. 90 % van alle legpluimveebedrijven produceert conform IKB Ei. De bedrijven worden jaarlijks door een certificerende instelling bezocht.

Vleespluimvee

Voor de vleespluimveehouderij bestaat een IKB systeem (IKB Kip) met PPE als regelinghouder. Het aantal bedrijven dat een certificaat heeft van IKB Kip (bron PVE, peiling november 2009):

In totaal hebben 1293 bedrijven een certificaat IKB Kip, waarvan 28 kuikenbroederijen, 304 fok- en vermeerderingsbedrijven, 147 opfok vermeerderingsbedrijven en 814 vleeskuikenbedrijven.

Volgens het CBS zijn er 937 vleespluimvee bedrijven (vleeskuikens 638; ouderdieren van vleesrassen 299). Alle vleespluimveebedrijven (vleeskuikenbedrijven en vermeerderingsbedrijven) zijn aangesloten bij IKB-kip. De verschillen ontstaan, omdat een aantal bedrijven een IKB-certificaat per stal heeft en over meer stallen beschikt. De bedrijven worden jaarlijks door een certificerende instelling bezocht.

Kweekvis

Voor kweekvis zijn nog geen kwaliteitssystemen in werking. Per 1 januari 2010 treedt de Maatlat Duurzame Aquacultuur (Stichting Milieukeur) in werking, waaraan visteeltbedrijven kunnen deelnemen.

Paarden

De Federatie van Nederlandse Ruitersportcentra (FNRS) is de brancheorganisatie voor professionele hippische ondernemers in Nederland. Hieronder vallen voornamelijk manegebedrijven, pensionstallen, instructie-, sport- en trainingsstallen en opfokbedrijven. Zij hebben een sterrenstelsel met criteria voor stallen en aanpalende voorzieningen voor paard en ruiter. Aangesloten bedrijven worden minimaal eens per 2,5 jaar beoordeeld door een onafhankelijke keurmeester. De aangesloten bedrijven hebben minimaal 1 ster en maximaal 5 sterren. Niet bekend is wat het aantal aangesloten bedrijven is t.o.v. het totaal aantal paardenhouders, omdat het totaal aantal paardenhouders in Nederland niet bekend is. Dit sterrenstelsel is beperkt gericht op dierenwelzijn.

De Sector Raad Paarden heeft in 2009 een "Plan van Aanpak Welzijn in de sector Paardenhouderij" opgesteld, waarin verbeterpunten zijn opgenomen, die mogelijk in certificering worden opgenomen.

Gezelschapsdieren

Er bestaan nog geen kwaliteitssystemen voor bedrijven in de gezelschapsdierenbranche.

Kwaliteitssystemen voor handel en groothandel en voor asielen, pensions en fokbedrijven zijn in voorbereiding.

Dierentuindieren

Dierentuinen vallen onder het Dierentuinbesluit. Veel dierentuinen hebben een eigen kwaliteitsplan.

- In de vleeskalveren-, varkens-, pluimvee-, melkgeiten en melkkoeiensectoren nemen vrijwel alle bedrijven deel aan een gecertificeerd kwaliteitssysteem, waardoor openbaar is aan welke kwaliteitseisen deze bedrijven voldoen. De bedrijven worden daarbij jaarlijks gecontroleerd, o.a. op het naleven van regelgeving ten aanzien van dierenwelzijn en diergezondheid. Voor maneges in de paardensector bestaat ook een kwaliteitssysteem. In de gezelschapsdierensector is dat nog niet gerealiseerd.

2.3.11 Investerings van de overheid in kennisbevordering bij houders van hobby- en gezelschapsdieren

Achtergrond

Houders van hobby- en gezelschapsdieren moeten, om verantwoorde beslissingen te nemen bij het aanschaffen en houden van dieren, over voldoende informatie en kennis beschikken. Om die kennis te bevorderen ondersteunt LNV diverse organisaties die zich op specifieke doelgroepen richten.

Kennisontwikkeling bij houders van hobby- en gezelschapsdieren wordt bevorderd via onder andere de inspanningen van het Landelijk Informatie Centrum Gezelschapsdieren (LICG), het Platform Verantwoord Huisdierenbezit (PVH), en het Landelijk Kennisnetwerk Levende Have (LKLH). De Stichting Zeldzame Huisdierrassen (SZH) heeft behoud van Nederlandse rassen van landbouwhuisdieren als kernactiviteit, maar bereikt dat ook door kennisbevordering bij hobbydierhouders. Voor de paardenhouders is in 2009 het Nederlands Hippisch Kenniscentrum (NHK) opgericht.

Meetresultaten

De organisaties, die in 2009 ondersteuning van LNV ontvingen, staan in Tabel 12.

Tabel 12 Organisaties, die ondersteuning van LNV ontvingen voor kennisbevordering bij houders van hobby- en gezelschapsdieren.

Organisatie	Ondersteuning LNV (k€)
LICG	940
PVH	66
LKLH	20
SZH	200 (ook voor bevordering agrobiodiversiteit)
NHK	150

- De overheid ondersteunt organisaties, die informeren van hobby- en gezelschapsdierenhouders tot hun kerntaak rekenen. Vijf organisaties werden in 2009 met een totaalbedrag van bijna 1,4 miljoen euro ondersteund.

2.3.12 Aantal hits op de websites van LICG, PVH en LKLH

Achtergrond

Welzijns- en gezondheidsproblemen bij hobby- en gezelschapsdieren komen vaak voort uit onwetendheid en gebrek aan ervaring. De websites van het Landelijk Informatie Centrum Gezelschapsdieren (LICG) en het Platform Verantwoord Huisdierenbezit (PVH) beogen (potentiële) eigenaren van gezelschapsdieren van informatie te voorzien. Op soortgelijke wijze beoogt de website van Landelijk Kenniscentrum Levende Have (LKLH) de (potentiële) houders van hobbydieren van informatie te voorzien. De website van de Stichting Zeldzame Huisdierrassen (SZH) richt zich primair op informatie over bevordering van agrobiodiversiteit. Het Nederlands Hippisch Kenniscentrum (NHK) is in maart 2009 opgericht en in 2010 zal een website worden ingericht.

Het aantal unieke hits op de websites, die direct gericht zijn op voorlichting aan (potentiële) houders van hobby- en gezelschapsdieren, is een indicatie voor de bereidheid van mensen informatie tot zich te nemen. LICG en LKLH meten beiden het aantal unieke bezoekers en de bezoekduur. PVH meet alleen het aantal bezoeken.

Meetresultaten

Het aantal bezoekers in 2009 op de websites van het LICG, LKLH:en PVH staat vermeld in Tabel 13. LICG en LKLH bepalen het aantal bezoekers met Google Analytics, PVH met Webalizer.

Tabel 13 Het aantal bezoekers op de websites van LICG, LKLH en PVH

	LICG	LKLH	PVH
Aantal bezoeken	178.478	280.794	43.757
Aantal unieke bezoekers	160.990	192.709	Niet beschikbaar
Gemiddelde bezoektijd (min)	2.06	2.26	Niet beschikbaar

* op de projecten sites van het LICG (oa Week van het huisdier) zijn in 2009 nog 85.000 extra unieke bezoekers geweest

Vanwege de wat andere doelgroep van de SZH zijn de gegevens over bezoekers van de website van deze organisatie hier niet opgenomen.

- Het aantal unieke hits op de website van LICG bedroeg in 2009 160.990, en bij LKLH 192.709; bij PVH waren er 43.757 bezoeken

2.3.13 Consumenten beschikken over voldoende kennis, informatie en ondersteuning (2 meetpunten)

Achtergrond

Consumenten moeten zich bewust zijn van hun invloed op dierenwelzijn via aankoopbeslissingen, om tot een marktwerking voor dierenwelzijn te kunnen komen. Immers, een belangrijke barrière voor meer diervriendelijke productiesystemen is de (on)mogelijkheid extra kosten van een beter dierenwelzijn in de markt terug te verdienen.

LVN heeft dit doel nader gespecificeerd en streefwaarden benoemd:

- In 2011 is 85% van de consumenten zich bewust van hun invloed op dierenwelzijn via aankoopgedrag.
- In 2011 weegt 33% van de consumenten dierenwelzijn daadwerkelijk mee bij de aankoop van dierlijke producten.

Zowel de mate waarin consumenten zich bewust zijn van hun invloed op dierenwelzijn via hun aankoopgedrag als hun daadwerkelijk aankoopgedrag worden in beeld gebracht.

Motivaction heeft in opdracht van het Voedingscentrum onderzocht welk deel van de consumenten zich inderdaad bewust is van het feit dat ze met hun aankoopgedrag invloed uit kunnen oefenen op dierenwelzijn. Inmiddels is een uitgebreidere meetmethode ontwikkeld door WUR-LEI (2009, Eten van Waarde, Peiling Consument en Voedsel). De eerste metingen daarvoor zijn in 2008 uitgevoerd. De resultaten van beide metingen worden hier gegeven, vanwege specificiteit van de meting (specifieker bij Motivaction) en verwachte looptijd (langer bij de LEI-methode).

Meetresultaten

Bewustzijn

In 2009 realiseerde 66% van de Nederlanders zich dat men door de keuze voor bepaalde producten invloed heeft op het welzijn van dieren in de veehouderij (Motivaction, LVN Campagne-tracking). Naar verwachting loopt deze jaarlijkse meetwijze door tot in 2011.

Volgens de methode Eten van Waarde let 25% van de Nederlanders bij de aankoop van vlees er af en toe op of de dieren voldoende bewegingsruimte hebben gehad (Eten van Waarde, op basis van de methode Peiling Consument en Voedsel, 2009). Deze meting wordt waarschijnlijk elke twee jaar herhaald.

Dierenwelzijn meewegen bij aankoopbeslissingen

Volgens de meting van Motivaction woog in 2009 25% van de consumenten dierenwelzijn mee bij aankoopbeslissingen van vlees (Motivaction, LVN Campagne-tracking).

Bij de keuze voor vlees hecht in 2008 de consument middelmatig waarde aan dierenwelzijn (6de plaats van de 12 gemeten voedselkwaliteitswaarden, na smaak, betaalbaarheid, gezondheid, veiligheid en gebruiksgemak) (bron: rapport Eten van Waarde op basis van de methode Peiling Consument en Voedsel).

De omzet (gemeten) van producten met een keurmerk was in 2008 8%. Het gaat dan om producten met een keurmerk gebaseerd op duurzaamheidskenmerken waarvan dierenwelzijn een onderdeel is. (Eten van Waarde op basis van de methode Peiling Consument en Voedsel, 2009).

- In 2009 realiseerde 66% van de Nederlanders zich dat men door keuze van producten invloed heeft op dierenwelzijn. Bij de keuze van vlees hecht de consument middelmatig waarde aan dierenwelzijn (2008, 6de plaats van de 12 gemeten voedselkwaliteitswaarden). 25% van de consumenten gaf aan dierenwelzijn mee te wegen bij hun aankoopbeslissingen (Motivaction, 2009). Dat komt goed overeen met de 25% Nederlanders, die aangeeft bij aankoop er op te letten dat de dieren voldoende bewegingsvrijheid hebben (2008, Eten van Waarde). De totale omzet in producten met een duurzaamheidskenmerk (breder dan dierenwelzijn, inclusief bv Fair Trade) was in 2008 8%.

2.4 Nationale Agenda Diergezondheid

De Nationale Agenda Diergezondheid heeft als ambitie:

Houders van dieren gaan over de hele linie verstandig en deskundig met hun dieren om en kunnen een beroep doen op een adequate veterinaire zorg, niet alleen voor besmettelijke dierziekten, maar ook voor een brede preventieve gezondheidszorg.

Daarnaast heeft de NAD ambities ten aanzien van een effectieve, op risico's gebaseerde, organisatie van diergezondheidsbeleid, Europese harmonisatie ten aanzien van de kosten van bestrijden van dierziekten en het realiseren van meer samenwerking tussen overheid en maatschappelijke organisaties bij het voorkómen van dierziekten. Deze ambities zijn vooral gericht op de organisatie van het diergezondheidsbeleid en in mindere mate direct op dierenwelzijn en diergezondheid. Meetpunten voor deze ambities zijn dan ook niet in de Staat van het Dier opgenomen.

De mate waarin het doel, dat houders van dieren verstandig en deskundig met hun dieren omgaan en een beroep kunnen doen op adequate veterinaire zorg, wordt bereikt, kan worden afgeleid van de volgende meetpunten:

▶ Kwaliteit en beschikbaarheid van diergezondheidszorg	2.4.1 output
▶ Investerings van de overheid in onderzoek op het gebied van dierziekten en diergezondheid	2.4.2 input
▶ Investerings van de overheid in onderwijs op het gebied van dierziekten en diergezondheid	2.4.3 input
▶ Aanwezigheid van bestrijdingsplichtige en aangifteplichtige dierziekten	2.4.4 outcome
▶ Gebruik van diergeneesmiddelen	2.4.5 output
▶ Niveau van naleving van het preventiebeleid	2.4.6 output

2.4.1 Kwaliteit en beschikbaarheid van diergezondheidszorg

Als doel is geformuleerd dat houders een beroep kunnen doen op adequate veterinaire zorg. Een adequate veterinaire zorg houdt in, dat er voldoende dierenartsen met een gerichte specialisatie beschikbaar zijn en dat de geografische spreiding zodanig is, dat diergeneeskundige zorg in alle gevallen bereikbaar is.

Achtergrond

In de diergezondheidszorg kan, net als in de humane gezondheidszorg, onderscheid gemaakt worden tussen eerste-, tweede- en derdelijns gezondheidszorg. In de eerstelijns zorg gaat het om direct contact tussen dierhouder en dierenarts en direct toegankelijke zorg voor dieren.

Naast dierenartsen is ook het aantal paraveterinaren van belang. Het gaat daarbij om de beroepsgroepen dierenartsassistenten, dierfysiotherapeuten, dierverloskundigen, castreurs en embryo-transplantateurs.

De dierenambulances zijn vrijwilligersorganisaties en spelen een belangrijke rol in de eerste opvang van dieren in nood.

De tweedelijns diergezondheidszorg bestaat uit specialisten bij gespecialiseerde klinieken en organisaties (GD (voorheen Gezondheidsdienst voor Dieren) en het Centraal Veterinair Instituut (CVI) van Wageningen UR). Beide laatste werken voornamelijk op het gebied van landbouwhuisdieren. Bij de organisaties in de tweedelijns gezondheidszorg gaat het om ondersteuning bij diagnostiek en het signaleren van trends in dierziekten. Steeds meer grotere, gespecialiseerde dierenartspraktijken bieden mogelijkheden voor tweedelijns zorg. De derdelijns diergezondheidszorg is geconcentreerd bij de Faculteit Diergeneeskunde van Universiteit Utrecht. De derdelijns diergezondheidszorg heeft met name betrekking op onderzoek en ontwikkeling.

De bekostiging door de overheid van de institutionele tweede- en de derde lijnsdiergezondheidszorg komt aan de orde bij de onderzoekbudgetten.

De kwaliteit van de diergezondheidszorg kan niet alleen worden afgeleid uit de beschikbaarheid, maar ook uit tevredenheid van klanten van diergezondheidszorg en de aard van de tuchtrechtzaken.

De Koninklijke Maatschappij voor Diergeneeskunde (KNMvD) heeft in 2009 de resultaten gerapporteerd van onderzoek naar het imago van dierenartsen voor gezelschapsdieren. Onder een aselecte steekproef van ruim 1200 burgers (met en zonder huisdieren) (DUO Market Research, 2009) werd onderzocht hoe tevreden mensen zijn over de diergezondheidszorg.

In de WUD is het veterinaire tuchtrecht geregeld. Deze wet heeft betrekking op dierenartsen en de paraveterinaire beroepsgroepen. Klachten over tekortschietende diergeneeskundige zorg kunnen worden beoordeeld door het Veterinair Tuchtcollege (VTC). Het VTC behandelt klachten van particulieren en van de conform de WUD benoemde ambtenaar.

Meetresultaten

Dierenartsen en paraveterinair (eerstelijns zorg)

Alle in Nederland praktiserende dierenartsen en paraveterinair moeten bij de VWA geregistreerd staan. Half november 2009 stonden in totaal 5955 dierenartsen en 6709 paraveterinair geregistreerd. In tabel 14 staat het aantal dierenartsen en paraveterinair per regio vermeld en zijn de beroepen binnen de paraveterinair uitgesplitst. Kanttekening bij het register van VWA is dat het ook verouderde gegevens bevat, waardoor het niet helemaal betrouwbaar is.

Vanaf 2010 wordt het beheer van het register overgedragen aan het CIBG (een agentschap van het Ministerie van VWS) en wordt het opgeschoond door een koppeling met Gemeentelijke Basis Administratie (GBA). Daarnaast kunnen er dierenartsen zijn, die zich ook als dierenartsassistent of dierenfysiotherapeut hebben ingeschreven. Deze dubbelstellingen zijn er niet uitgehaald.

Tabel 14 Aantal geregistreerde praktiserende dierenartsen en paraveterinair in Nederland (bron: VWA per 16-11-09).

Regio	NOORD	OOST	ZUID	WEST	Totaal
Dierenarts	1211	985	1409	2350	5955
Paraveterinair:					6709
Dierenfysiotherapeut	56	78	76	174	384
Dierenartsassistent	1234	1536	1074	2322	6166
Verloskundige	6	17	2	23	48
Castreur	5	16	3	20	44
Embryotransplanteur	27	15	16	9	67

Regio Noord = Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel
 Regio Oost = Gelderland en Flevoland
 Regio West = Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht en Zeeland
 Regio Zuid = Noord-Brabant, Limburg

Dierenartsen, praktiserend of niet-praktiserend, kunnen op vrijwillige basis lid worden van de KNMvD. Elk jaar geeft de KNMvD een diergeneeskundig jaarboek uit waarin aantallen praktiserende en niet-praktiserende dierenartsen en de aard van hun praktijk zijn weergegeven. Het jaarboek wordt elk jaar geactualiseerd en rond april uitgegeven.

Tabel 15 Aantal dierenartsen per regio en per praktijksoort in 2008 (bron: Jaarboek KNMvD 2008).

Praktijksoort	Regio				Totaal
	NOORD	OOST	ZUID	WEST	
Gemengd	265	473	359	303	1400
Gezelschapsdieren	91	236	281	674	1282
Overige	37	123	98	106	364
	393	832	738	1083	3046

Regio Noord = Groningen, Friesland en Drenthe
 Regio Oost = Overijssel, Gelderland en Flevoland
 Regio Zuid = Zeeland, Noord-Brabant en Limburg,
 Regio West = Utrecht, Noord-Holland en Zuid-Holland

De Stichting Veterinair Administratiekantoor (VAK) houdt openbare overzichten bij van dierenartsen die zich op vrijwillige basis registreren met hun specialisatie (focus). Tabel 16 geeft een overzicht. Naast het beheer van deze registers registreert het VAK op verzoek de gevolgde nascholing van dierenartsen.

Tabel 16 Aantal dierenartsen die vrijwillig staan ingeschreven in de verschillende registers van het Veterinair Administratiekantoor (peildatum 16-11-2009).

Register	Aantal
Erkenning herkauwerdierenarts	975
Erkenning varkensdierenarts	420
Erkenning paardendierenarts	484
Erkenning pluimveedierenarts	109
GVP kalverhouderij	303
GVP melkgeitenhouderij	65
GVP pluimveehouderij	152
GVP rundveehouderij	864
GVP varkenshouderij	663
Identificatie en Registratie paardendierenarts	485
Erkende keurings-DA Paard (Stichting Paard)	49
Nascholing van gezelschapsdierenarts	1375

Dierenarts-specialisten (tweedelijns zorg)

Het is niet mogelijk om zonder verwijzing naar een dierenarts-specialist te gaan. Voor iemand zich als specialist kan vestigen, dient hij te voldoen aan de strenge, inmiddels ook Europese, eisen die voor de dierenartsspecialist zijn opgesteld. In het Uitvoeringsbesluit (her)registratie uit het reglement voor de erkenning en registratie van veterinaire specialisten.

Als enige in de veterinaire beroepsgroep zijn er voor dierenarts-specialisten ook strenge eisen om specialist te mogen blijven. Iedere vijf jaar moet een dierenarts-specialist zich opnieuw laten registreren. Op de website van de Groep Veterinair Specialisten GVS (<http://gvs.knmvd.nl/home>) staan alle specialismen met de desbetreffende dierenartsen vermeld. Tabel 17 geeft een samenvatting.

Tabel 17 Aantal specialisten voor de verschillende veterinaire vakgebieden

Specialisatie	Type specialist	Aantal
Gezelschapsdierenspecialisten	Interne Geneeskunde	19
	Chirurgie	28
	Dermatologie	4
	Oogheelkunde	7
Paarden	Reproductie	11
	Inwendige ziekten	17
	Chirurgie	30
Overige diersoorten	Varkensgezondheidszorg	13
	Rundergezondheidszorg	36
	Kleine herkauwersgezondheidszorg	3
	Pluimveegezondheidszorg	15
Vogelgeneeskunde		5
Overige specialisten	Veterinaire pathologie	28
	Veterinaire radiologie	11
	Veterinaire microbiologie	21
	Veterinaire diervoeding	8
	Veterinaire volksgezondheid	16
	Veterinaire anesthesiologie	4
	Veterinaire farmacologie en toxicologie	4

Tevredenheidsmeting KNMvD

In 2009 is een onderzoek naar het imago van de gezelschapsdierenarts gerapporteerd door de Groep Geneeskunde Gezelschapsdieren (GGG) en de KNMvD. Uit dit onderzoek blijkt dat 97 % van alle klanten tevreden is over hun gezelschapsdierenarts. Klanten zijn tevreden over de omgang van de dierenarts met hun huisdier en de tijd die ze besteden aan hun huisdier. Daarnaast vinden klanten dat

kennis van zaken en de omgang met het dier bepalend zijn voor de keuze van een dierenarts (DUO Market Research, in opdracht van KNMvD, 2009).

Veterinair Tuchtcollege

Het veterinair tuchtrecht is geregeld in de Wet op de uitoefening van de diergeneeskunde 1990 (WUD). Deze wet heeft betrekking op dierenartsen en op de paraveterinaire beroepsgroepen, te weten dierenartsassistenten, dierfysiotherapeuten, dierverloskundigen, castreurs en embryotransplantateurs. Klachten over tekortschietende diergeneeskundige zorg kunnen worden ingediend bij en beoordeeld door het Veterinair Tuchtcollege (VTC).

Het VTC behandelt:

- Klachten van particulieren over de diergeneeskundige behandeling van hun eigen (huis)dieren of over dieren die zij permanent onder hun hoede hebben, de zogenaamde houders van dieren.
- Klachten, die worden ingediend door een op grond van de WUD benoemde ambtenaar, de zogenaamde klachtambtenaar. Het gaat dan om zaken van algemeen belang, zoals bijvoorbeeld overtredingen van de Diergeneesmiddelenwet.

Het VTC houdt zitting in een samenstelling bestaande uit vijf leden, een voorzitter, die jurist is, en, indien de klacht is gericht tegen een dierenarts, vier leden-dierenartsen. Als een klacht tegen een lid van een van de andere veterinaire beroepsgroepen wordt behandeld, nemen twee leden van de betreffende beroepsgroep de plaats in van twee van de leden-dierenartsen.

Op de website van het VTC is informatie te vinden over alle uitspraken van klachten die zijn behandeld vóór 2009 (<http://www.agro.nl/vtc/contact.html>). Alle uitspraken zijn onderverdeeld in categorieën en diersoorten. Sinds november 2009 is er een nieuwe website waar alle uitspraken over klachten bij het veterinair tuchtcollege op vermeld staan (<http://tuchtrecht.overheid.nl/nieuw>).

In 2009 zijn 64 tuchtzaken afgehandeld, waarvan 17 uit 2007, 46 uit 2008 en 1 uit 2009. Vijf klachten waren tweeledig en hadden dan ook een dubbele uitspraak. Van de tuchtzaken waren er 32 gegrond, 26 ongegrond en 1 niet ontvankelijk verklaard. Normaal gesproken duurt het traject van afhandeling ca. 9 maanden.

Dierenambulances

Dierenambulances, uitgerust voor noodhulp voor dieren, worden in Nederland gerund en bemest door ca. 4000 vrijwilligers. Hun belangen worden behartigd door de Federatie Dierenambulances Nederland (FDN), waarvan het bestuur volledig uit vrijwilligers bestaat. De dierenambulances werken vaak nauw samen met lokale asiels en dierenartsen.

Bij de FDN zijn 60 dierenambulance organisaties aangesloten met 115 dierenambulances. Het aantal dierenambulances per organisatie verschilt. In het algemeen geldt dat hoe groter de organisatie is hoe meer dierenambulances er zijn. Naast de FDN opereert de Europese Federatie van Dierenambulances (EFD) in Nederland. Of bij de EFD dierenambulances zijn aangesloten, die geen lid zijn van de FDN, was niet te achterhalen.

Cursussen dierenambulances

De in opdracht van LNV ontwikkelde basis cursus medewerker dierenambulance bij PTC+ in Barneveld is in 2009 door 72 vrijwilligers gevolgd. De FDN geeft aan, dat niet alle Dierenambulances de middelen hebben om hun vrijwilligers op cursus te sturen. De meeste vrijwilligers van de Dierenambulances krijgen wel een cursus EHBO voor dieren, die gegeven wordt door een plaatselijke dierenarts.

- Voor alle diercategorieën zijn verspreid over Nederland dierenartsen en paraveterinaren beschikbaar. Een recente telling (KNMvD) geeft 3075 praktiserende dierenartsen en ca 6700 paraveterinaren (dierenarts-assistenten, dierfysiotherapeuten, veeverloskundigen). 97% van de klanten van diergezondheidszorg is tevreden.
Verdeeld over Nederland zijn 60 vrijwilligersorganisaties, met naar schatting 4000 vrijwilligers, met dierenambulances actief.

2.4.2 Investerings van de overheid in onderzoek op het gebied van dierziekten en diergezondheid

Investerings van de overheid in onderzoek op het gebied van dierziekten en diergezondheid leiden tot grotere kennis hierover en nieuwe methodes en methodieken (b.v. diagnostiek, vaccins). Toepassing van die kennis in de praktijk leidt tot een betere veterinaire zorg en een hogere diergezondheidsstatus. Het is daarom een relevant inputmeetpunt.

Achtergrond

Onderzoek op het gebied van dierziekten en diergezondheid bij productiedieren wordt met name uitgevoerd bij de Faculteit Diergeneeskunde van Universiteit Utrecht, Wageningen UR (CVI en andere instituten) en bij de GD. Bij de Faculteit Diergeneeskunde bleek het niet mogelijk budgetten voor onderzoek en onderwijs te onderscheiden. Daarom is het totale budget voor de Faculteit Diergeneeskunde in paragraaf 2.4.3 Investerings in onderwijs op het gebied van dierziekten en diergezondheid opgenomen. Het onderzoek naar diergezondheid hangt nauw samen met het onderzoek naar dierenwelzijn. Dit meetpunt moet dan ook gezamenlijk met de investeringen in onderzoek op het gebied van dierenwelzijn (paragraaf 2.3.7) beschouwd worden.

Meetresultaten

In 2009 was het budget voor diergezondheidsonderzoek bijna 28 miljoen euro. Een specificatie is in Tabel 18 gegeven.

Tabel 18 Specificatie van budgetten voor onderzoek op het gebied van diergezondheid

Onderzoek gezondheid productiedieren	Bedrag
Bio geit: diergezondheid en voeding ((BO*-04 bij Wageningen UR)	145.000
Weerstand biologisch melkvee (BO-04 bij Wageningen UR)	70.000
Natuurlijk gezond (BO-04 bij Wageningen UR)	115.000
Knoflook tegen APP (BO-04 bij Wageningen UR)	13.500
Expert meeting gezondheid biologische pluimveehouderij (BO-04 bij Wageningen UR)	4.200
Diergezondheid (BO-08-010 bij Wageningen UR)	1.532.184
Diergezondheid (KB*8 bij Wageningen UR)	4.194.800
Dierziekten (WOT*01 bij Wageningen UR)	8.532.000
High Containment Unit# (bij Wageningen UR)	2.892.000
Gezondheidsdienst voor Dieren	7.500.000
Departement Dierwetenschappen Wageningen Universiteit (WIAS)	2.500.000
Programma Emergeng Zoönoses	300.000

* BO: Beleidsondersteunend Onderzoek, onderzoekopdrachten van LNV aan Wageningen UR; KB: Kennisbasis, meer fundamenteel onderzoek dat LNV door Wageningen UR laat uitvoeren; WOT: Wettelijke Onderzoekstaken; zie voor details www.kennisonline.nl

High Containment Unit: gespecialiseerde onderzoekfaciliteit voor bestrijdingsplichtige dierziekten

- Investerings in onderzoek op het gebied van diergezondheid zijn alleen arbitrair te scheiden van onderzoek op het gebied van dierenwelzijn. De overheid investeerde in 2009 bijna 28 miljoen € in onderzoek op het gebied van diergezondheid.

2.4.3 Investerings van de overheid in onderwijs op het gebied van dierziekten en diergezondheid

Investerings van de overheid in onderwijs op het gebied van dierziekten en diergezondheid dragen bij aan meer deskundigheid op het gebied van diergezondheidszorg. Het gaat hier om een input meetpunt. Toepassing van die kennis in de praktijk leidt tot een betere veterinaire zorg en een hogere gezondheidsstatus van de dieren in Nederland.

Achtergrond

Onderwijs op het gebied van dierziekten en diergezondheid is op universitair niveau geconcentreerd bij de Faculteit Diergeneeskunde van Universiteit Utrecht. Het is niet altijd mogelijk een goede scheiding te maken tussen onderwijs gericht op dierenwelzijn en onderwijs gericht op diergezondheid. De twee aspecten hangen nauw samen. Dit meetpunt moet dan ook gezamenlijk met de investeringen in onderwijs op het gebied van dierenwelzijn beschouwd worden. Evenmin is een harde scheiding te maken tussen investeringen in onderwijs en in onderzoek op het gebied van dierziekten en diergezondheid.

Meetresultaten

De totale rijksbijdrage voor de Faculteit Diergeneeskunde bedroeg 58,5 miljoen euro. Dit is inclusief de bijdrage voor promotieonderzoek op het gebied van dierziekten en diergezondheid aan de

Graduate School Life Sciences. In deze universitaire setting gaat het om een combinatie van onderwijs, onderzoek en voorlichting aan dierenartsen.

- Als meting voor onderwijs op het gebied van diergezondheid wordt het budget over 2009 van de Faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit Utrecht (58,5 miljoen euro) gehanteerd.

2.4.4 *Aanwezigheid van bestrijdingsplichtige en bedrijfsgebonden dierziekten*

De aan- (of beter af-)wezigheid van bestrijdingsplichtige dierziekten is een outcome meetpunt voor diergezondheid. Ook de mate waarin bedrijfsgebonden dierziekten aanwezig zijn is een outcome meetpunt voor diergezondheid en, via het ongerief dat de ziekten kunnen veroorzaken, ook voor dierenwelzijn.

Achtergrond

Er zijn in Nederland dierziekten waarbij de overheid directe bemoeienis heeft: de aangifteplichtige en bestrijdingsplichtige ziekten. Daarnaast zijn er bedrijfsgebonden dierziekten.

Aangifteplichtige dierziekten zijn dierziekten, waarvoor de veehouder en dierenarts een aangifteplicht hebben. Dat zijn dierziekten waarvan Nederland probeert vrij te blijven maar waarvoor geen Europese bestrijdingsplicht geldt (bijvoorbeeld Ziekte van Aujeszky bij varkens, Infectieuze Anemie bij paarden). Bestrijdingsplichtige dierziekten zijn dierziekten waarvoor een aangifteplicht bestaat voor veehouder en dierenarts en waarvoor Nederland volgens de Europese regelgeving ook een bestrijdingsplicht heeft (bijvoorbeeld Mond en Klauwzeer en Aviaire influenza).

Nederland is vrij van de bestrijdingsplichtige dierziekten behalve Blauwtong. Uitbraken van deze aandoeningen kunnen echter optreden. Het constateren van bestrijdingsplichtige ziekten en met name de omvang van een uitbraak geven een beeld van de effectiviteit van het preventiebeleid.

Gegevens over voorkomen van aangifteplichtige en bestrijdingsplichtige ziekten worden door de VWA vastgelegd en gerapporteerd. Bestrijdingsplichtige dierziekten kunnen ook bij gezelschapsdieren voorkomen (bv Newcastle Disease bij duiven), maar het beleid richt zich voornamelijk op landbouwhuisdieren en paarden. Dit meetpunt concentreert zich daarom op de productiedieren. VWA, AID, GD en PVE zijn bronnen van gegevens.

Bedrijfsgebonden dierziekten zijn ziekten, die endemisch zijn in Nederland en waarvoor geen overheidsingrijpen noodzakelijk is (bijvoorbeeld IBR en BVD bij runderen). Gegevens over bedrijfsgebonden dierziekten zijn beperkt beschikbaar. Momenteel wordt door Wageningen UR in samenwerking met GD geïnventariseerd welke bedrijfgebonden dierziekten per sector het belangrijkste zijn. In deze inventarisatie zijn een groot aantal aandoeningen genoemd die vanuit beleidsperspectief aandacht verdienen. Echter van maar een beperkt aantal van deze aandoeningen is het goed mogelijk een inschatting te maken van de mate waarin ze voorkomen. De reden kan bijvoorbeeld zijn dat of de aandoening moeilijk eenduidig te meten is, of er vindt geen routinematige monitoring plaats.

Bij gezelschapsdieren is ook sprake van endemische ziekten (bijvoorbeeld honden- en kattenziekte, kennelhoest, of myxomatose bij konijnen), maar een systematisch overzicht van de mate waarin ze voorkomen is niet beschikbaar.

Jaarlijks geeft de GD een korte, globale samenvatting van de ontwikkelingen in de diergezondheid bij landbouwhuisdieren uit ('Jaarverslag monitoring') en verstrekt deze aan haar opdrachtgevers en praktiserend dierenartsen. Deze rapportage is gericht op relatieve veranderingen bij een beperkt aantal dierziekten. Daarnaast worden bijzondere ontwikkelingen in dierziekten gesignaleerd en gerapporteerd. Van de overige diersoorten in de veehouderij of in de paardenhouderij en gezelschapsdierensector zijn geen gegevens beschikbaar.

Op grond van bovenstaande is in de Staat van het Dier nog geen (deel)meetpunt over bedrijfsgebonden dierziekten opgenomen.

Meetresultaten

Jaarlijks worden de meldingen en bevindingen van aangifteplichtige en bestrijdingsplichtige dierziekten door de VWA geregistreerd. De resultaten over 2008 zijn in onderstaande tabel 19 samengevat.

Tabel 19 Aantal verdenkingen van aangifte- en bestrijdingsplichtige dierziekten (2008)

Dierziekte	Aantal verdenkingen		Risico soorten	
	positief	negatief		
<i>aangifteplichtig</i>				
Miltvuur	3	0	3	Alle diersoorten
Rabiës	138	11	127	Alle diersoorten
<i>bestrijdingsplichtig</i>				
Mond- en Klauwzeer	1	0	1	Evenhoevigen
Vesiculaire stomatitis	1	0	1	Evenhoevigen, paarden
Swine Vesicular Disease	53	0	53	Varkens
Bluetongue	581	85	496	Herkauwers
Klassieke Varken Pest	10	0	10	Varkens
Aviaire Influenza	99	0	99	Vogels
New Castle Disease	13	1	12	Vogels
Brucellose	216	0	216	Herkauwers
Tuberculose	613	6	607	Alle diersoorten
Leucose	35	1	34	Runderen

- Van de bestrijdingsplichtige ziekten kwam alleen bluetongue in 2008 in substantiële aantallen voor. Rabiës werd bij wilde dieren (vleermuizen) gevonden. De tuberculose gevallen waren het gevolg van één import van kalveren. Op de ontvangende bedrijven zijn alle aanwezige dieren getest en positief bevonden dieren zijn geruimd.

2.4.5 Gebruik van diergeneesmiddelen

Achtergrond

In deze rapportage heeft de term 'diergeneesmiddelen' betrekking op middelen, die alleen op voorschrift van een dierenarts mogen worden toegepast en zowel preventief (bijvoorbeeld vaccins, antiparasitica, soms antibiotica) als curatief (bijvoorbeeld antibiotica, antiparasitica) ingezet worden. Het gebruik van diergeneesmiddelen is een meetpunt voor de mate waarin houders zorg dragen voor de gezondheid van hun dieren. Diergeneesmiddelen moeten doelgericht en effectief ingezet worden.

Het inzetten van antibiotica kan leiden tot het ontstaan en verspreiden van bacteriestammen, die resistent zijn tegen een scala antibiotica (bijvoorbeeld MRSA). Momenteel wordt gewerkt aan het terugdringen van antibioticagebruik in de veehouderij. Hiervoor hebben de sectoren een convenant afgesloten. Een onderdeel van dit convenant is registratie van het antibioticagebruik. Daarmee wordt het antibioticagebruik per bedrijf in beeld gebracht en kunnen bedrijven hun gebruik vergelijken met collega's.

Het gebruik van antibiotica bij hobby- en gezelschapsdieren is, ten opzichte van het gebruik in de veehouderij, relatief beperkt. Specifieke gegevens zijn niet beschikbaar.

Veel van de antiparasitica worden preventief gebruikt om verwachte problemen met besmetting met parasieten te voorkómen. Diverse parasieten hebben resistentie ontwikkeld tegen diverse antiparasitica. Vanwege het gebruik zowel voor de behandeling van zieke dieren als preventief zijn gebruikscijfers van antiparasitaire middelen een minder geschikt meetpunt. Overzichten van het gebruik per diergroep zijn momenteel niet beschikbaar.

Meetresultaten

Antibiotica nemen een centrale plaats in bij de monitoring van het gebruik van diergeneesmiddelen. Gegevens zijn bekend van de totale verkochte hoeveelheden antibiotica (FIDIN rapportages) en de hoeveelheden, die per aanwezig dier op een steekproef van bedrijven gebruikt worden (LEI-

steekproef). Gegevens over zowel verkoop en gebruik worden jaarlijks gerapporteerd in de MARAN-rapportages van de Vantures groep².

Gegevens over verkoop

De gegevens over de verkoop van antibiotica worden in Nederland verzameld door FIDIN. De FIDIN is een vereniging waarvan de meeste producenten en importeurs van diergeneesmiddelen lid zijn. De door de leden van de FIDIN verkochte hoeveelheden antibiotica vertegenwoordigen 98% van het totaal volume antibiotica voor dieren in Nederland.

De gerapporteerde cijfers geven op het niveau van groepen waartoe werkzame stoffen behoren, zoals tetracyclines en fluorochinolonen, een beeld van het totaal aantal kilogrammen antibiotica (werkzame stof) dat voor gebruik in Nederland bij dieren is verkocht. De cijfers geven geen inzicht in het gebruik per diersoort (tabel 20). Rapportage vindt plaats in tweede helft van het volgend jaar (in september 2009 gegevens over 2008).

FIDIN verzamelt ook gegevens van andere diergeneesmiddelen (bv. vaccins). Publicatie over deze producten is niet mogelijk vanwege het bedrijfsvertrouwelijke karakter hiervan (er is namelijk per product maar een beperkt aantal leveranciers).

Tabel 20 Resultaten van de monitoring antibiotica 2008 (bron FIDIN 2009)

Groepen antibiotica	kg actieve stof (x1000)2008	% van het totale gebruik
Penicillinen/cefalosporinen	66	13 %
Tetracyclinen	271	52 %
Macroliden	55	11 %
Aminoglycosiden	12	2 %
(Fluoro)quinolonen	8	2 %
Trimethoprim/sulfa's	102	20 %
Andere	7	1 %
Totaal	521	100 %

Monitoring op LEI steekproefbedrijven (verbruik per aanwezig dier)

Het antibioticumgebruik in de melkvee-, varkens- en de vleeskuikensector wordt op een steekproef van de bedrijven gevolgd en jaarlijks gerapporteerd door LEI. Op deze bedrijven wordt het kengetal 'aantal dagdoseringen per dierjaar' gebruikt, waardoor de totale blootstelling aan verschillende antibiotica berekend kan worden. Deze eenheid sluit aan bij de internationale ontwikkelingen op dit gebied, en de ontwikkelingen in de humane sector. De gegevens van de steekproefbedrijven zijn in Tabel 21 samengevat.

De verschillende veehouderijsectoren hebben aangegeven van de via ondertekenende koepelorganisaties bij het convenant aangesloten bedrijven het gebruik van antibiotica vast te leggen en te verzamelen. Van deze verzamelde gegevens zal een samenvattende rapportage naar de overheid plaatsvinden. Deze gegevens zullen naar verwachting vanaf 2011 stapsgewijs beschikbaar komen.

De steekproefgegevens zijn beschikbaar in het voorjaar van het daarop volgende jaar; getracht wordt in maart 2010 gegevens over 2008 te rapporteren.

² MARAN= Monitoring of Antimicrobial Resistance and Antibiotic Usage in Animals in the Netherlands; Vantures groep is een samenwerkingsverband van WUR-CVI, VWA en RIVM met medewerking van WUR-LEI, Faculteit Diergeneeskunde (UU) en GD dat jaarlijks gegevens over antibioticagebruik en resistentie van micro-organismen tegen antibiotica verzamelt en publiceert.

Tabel 21: Antibioticagebruik (2007) in aantal dagdoseringen per diercategorie (bron Bondt et al, 2009)

	Melkvee	Zeugen /biggen*	Vlees- varkens	Vlees- kuikens
Aantal bedrijven	36	42	52	29
Aantal dagdoseringen	5,7	22,4	16,4	32,9

De beschikbare gegevens geven een indruk van het totale gebruik (FIDIN), of op steekproefbedrijven specifiek voor de melkvee-, varkens- en vleeskuikensector. Het is niet mogelijk een indruk te krijgen van gebruik in de andere veehouderijsectoren, de paardenhouderij, de hobby- of de gezelschapsdierensector.

Gebruik van vaccins, pijnstillers etc. wordt niet standaard gerapporteerd en is ook niet eenvoudig aanvullend te verzamelen.

- In 2008 is in Nederland in totaal 521.000 kg werkzame stof aan antibioticum voor gebruik bij landbouwhuisdieren verkocht. De gegevens over dagdoseringen per diercategorie zijn vanaf 2011 de standaard voor rapportage over antibioticumgebruik. Deze zijn over 2007 beschikbaar bij een aantal steekproefbedrijven voor melkvee, zeugen en biggen, vleesvarkens en vleespluimvee.

2.4.6 Niveau van naleving van het preventiebeleid

Achtergrond

Voor het voorkómen van dierziekten zijn juiste vaccinatie en naleven van hygiëneregels essentieel. Voor een aantal ziekten is vaccinatie verplicht (NCD bij pluimvee, Q-koorts bij geiten, blauwtong bij diverse diersoorten). Goed naleven van de vaccinatieplicht is essentieel om verspreiden van deze ziektes in te dammen. Op de naleving van vaccinatie tegen NCD wordt gecontroleerd aan de slachtlijn in bloedmonsters via een verordening van het Productschap voor Pluimvee en Eieren.

Naleven van hygiëneregels hebben vooral betrekking op het verzamelen van dieren van verschillende herkomst en het reinigen en ontsmetten van transportmiddelen. Hierop wordt door de VWA en AID gecontroleerd.

Meetresultaten

De controle op naleving van het preventiebeleid is gebaseerd op inschatten van risico's. Gegevens over de bevindingen zijn dan ook niet representatief voor de naleving in totaliteit.

3 Conclusies en aanbevelingen

LNV beleid kan leiden tot rechtstreekse inspanningen van de overheid, maar geeft ook richting aan het maatschappelijk debat. Het maatschappelijk debat heeft invloed op inspanningen van het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties gericht op dierenwelzijn en diergezondheid. Voor veel meetpunten op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid zijn de uitkomsten het resultaat van inspanningen van bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en de overheid gezamenlijk. In deze rapportage zijn de resultaten van inspanningen van bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties in beeld gebracht, maar wordt de input van bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties (geld, menskracht) niet gekwantificeerd.

Beschikbaarheid van gegevens

Voor deze eerste Staat van het Dier is de conclusie dat voor alle beleidsdoelen gegevens beschikbaar zijn. De Staat van het Dier gaat over alle diercategorieën, maar gegevens over commercieel gehouden dieren hebben de overhand. Veel kwantitatieve gegevens over veehouderijbedrijven worden verzameld in de jaarlijkse landbouwtellingen van het CBS. De CBS gegevens worden in de Staat van het Dier bijvoorbeeld gebruikt voor totale aantallen bedrijven, bedrijven met publieksactiviteiten, melkveebedrijven met weidegang, etc. De gegevens daarvoor worden in april van elk kalenderjaar verzameld en zijn dan in het erop volgende kalenderjaar beschikbaar. Dat betekent, dat voor de Staat van het Dier eind 2009 veelal gegevens over 2008 beschikbaar zijn. Gegevens over de inputmeetpunten komen in een aantal gevallen uit de begroting van LNV. Andere gegevens gaan om een actuele stand van zaken: bv aantallen gecertificeerde bedrijven. In die gevallen zijn aan het eind van een kalenderjaar de gegevens over datzelfde kalenderjaar beschikbaar. De beschikbaarheid van meetpunten over hobbydieren, dierentuindieren en gezelschapsdieren is gering.

De Staat van het Dier krijgt meerwaarde door herhaalde metingen. Dan kunnen ontwikkelingen en de snelheid van verandering in beeld gebracht worden. Een dergelijke werkwijze wordt al gevolgd voor de Natuurbalans en de Milieubalans. Beiden worden conform een wettelijke verplichting jaarlijks uitgebracht.

→ Aanbeveling: Verschijnen van de Staat van het Dier in het tweede kwartaal van elk kalenderjaar, maakt het mogelijk voor de meeste meetpunten gegevens over het voorgaand jaar compleet te hebben. Overwogen kan worden de Staat van het Dier een positie te geven conform Natuur- en Milieubalans.

Meetpunten geven indruk van de stand van zaken van dierenwelzijn en diergezondheid in Nederland

De Staat van het Dier is gebaseerd op gegevens die al min of meer beschikbaar zijn voor andere doeleinden, zoals monitoring voor diverse andere beleidsdoelen of via private gegevensbestanden, die publiek toegankelijk zijn. Voor alle beleidsdoelen op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid kan met behulp van meetpunten een indruk van de stand van zaken worden gegeven. Het ene meetpunt zegt wel meer over een bepaald doel dan het andere. Outcomemeetpunten geven, omdat ze gemeten zijn aan het dier, de beste informatie maar zijn vooralsnog slechts beperkt beschikbaar. Outputmeetpunten geven een beeld van gepleegde inspanningen, die de kans op een verbeterd dierenwelzijn of een verbeterde diergezondheid verhogen. Een aantal meetpunten, met name op het gebied van onderwijs en onderzoek, heeft betrekking op input. Dergelijke meetpunten zijn vooral informatief. Als outcomemeetpunten is monitoring conform Welfare Quality een goede optie, die echter nog niet in het veld wordt toegepast. De ongeriefanalyses (expertviews als reeds uitgevoerd voor een aantal diergroepen) kunnen als alternatief dienen.

→ Aanbeveling: Het daadwerkelijk meten van dierenwelzijn of diergezondheid (outcome) is mogelijk met behulp van de Welfare Quality® methodiek die in 2009 beschikbaar is gekomen. Welfare Quality® protocollen lenen zich uitstekend om in (private) kwaliteitssystemen in te bouwen. Daarmee ontstaat niet alleen een meetpunt, maar ook een systeem om voor dierhouders verbeterpunten zichtbaar te maken. Het is zinvol om na te gaan of Welfare Quality als outcome meetpunt voor de volgende versies van de Staat van het dier kan worden gebruikt.

Worden doelen bereikt?

Deze eerste Staat van het dier is een 0-meting, die een indruk geeft van de stand van zaken op de verschillende meetpunten. In vervolgvorsies, als sprake is van herhaalde meting op dezelfde

meetpunten, kan het verloop besproken worden. Dan ontstaat inzicht in de mate waarin het beleid veranderingen te weeg brengt en de mate en snelheid waarin de doelen worden gerealiseerd. Voor een viertal doelen in de Nota Dierenwelzijn zijn streefwaarden in de vorm van percentages vastgelegd en kan worden vastgesteld/beoordeeld of deze worden gehaald. Het gaat om de outputmeetpunten Percentage duurzame stallen, Percentage bedrijven dat zich aan alle wettelijke welzijnsregels houdt en twee meetpunten ten aanzien van Consumentenattitude, waarbij streefwaarden voor 2011 zijn geformuleerd. Voor de overige meetpunten zijn er nog geen streefwaarden. Het kunnen geven van een oordeel of beleidsdoelen worden bereikt (evaluatie) vereist streefwaarden per meetpunt.

→ Aanbeveling: stel in ieder geval voor de meetpunten met de hoogste maatschappelijke urgentie streefwaarden bij de meetpunten vast. Bij meetpunten waar maatschappelijke organisaties en/of bedrijfsleven verantwoordelijkheid hebben, is het aan te bevelen de streefwaarden in overleg met die groeperingen vast te stellen.

Bijlage 1: Brief van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) TRCDL/2009/1394 van 30 juni 2009 aan de Tweede Kamer waarin wordt aangekondigd jaarlijks een 'Staat van het Dier' uit te gaan brengen.

Ministerie van Landbouw, Natuur en
Voedselkwaliteit

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK DEN HAAG

De Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Directie Landbouw
Cluster Dierenwelzijn

Prins Clauslaan 8
2595 AJ DEN HAAG
Postbus 20401
2500 EK DEN HAAG
www.minlnv.nl

Contactpersoon

Datum 30 juni 2009
Betreft Staat van het dier

Onze referentie
TRCDL/2009/1394

Bijlagen
2

Geachte Voorzitter,

Met deze brief wil ik u informeren over de manier waarop ik het welzijn en de gezondheid van gehouden dieren in Nederland ga monitoren.

Ik ben voornemens om jaarlijks een 'Staat van het dier' te gaan uitbrengen: een monitoringsrapportage waarin het niveau van dierenwelzijn en diergezondheid van gehouden dieren in Nederland wordt beschreven. Deze rapportage geeft inzicht in de ontwikkeling van het welzijn en de gezondheid van gehouden dieren en het effect van het dierenwelzijns- en diergezondheidsbeleid. Het biedt handvatten om, daar waar nodig, het beleid bij te sturen. De eerste 'Staat van het dier' zal in februari 2010 verschijnen, tegelijkertijd met de tweede voortgangsrapportage over de Nota dierenwelzijn en de Nationale agenda diergezondheid.

Onderzoek door WUR-ASG

Mede naar aanleiding van de motie van het Kamerlid Thieme (PvdD, Tweede Kamer 2007-2008, 31472, nr. 14) heb ik de Animal Sciences Group van Wageningen-UR (WUR-ASG) gevraagd hoe het niveau van dierenwelzijn en diergezondheid in Nederland inzichtelijk kan worden gemaakt en hoe de voortgang kan worden gemeten. Het perspectief van het dier is hierbij leidend.

WUR-ASG heeft eind mei het rapport 'Indicatoren voor dierenwelzijn en diergezondheid' opgeleverd (zie bijlage 1). Het rapport bevat een inventarisatie van mogelijke indicatoren voor dierenwelzijn en diergezondheid. WUR-ASG heeft onderscheid gemaakt tussen outcome en outputindicatoren. Bij outcome gaat het om het effect dat met de inzet van het beleid wordt nagestreefd. In het geval van dierenwelzijnsbeleid gaat het om de daadwerkelijke verbetering van het welzijn vanuit het perspectief van het dier. Bij output gaat het om de concrete producten/prestaties van het beleid die moeten bijdragen aan de verbetering van het dierenwelzijn (de outcome).

Outcome indicatoren

Outcome indicatoren zijn slechts beperkt beschikbaar. Alleen voor een aantal dierziekten bij dieren in de veehouderij zijn nu indicatoren beschikbaar.

**Leven
van het land,
geven
om natuur.**

Deze worden namelijk jaarlijks gemonitord door de Gezondheidsdienst voor Dieren. Outcome indicatoren worden momenteel wel ontwikkeld in het kader van het EU-project Welfare Quality®. Dit project beoogt om eind 2009 voor een aantal diersoorten een welzijnsmonitor op te leveren vanuit het perspectief van het dier. De welzijnsmonitor combineert dierenwelzijn en diergezondheid en vormt de operationalisering van de vijf vrijheden van Brambell. Momenteel lopen in Europa pilots voor melkkoeien, vleeskoeien, vleeskalveren, zeugen, vleesvarkens, leghennen en vleeskuikens. Het project wordt ook door LNV financieel ondersteund. Nederland is coördinator voor de ontwikkeling van de welzijnsmonitor voor vleeskalveren. Of de welzijnsmonitor van Welfare Quality® breed ingezet gaat worden, is sterk afhankelijk van acceptatie/benutting door marktpartijen en ook van het tot stand komen van een Europese organisatie die de methodiek onderhoudt en beheert. Ik wacht de resultaten van het EU-project af en zal op een later moment bekijken of er bruikbare en betaalbare indicatoren en meetmethoden van afgeleid kunnen worden voor de 'Staat van het dier'. Voorlopig kan gebruik worden gemaakt van de inschattingen van experts die hun beeld over welzijn en diergezondheid onderbouwen met beschikbare informatie uit de literatuur. Deze zogenaamde expertview levert een inventarisatie van ongerief en een inschatting van de ernst daarvan op populatieniveau. WUR-ASG heeft in 2007 in opdracht van het ministerie van LNV een dergelijke inventarisatie uitgevoerd voor runderen, varkens, paarden, pluimvee en nertsen¹ en in 2009 voor konijnen, kalkoenen, eenden, schapen en geiten². Deze expertview is in feite een geschatte outcome indicator.

Directie Landbouw
Cluster Dierenwelzijn

Datum
30 juni 2009

Onze referentie
TRCDL/2009/1394

Output indicatoren

Output indicatoren meten het welzijn van dieren indirect via de 'omgeving': de fysieke omgeving van het dier en het bewustzijn van houders, burgers & consumenten. Ze bestrijken een breder terrein dan alleen het perspectief van het dier. Output indicatoren:

- geven inzicht in het aandeel van bedrijven dat bovenwettelijke, welzijnsbevorderende maatregelen heeft genomen;
- geven inzicht in de naleving van wettelijke eisen ten aanzien van welzijn en gezondheid;
- geven inzicht in gebruik van dierbehandelingsmiddelen;
- meten deelname aan en effect van stimuleringsmaatregelen gericht op dierenwelzijn en diergezondheid;
- geven informatie over de infrastructuur (kwalitatief en beschikbaarheid) van de diergezondheidszorg;
- zeggen iets over bewustwording bij burgers/consumenten ten aanzien van dierenwelzijn en verandering in hun koopgedrag en/of omgang met dieren;
- geven informatie over kennisontwikkeling (onderzoek, onderwijs en voorlichting) gericht op dierenwelzijn en diergezondheid, inclusief het vinden van oplossingen voor strijdige belangen.

---

¹ ASG-rapport 71, Ongerief bij runderen, varkens, paarden, pluimvee en nertsen: inventarisatie en prioritering, 2007

² ASG-rapport 160, Ongerief bij konijnen, kalkoenen, eenden, schapen en geiten: inventarisatie en prioritering, 2009

De combinatie van outcome en output indicatoren geeft een goed beeld van de inspanningen en het effect van het dierenwelzijns- en diergezondheidsbeleid.

Directie Landbouw
Cluster Dierenwelzijn

Staat van het dier

Aangezien niet alle indicatoren even relevant zijn om op te nemen in een 'Staat van het dier' heb ik uit het ASG-rapport een keuze van 20 indicatoren gemaakt. In bijlage 2 is de selectie in een schema opgenomen. Bij de keuze heb ik mij laten leiden door het perspectief van het dier en de in de Nota dierenwelzijn en Nationale agenda diergezondheid geformuleerde doelen.

Omdat het begrip indicator voor verwarring kan zorgen, noem ik in het schema de indicatoren meetpunten. De term indicator wordt namelijk vooral gebruikt in het kader van de rijksbegroting. Een indicator dient in dat kader ter verantwoording van beleid. De 'Staat van het dier' is bedoeld om betrokkenen te informeren over de ontwikkeling van het welzijn en de gezondheid van gehouden dieren en het effect van het dierenwelzijns- en diergezondheidsbeleid.

Op grond van de eerste 'Staat van het dier' zal ik bezien of hiervan ook een indicator kan worden afgeleid voor het dierenwelzijns- en diergezondheidsbeleid in de LNV-begroting vanaf 2011.

Gezien het feit dat het dierenwelzijnsbeleid in ontwikkeling is, kunnen ook de meetpunten aan verandering onderhevig zijn. Ze kunnen wijzigen door nieuwe inzichten of omdat er nieuwe meetpunten beschikbaar komen.

De meetpunten in de 'Staat van het dier' hebben betrekking op gehouden dieren, met uitzondering van proefdieren. Voor proefdieren bestaat een geheel eigen regelgeving en rapportage³, onder verantwoordelijkheid van de minister van VWS. Momenteel zijn niet van alle diercategorieën gegevens beschikbaar. De 'Staat van het dier' is dan ook een groeidocument dat in de loop der tijd steeds meer informatie over de verschillende diercategorieën zal bevatten.

In de loop van 2009 zullen voor de betreffende meetpunten gegevens worden verzameld, zodat in februari 2010 de eerste 'Staat van het dier' over het jaar 2009 kan worden gepubliceerd.

DE MINISTER VAN LANDBOUW, NATUUR EN
VOEDSELKwaliteit,

G. Verburg

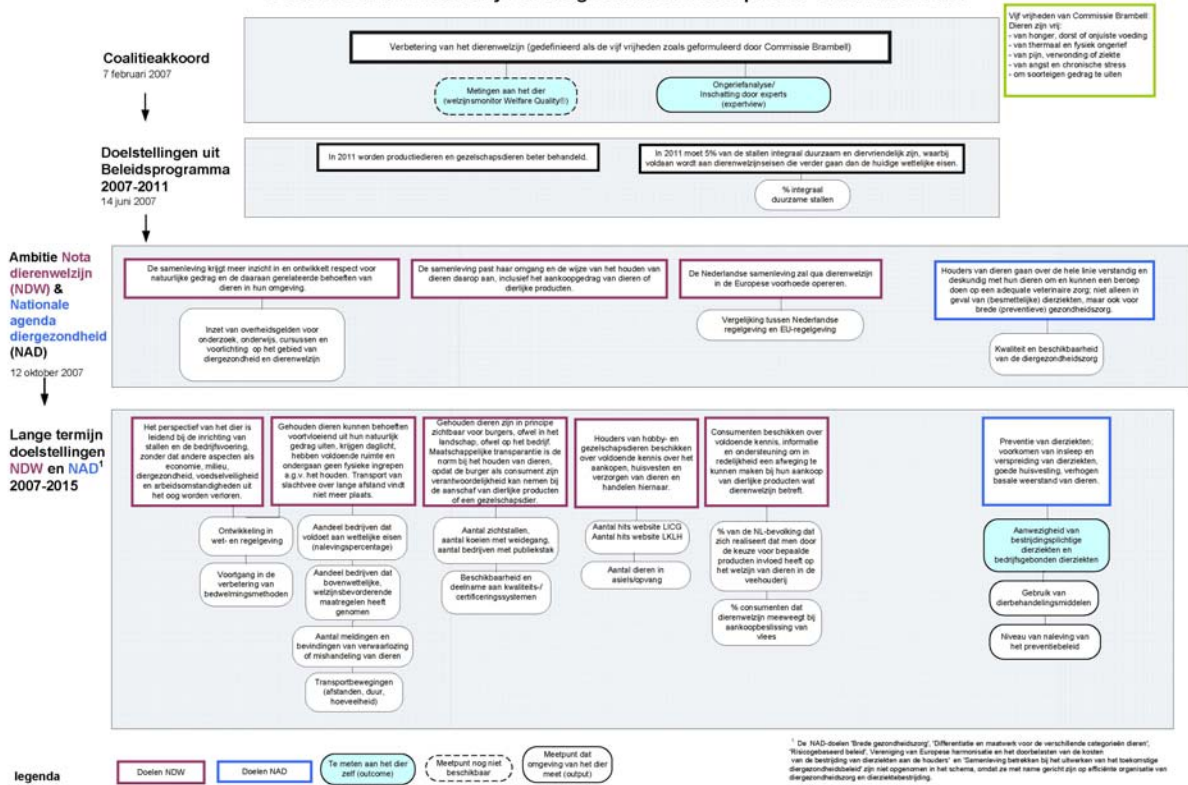
Datum
30 juni 2009

Onze referentie
TRCDL/2009/1394

---

³ Wet op de Dierproeven en ZoDoende, de jaarlijkse rapportage over aantallen en soort proefdieren, soort experimenten en classificatie van het ongerief dat de dieren hebben ondergaan.

Beleidsdoelen dierenwelzijn en diergezondheid & meetpunten 'Staat van het dier'

Bijlage 2: Bronnen per meetpunt, literatuur en overzicht van gebruikte afkortingen

Meetpunt	§	Rapportage jaar	Bronnen
Metingen aan het dier, bijvoorbeeld met de monitor zoals ontwikkeld in het EU-programma Welfare Quality®	2.1.1	Nog niet beschikbaar	Nog geen gegevens
Ongeriefanalyses c.q. inschattingen door experts	2.1.2	2007, 2009	WUR Livestock Research
Aantal meldingen en bevindingen van verwaarlozing of mishandeling van dieren	2.2.1	2009	LID, AID
Het aantal dieren in asiels en opvang	2.2.2	2008	DB
Het aandeel integraal duurzame en diervriendelijke stallen	2.2.3	2009	CBS, SMK, SKAL, WUR
Ontwikkeling in nationale wet- en regelgeving en de mate waarin Nederland in wet- en regelgeving in de EU voorloopt	2.3.1	2009	LNV
Het aandeel bedrijven dat voldoet aan alle wettelijke eisen op het gebied van dierenwelzijn	2.3.2	Nog niet beschikbaar	AID
Het aandeel bedrijven dat bovenwettelijke, welzijnsbevorderende maatregelen neemt	2.3.3	2009	Certificerende instellingen
Transport van levende dieren van en naar Nederland	2.3.4	2008	PVE
Voortgang in vermindering van ingrepen	2.3.5	2009	LNV, certificerende instellingen
Voortgang in verbetering bedwelmingsmethoden	2.3.6	2009	PVE, VWA, PVis
Investerings door de overheid in onderzoek op het gebied van dierenwelzijn	2.3.7	2008	DLO projectadministratie, LNV begroting
Investerings door de overheid in onderwijs op het gebied van dierenwelzijn	2.3.8	2009	Persoonlijke mededelingen
Aantal zichtstallen, aantal bedrijven met weidegang en aantal bedrijven met een publiekstak	2.3.9	2008	CBS
Beschikbaarheid en deelname aan kwaliteit- en certificeringssystemen	2.3.10	2009	Hun websites
Investerings van de overheid in kennisbevordering bij houders van hobby- en gezelschapsdieren	2.3.11	2009	LNV
Aantal hits op de websites van LICG, LKLH en PVH	2.3.12	2009	LICG, LKLH, PVH
Consumenten beschikken over voldoende kennis, informatie en ondersteuning	2.3.13	2009	LNV, Motivaction, WUR-LEI
Kwaliteit en beschikbaarheid van diergezondheidszorg	2.4.1	2008, 2009	KNMVD, VWA, FDA, Tuchtrect
Investerings van de overheid in onderzoek op het gebied van dierziekten en diergezondheid	2.4.2	2009	DLO en LNV begrotingen
Investerings van de overheid in onderwijs op het gebied van dierziekten en diergezondheid	2.4.3	2009	Persoonlijke mededeling
Aanwezigheid van bestrijdingsplichtige en aangifteplichtige dierziekten	2.4.4	2008	VWA (meldingplichtige) GD (bedrijfsgebonden)
Gebruik van diergeneesmiddelen	2.4.5	2007, 2008	FIDIN, MARAN, LEI
Niveau van naleving preventiebeleid	2.4.6	2009	AID, VWA

Literatuur

- Bartels, J., M.C. Onwezen, A. Ronteltap, A.R.H. Fischer, A.P.W. Kole, R.J.F.M. van Veggel en M.J.G. Meeusen (red.) Eten van waarde; peiling consument en voedsel, Den Haag, LEI, 2009, Rapport 2009-059.
- Bondt N., Puister L.F. en R.H.M. Bergevoet (2009). Antibioticagebruik op melkvee-, varkens- en pluimveebedrijven in Nederland : gebruik in 2007 in vergelijking met voorgaande jaren. LEI Wageningen UR, Den Haag.
- FIDIN ANTIBIOTICUMRAPPORTAGE 2008, (2009). Opgesteld door de FIDIN Werkgroep Antibioticumbeleid <http://www.fidin.nl/23546/AB-rapportage-2008.pdf>
- Graft, M van, J. Lodeweges en C. Volkering (2009) Dierenwelzijn in lesmateriaal. Analyse van lesmateriaal naar het begrip dierenwelzijn. SLO (nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling), Enschede.
- Grinsven, V. van, H. Westerik en L. van der Woud (2009). Imago-onderzoek beroepsgroep dierenartsen. KNMvD DUO Market Reserach, Utrecht.
- Hopster, H., M. van Dierendonck, H. van der Brandt en K. van Reenen (2009). Welzijn van dieren in reizende circussen in Nederland. ASG-rapport 212.
- Junte, S., K. de Vaan en J. Wils (2008). Evaluatie Dierentuinenbesluit. Research voor Beleid
- Leenstra, F.R. en F. Neijenhuis (2009). Indicatoren voor dierenwelzijn en diergezondheid. ASG-rapport 221.
- Leenstra, F.R., J.M. Rommers, P. Koene, M.A.W. Ruis, H.J. Schuiling en J. Verkaik (2009). Ongerief bij konijnen, kalkoenen, eenden, schapen en geiten; inventarisatie en prioritering. ASG-rapport 160.
- Leenstra, F.R., E.K. Visser, M.A.W. Ruis, K.H. de Greef, A.P. Bos, I.D. van Dixhoorn en H. Hopster (2007). Ongerief bij rundvee, varkens, pluimvee, nertsen en paarden. ASG-rapport 71.
- Ministerie LNV, begrotingen en reacties op schriftelijke vragen van de Tweede Kamer
- MARAN, Monitoring of Antimicrobial Resistance and Antibiotic Usage in Animals in the Netherlands; Vantures groep: samenwerkingsverband WUR-CVI, VWA en RIVM met medewerking van WUR-LEI, Faculteit Diergeneeskunde (UU) en GD.
- Peet, G.F.V. van der, H.B. van der Veen en H. Docters van Leeuwen (2009) Monitoring integraal duurzame stallen. Peildatum 1 januari 2009. ASG-rapport 214.
- Ministerie van LNV (2009). Brief aan de Tweede Kamer over monitoren van welzijn en diergezondheid van gehouden dieren in Nederland. TRCDL/2009/1394.
- Welfare Quality®. www.welfarequality.net

Overzicht van gebruikte afkortingen

AH	Albert Heijn
AID	Algemene Inspectie Dienst, onderdeel van LNV
BO	Beleidsondersteunend Onderzoek (onderzoek door LNV uitgezet bij WUR)
BSc	Bachelor of Science
BVD	Boviene Virus Diaree
CAE	Caprine arthritis encephalitis (besmettelijke hersen- en gewrichtsaandoening)
CBD	Controle Bureau Dierlijke sector
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CIBG	Centraal Informatiepunt Beroepen Gezondheidszorg
CVI	Centraal Veterinair Instituut
DB	Dierenbescherming
DGB	De Groene Belangenbehartiger
DLO	Dienst Landbouwkundig Onderzoek
DR	Dienst Regelingen, onderdeel LNV
EFSA	European Food Safety Authority, Europese Autoriteit voor Voedselveiligheid
FDN	Federatie Dierenambulances Nederland
FIDIN	Fabrikanten en Importeurs van Diergeneesmiddelen In Nederland
FNRS	Federatie van Nederlandse Ruitersportcentra
GBA	Gemeentelijke Basis Administratie
GD	Gezondheidsdienst voor Dieren
GGG	Groep Geneeskunde Gezelschapsdieren
GWWD	Gezondheids- en welzijnswet voor dieren
I&R	Identificatie en Registratie
IBR	Infectieuze Bovine Rhinotracheïtis
IDG	Inspectiedienst Gezelschapsdieren, onderdeel Hondenbescherming
IKB	Integrale Ketenbeheersing
KB	Kennisbasis
KIGO	Kennis en Innovatie Groen Onderwijs
KKM	Keten Kwaliteit Melk
KNMvD	Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde
LEI	Een van de instituten van Wageningen UR
LICG	Landelijk Informatie Centrum Gezelschapsdieren
LID	Landelijke Inspectie Dienst, onderdeel van DB
LKLH	Landelijk Kennisnetwerk Levende Have
LNV	Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
MARAN	Monitoring of Antimicrobial Resistance and Antibiotic Usage in Animals in the Netherlands
MRSA	Methicilline Resistente Staphylococcus Aureus
MSc	Master of Science
NAD	Nationale Agenda Diergezondheid
NCD	Newcastle Disease
NHK	Nederlands Hippisch Kenniscentrum
NWO	Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek
Para-tbc	Para-tuberculose
PPE	Productschap voor Pluimvee en Eieren
PVE	Productschappen Vee, Vlees en Eieren
PVH	Platform Verantwoord Huisdierenbezit
PVis	Productschap Vis
PVV	Productschap voor Vee en Vlees
QS	Qualität und Sicherheit, Duits kwaliteitsborgingsprogramma
SKAL	Stichting SKAL, aangewezen als controle-instantie voor biologische productie
SMK	Stichting Milieukeur
SZH	Stichting Zeldzame Huisdierrassen
TBC	Tuberculose
VAK	Veterinair Administratiekantoor
VD	Directie Voedselkwaliteit en Diergezondheid van LNV
VKGN	Vereniging Kwaliteitszorg Geitenhouderij Nederland
VTC	Veterinair Tuchtcollege
VWA	Voedsel en Waren Autoriteit
VWS	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport

WIAS Wageningen Institute of Animal Sciences
WOT Wettelijke Onderzoekstaken
WQ Welfare Quality®
WUD Wet op de uitoefening van de Diergeneeskunde
WUR-ASG Animal Sciences Group, een van de onderdelen van WUR

Bijlage 3: Overzicht wetten en regelgeving met directe link naar dierenwelzijn en diergezondheid

Wetten

- Wet van 24 september 1992, houdende vaststelling van de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren ([Gezondheids- en welzijnswet voor dieren](#)).
- Wet van 21 maart 1990, houdende regelen met betrekking tot de uitoefening van de diergeneeskunde ([Wet op de uitoefening van de diergeneeskunde 1990](#)).
- Wet van 25 januari 1961, houdende wijziging van de artikelen 254 en 455 van het Wetboek van Strafrecht en andere voorzieningen op het gebied der dierenbescherming ([Wet op de dierenbescherming](#)).
- Wet van 27 juni 1985, houdende regelen met betrekking tot diergeneesmiddelen ([Diergeneesmiddelenwet](#)).
- Wet van 22 oktober 2003, houdende bepalingen aangaande onder meer de bereiding en het in het verkeer brengen van diervoeders ([Kaderwet diervoeders](#)).

Besluiten

- Besluit van 23 september 1991, houdende de aanwijzing van handelingen, die niet worden aangemerkt als uitoefening van de diergeneeskunde ([Besluit tot uitvoering van artikel 1, vierde lid, WUD](#)).
- Besluit van 7 juli 1994, houdende regelen ter zake van het houden en huisvesten van varkens ([Varkensbesluit](#)).
- Besluit van 7 juli 1994, houdende regelen ter zake van het houden en huisvesten van kalveren ([Kalverenbesluit](#)).
- Besluit van 8 augustus 1994, houdende regelen betreffende het fokken van vee en overige diersoorten ([Fokkerijbesluit](#)).
- Besluit van 27 december 1995, houdende regelen met betrekking tot bescherming tegen bepaalde zoönosen en bestrijding besmettelijke dierziekten ([Besluit bescherming tegen bepaalde zoönosen en bestrijding besmettelijke dierziekten](#)).
- Besluit van 25 januari 1996, houdende regelen ter zake van het scheiden van dieren van het ouderdier ([Besluit scheiden van dieren](#)).
- Besluit van 25 januari 1996, houdende aanwijzing van en regelen omtrent toegestane ingrepen bij dieren ([Ingrepenbesluit](#)).
- Besluit van 25 januari 1996, houdende regels met betrekking tot de toepassing van voortplantingstechnieken bij dieren ([Besluit voortplantingstechnieken bij dieren](#)).
- Besluit van 6 november 1996, houdende uitvoering van artikel 44, negende lid, van de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren ([Besluit ritueel slachten](#)).
- Besluit van 16 mei 1997, houdende regelen ter zake van het doden van dieren ([Besluit doden van dieren](#)).
- Besluit van 14 november 1997, houdende regelen betreffende de identificatie en registratie van dieren ([Besluit identificatie en registratie van dieren](#)).
- Besluit van 10 december 1997, houdende uitvoering van artikel 34, eerste lid, van de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren ([Besluit aanwijzing voor productie te houden dieren](#)).
- Besluit van 11 januari 1999, houdende regelen inzake bedrijfsmatige verkoop, aflevering en inbewaringneming van honden en katten ([Honden- en kattenbesluit 1999](#)).
- Besluit van 16 december 1999, houdende regelen ter zake van het houden, verzorgen en huisvesten van productiedieren ([Besluit welzijn productiedieren](#)).
- Besluit van 19 april 2002, houdende eisen aan het houden, huisvesten, verzorgen en tonen van wilde dieren in dierentuinen ([Dierentuinenbesluit](#)).
- Besluit van 27 mei 2003, houdende regels voor de huisvesting en verzorging van legkippen ([Legkippen besluit 2003](#)).
- BESLUIT van 27 december 1995, houdende regelen met betrekking tot bescherming tegen bepaalde zoönosen en bestrijding besmettelijke dierziekten ([Besluit bescherming tegen bepaalde zoönosen en bestrijding besmettelijke dierziekten](#)).
- BESLUIT van 17 december 1997, houdende regelen betreffende het gebruik van sera en entstoffen ([Besluit gebruik sera en entstoffen](#)).
- BESLUIT van 9 december 1996, houdende regelen ter zake van vergunningen voor biotechnologische handelingen bij dieren en ter zake van de Commissie biotechnologie bij dieren ([Besluit biotechnologie bij dieren](#)).

- Besluit van 23 september 1991, houdende regelen betreffende de uitoefening van de diergeneeskunde in beperkte omvang ([Besluit paraveterinair](#))
- Besluit van 15 juli 1994, houdende regels betreffende verdachte dieren ([Besluit verdachte dieren](#))
- [Besluit](#) vaststelling selectielijst neerslag handelingen beleidsterrein Gezondheid en Welzijn van Dieren vanaf 1945 (Minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport)
- Tijdelijke [vrijstellingsregeling](#) gasverdoving biggen 2008
- [Besluit](#) houden van een waak- of heemhond

Ministeriële regelingen

- [Regeling](#) identificatie en registratie van dieren.
- [Regeling](#) toegelaten handelingen.
- [Regeling](#) doden van dieren.
- [Vrijstellingsregeling](#) dierenwelzijn/Vrijstellingsregeling ingrepen.
- [Regeling](#) uitvoering Honden- en kattenbesluit 1999.
- [Regeling](#) aquacultuur
- [Regeling](#) aanmelding tot uitoefening der diergeneeskunde
- [Regeling](#) erkenning EG-beroepskwalificaties uitoefening van de diergeneeskunde
- [Regeling](#) handel levende dieren en levende producten
- [Regeling](#) preventie, bestrijding en monitoring van besmettelijke dierziekten en zoönosen en TSE's
- [Regeling](#) tijdelijke maatregelen dierziekten
- [Regeling](#) dierenvervoer 2007
- [Regeling](#) diergeneesmiddelen

Regelgeving Productschappen

- [Verordening](#) identificatie en registratie van pluimveebedrijven, broedeieren en levend pluimvee (PPE) 2005
- [Verordening](#) welzijnsnormen vleeskuikenouderdieren 2003
- [Verordening](#) welzijnsnormen vleeskalkoenen 2003
- [Verordening](#) welzijnsnormen konijnen (PPE) 2006
- [Verordening](#) welzijnsnormen nertsen (PPE) 2003
- [Verordening](#) identificatie en registratie van paardachtigen (PVV) 2009
- [Besluit](#) protocol implanteren transponder I&R paardachtigen (PVV) 2009

Bovenstaande lijst is niet uitputtend; er zijn meer wetten, besluiten en regelingen betreffende dieren. Bijvoorbeeld het Besluit eisen dierlijk sperma en spermawincentra of Besluit ammoniakemissie huisvesting veehouderij. In de hierboven weergegeven regelgeving is sprake van een directe link naar de gezondheid en welzijn van dieren.

Bijlage 4: Overzicht houderijsystemen per diersoort voor de verschillende keurmerken (dec 2009).

De meest recente tabellen zijn te vinden op de website van het Voedingscentrum:

www.voedingscentrum.nl/

Aspecten die bij de keurmerken aan de orde komen zijn bijvoorbeeld het kunnen vertonen van natuurlijk gedrag (ruimte, uitloop), het al dan niet uitvoeren van ingrepen (staarten couperen en hoektanden knippen) of raskeuze.

De voorwaarden in de systemen zijn dynamisch. Vanwege verandering in regelgeving zijn of worden aspecten in de nabije toekomst aangepast. Voorbeelden zijn:

- Aanpassing binnenruimtebezetting voor varkens
- Verplichting van groepshuisvesting voor zeugen
- Verbod op 100% roostervloeren voor varkens
- Regels voor binnenruimtebezetting voor vleeskuikens
- Verbod op antimicrobiële groeibevorderaars
- Mogelijke invoering van rubbermatten voor kalveren
- Verbod op kooisysteem voor leghennen en regels voor koloniehuisvesting als alternatief
- Verbod op castratie bij biggen

Tabel rundvlees:

Keuzetabel rundvlees

In deze tabel vindt u keuzemogelijkheden voor het kopen van rundvlees. Er is een belangrijk onderscheid in houderijsystemen als het gaat om melkvee of vleesvee. Voor beide doeleinden worden verschillende rassen gehouden. Melkvee leeft doorgaans zes jaar, tot de melkproductie terugloopt. Vleesvee leeft meestal 1 tot 2 jaar (met uitzondering van natuurvlees), tot de runderen volgroeid zijn. Er zijn geen Europese richtlijnen voor het houden van runderen. Zo wordt bijvoorbeeld de ruimte buiten bepaald door de beschikbaarheid van voldoende gras om te grazen. Voor de Biologische veehouderij zijn er wel wettelijke eisen. Biologische koeien hebben bijvoorbeeld minimaal een halve hectare ter beschikking. Er zijn ook algemene regels voor de gezondheid van runderen. Het gebruik van preventieve antibiotica is voor alle runderen verboden. Antibiotica wordt alleen toegepast bij ziekte. Normaal is het niet nodig dat een koe bij het kalven een keizersnede krijgt. Alleen bij bepaalde rassen die voor de vleesconsumptie gehouden worden (Belgisch Wit-Blauw en Verbeterd Roodbont, ook wel dikbilrassen genoemd) is het gangbare praktijk. Daarom wordt binnen bepaalde systemen voor speciale rassen, zoals Limousin, gekozen.

	vee		Vleesvee			
	Gangbaar	Biologisch	Gangbaar	France Limousin	Scharrel (PRODuCERT)	Beter Leven
Komt de koe in de wei?	80% >120 dagen	>120 dagen	meestal niet	grootste deel jaar	mei-september	april-oktober
Hoe worden de koeien gehouden?	ligboxstal	potstal*** of ligboxstal	In groepen, 2-4m ² / koe	geen eisen	In groepen	In groepen
Op wat voor vloer leeft de koe binnen?	rooster en beton	strooisel	rooster, rubber mat of stro	strooisel	strooisel	rooster, rubber mat of stro
Blijven de kalveren bij de moeder om te zogen?	nee	geen eisen	soms	6 maanden	geen eisen	6 maanden
Wordt onthoornen toegepast?	routine-matig	niet routine-matig. Biologisch-dynamisch verboden	routine-matig	niet toegestaan	niet routine-matig	niet routine-matig
Worden de stieren gecastreerd?*	n.v.t.	n.v.t.	meestal	meestal	nee	ja****
Van wat voor ras zijn de koeien?	meest Frisian Holstein	meest Frisian Holstein	Belgisch Wit-Blauw ***** Verbeterd Roodbont ***** Limousin, Blonde d'Aquitaine, Charolais, Pikmontese	Limousin	geen dikbilrassen	Charolais, Limousin, Simmental en Aberdeen Angus

* Erkend streekproduct, deel van de boeren is biologisch, voldoen minimaal aan eisen scharrelrunderen.
 ** Melkvee is vrouwelijk, daar is castratie niet van toepassing. Bij runderen geschiedt castratie onder verplichte verdoving.
 *** Een potstal bestaat uit een met stro ingestrooide gezamenlijke ligruimte die gescheiden is van het looppad achter het voerhek. De mest blijft liggen en dagelijks bedekt met stro. Een of tweemaal per jaar wordt de opgepotte mest weggehaald. Potstallen zijn vaak aan één kant open waardoor er sprake is van ruime ventilatie.
 **** Niet altijd onder verdoving
 ***** Dikbilrassen, waarbij de kalveren meestal via een keizersnede geboren moeten worden
 © Voedingscentrum, 9-10-2009

Tabel kalfsvlees

Keuzetabel kalfsvlees

In deze tabel vindt u keuzemogelijkheden voor het kopen van kalfsvlees. Stierkalveren en kalveren die niet gebruik kunnen worden als melkvee worden gehouden voor kalfsvlees. Meestal wordt het kalfje direct na de geboorte van zijn moeder gescheiden. Om gezondheidsredenen verblijft het meestal de eerste 8 weken apart, in een eenlingbox. Daarna is groepshuisvesting verplicht. Er is onderscheid te maken in twee soorten kalfsvlees: blank en rosé. Dit heeft te maken met het voer en de slachtleeftijd. In Nederland wordt voornamelijk Rosé kalfsvlees verkocht. Omdat de kalfjes jong geslacht worden, worden ze niet onthoord.

	Blank			Rosé		
	 Regulier/ IKB	 Beter Leven	 Peter's Farm	 regulier/ IKB	 Friander	 Biologisch
Hoeveel ruimte heeft een kalf binnen? (m²)	1,5 tot 1,8	1,8	1,8	1,5 tot 1,8	1,8	1,5 tot 5
Hoeveel ruimte heeft een kalf buiten?	geen	geen	geen	geen	geen	> 15 weken, 125 m²
Hoe lang blijven de kalveren in een eenlingbox?	tot max. 8 weken	tot max. 8 weken	niet	tot max. 8 weken	tot max. 8 weken	tot 2 weken
Hoe wordt het kalf gehouden?	In groepen van 4 tot 16	In groepen van 4 tot 16	In groepen van 40 tot 80	In groepen van 4 tot 16	In groepen van 4 tot 20	< 15 w. groep 4 / 6 > 15 w. groep >5
Op wat voor vloer leeft het kalf?	houten roostervloer	houten roostervloer	houten roostervloer	houten roostervloer, geen strooisel	houten roostervloer, geen strooisel	max 50% houten roostervloer, 50% dicht met strooisel
Wat krijgt het kalf te eten?	magere kalvermelk & ruwvoer	magere kalvermelk & dubbel ruwvoer	magere kalvermelk & meer ruwvoer	magere kalvermelk & ruwvoer en krachtvoer	magere kalvermelk & ruwvoer en krachtvoer	eerste 3 maanden natuurlijke melk, daarnaast ruwvoer
Hoe hoog is het hemoglobine (ijzer)gehalte?*	gemiddeld 5,5 mmol/l	minimaal 6,0 mmol/l	ieder dier ruim boven 4,5 mmol/l	gemiddeld 7,0 mmol/l	gemiddeld 7,0 mmol/l	
Hoe vaak krijgt het kalf te eten?	2 tot 6x daags	2 tot 6x daags	dagdeelportie op eigen keuzemomenten	onbeperkt	onbeperkt	onbeperkt
Hoe oud wordt het kalf?	tot 8 maanden	tot 8 maanden	tot 8 maanden	8-12 maanden	8-12 maanden	8-12 maanden

* De wettelijke minimum norm is 4,5 mmol/l over de groep gemeten. Om blank vlees te krijgen, krijgen de kalveren beperkt ruwvoer met beperkt ijzer. Wanneer het gehalte onder de 6,0 mmol/l daalt kan er bloedarmoede ontstaan. Rosé kalveren hebben een waarde van gemiddeld 7,0 mmol/l.

© Voedingcentrum, 23-1-2009

Tabel varkensvlees

Keuzetabel varkensvlees

In deze tabel vindt u de keuzemogelijkheden voor het kopen van varkensvlees. In de varkenshouderij worden zeugen, vrouwtjes die voor de biggetjes zorgen, en vleesvarkens apart gehouden. De vleesvarkens worden meestal geslacht op een leeftijd tussen de 170 en 190 dagen. De meeste varkens in Nederland worden gangbaar gehouden. Dat betekent dat ze beperkte ruimte hebben. De meesten worden in groepen van 10 tot 14 gehouden. De tabel geeft aan hoe het met de ruimte, de vloer en ligplaatsen zit. Doorgaans worden de staarten en tanden gecoupeerd (geknipt) en worden biggetjes onverdoofd gecastreerd. Vanaf 2009 willen supermarkten geen vlees meer verkopen van onverdoofd gecasteerde biggetjes. Bij Milieukeur wordt niet meer gecastreerd. Bij scharrelvarkens en Biologisch zijn er nog extra eisen aan het voer en het gebruik van medicijnen, zoals antibiotica.

						
Hoeveel ruimte heeft het varken binnen? (in m²)	0,7, 0,8*	1 -1,1	1	vleesvarkens 1 m² (incl. uitloop) zeugen 25/30 per ha.	1,3 (Incl.uitloop)	vleesvarkens 1,3 zeugen 2,5
Hoeveel ruimte heeft het varken buiten?	geen	geen	geen	vleesvarkens 0.3 m², zeugen 25/30 per ha.	evenveel verharde ruimte als binnen en/of 25 m² onverhard	vleesvarkens 1 m² verhard; zeugen 1,9 m² en weldegang
Op wat voor vloer leeft het varken?	40% dicht	40% dicht	helemaal dicht	deels dicht	helemaal dicht	meer dan 50% dicht
Heeft het varken stro of zaagsel om op te liggen?	nee	nee	ja	ja	ja	ja
Leven de zeugen in groepen?	ja*	kan	ja	ja, permanent buiten op het land	ja	ja
Houdt het varken zijn staart en hoektanden?	staart nee, hoektanden vaak wel	nee	kan	ja	ja	ja
Wordt het varken gecastreerd?	ja, verdoofd**	nee	nee	nee	ja, verdoofd	ja, verdoofd

* Vanaf 2013 verplichte groepshuisvesting zeugen en stallen met 1m² ruimte per varken.
 ** Dit staat niet in de wet, maar wordt in de praktijk geëist door supermarkten en andere afnemers.
 © Voedingscentrum, 9-10-2009

Tabel pluimveevlees

Keuzetabel kip

In deze tabel vindt u de keuzemogelijkheden voor het kopen van kippenvlees. De meeste kippen worden gangbaar gehouden. Het gaat om andere rassen en houderijen dan de kippen die eieren leggen. Hanen en hennetjes worden door elkaar gehouden in grote stallen met al dan niet een uitloop naar buiten. Snelgroeiende rassen zorgen voor een aantal welzijnsproblemen. Daarom worden er in sommige systemen langzaamgroeiende rassen gebruikt. De kippen worden dan op latere leeftijd geslacht. De kippen krijgen voornamelijk graan als voer, bij biologische kippen betreft het biologisch voer. Niet-gangbare varianten zijn nog beperkt verkrijgbaar.

	Gangbaar	 Beter Leven Volwaard/ Beter Leven	 Scharrel Kippenloos Scharrel (PROduCERT)	 Label Rouge	 Beter Leven Biologisch/EKO, Demeter
Hoeveel kippen zitten er op een m ² ?	20-24; vanaf 2010: 19	17*	13	11	10
Hoeveel ruimte heeft de kip binnen? (in m ²)	0,04	0,06	0,08	0,09	0,1
Hoeveel ruimte heeft de kip buiten? (in m ²)	geen	0,3 overdekt	1	2	4
Van wat voor ras is de kip?	snel groeiend	langzaam groeiend	groeiend tot max. 2100 gram	langzaam groeiend	langzaam groeiend
Hoe oud wordt de kip? (in dagen)	37 - 42	56	56 - 63	81 - 87	70-81

* De (overdekte) uitloop van deze kippen mag worden opgeteld bij het oppervlak van de stal. Het aantal kippen op een m² komt dan lager uit.
© Voedingscentrum, 9-10-2009

Tabel leghennen:

Keuzetabel ei

In deze tabel vindt u de keuzemogelijkheden voor het kopen van eieren. Legkippen worden voor de productie van eieren deels gehouden in kooien (in de volksmond legbatterijen). Deze vorm wordt om welzijnsredenen vanaf 2012 verboden. Waarschijnlijk komt daarvoor de verrijkte kooi of kleinvolière in de plaats, met meer mogelijkheden voor kippen om natuurlijk gedrag te vertonen. Daarnaast zijn er drie alternatieve systemen, waarbij de kippen in grote stallen rondlopen. Deze systemen staan bekend als scharrel, vrije uitloop en biologisch. Ze zijn herkenbaar aan de code op het ei. Het Grasel is een variant op vrije uitloop. In de tabel zijn onderwerpen opgenomen die belangrijk zijn voor kippen om hun natuurlijk gedrag te kunnen vertonen, zoals de ruimte, aanwezigheid van zistokken en legnesten en de mogelijkheid om naar buiten te gaan, te scharrelen en een stofbad te nemen. Daarnaast bevat de tabel nog informatie over daglicht en het kappen van snavels. Kippen krijgen veilig voer dat voldoet aan de eisen van de wet en de sector. Graskippen krijgen plantaardig voer en biologische kippen biologisch voer.

Een kip begint na een half jaar met eieren leggen. Na anderhalf jaar loopt de productie geleidelijk terug. Kippen kunnen veel langer eieren leggen, maar in de praktijk blijft het meestal bij twee jaar en worden geslacht als ze voor de tweede keer gaan ruilen.

	 Gangbaar/ kooi ** (tot 2012)	 Verrijkte kooi ** (vanaf 2012)	 Scharrel	 Scharrel+ Beter Leven	 Vrije uitloop Graskippen	 Biologisch EKO
Eicode	3	3	2	2	1	0
Hoe worden de legkippen gehouden?	Kooien tot 5 kippen	kooien met 3 tot 60 stuks	stal met maximaal 6000 kippen	stal met maximaal 6000 kippen	stal met maximaal 6000 kippen	stal met maximaal 3000 kippen
Hoeveel ruimte hebben ze binnen? (legkippen per m ²)	18	13	9	8,5	9 (vrije uitloop) 7,5 (Graskippen)	6
Kunnen de kippen ook naar buiten?	Nee	Nee	Nee	Ja, overdekt	Ja	Ja
Wat voor voer krijgen ze?	Veilig voer	Veilig voer	Veilig voer	Extra graan en maagklezel	Plantaardig (Graskippen)	Biologisch GMO-vrij
Is er strooisel in de stal?	Nee	Beperkt	Ja	Ja	Ja	Ja
Zijn er zistokken?	Nee	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Zijn er legnesten?	Nee	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Is er de mogelijkheid om een stofbad te nemen?	Nee	Beperkt	Ja	Ja	Ja	Ja
Krijgt de kip daglicht?	Nee	Nee	Ja	Ja	Ja, buiten	Ja
Worden de snavels gekapt?	Ja	Ja	Ja*	Ja*	Ja*	Ja*
Hoe oud worden ze?	1,5 tot 2 jaar	1,5 tot 2 jaar	1,5 tot 2 jaar	1,5 tot 2 jaar	1,5 tot 2 jaar	1,5 tot 2 jaar

* Legkippenbesluit 2003: de kooi wordt verboden en moet in 2012 vervangen zijn door de verrijkte kooi of kleinvolière.

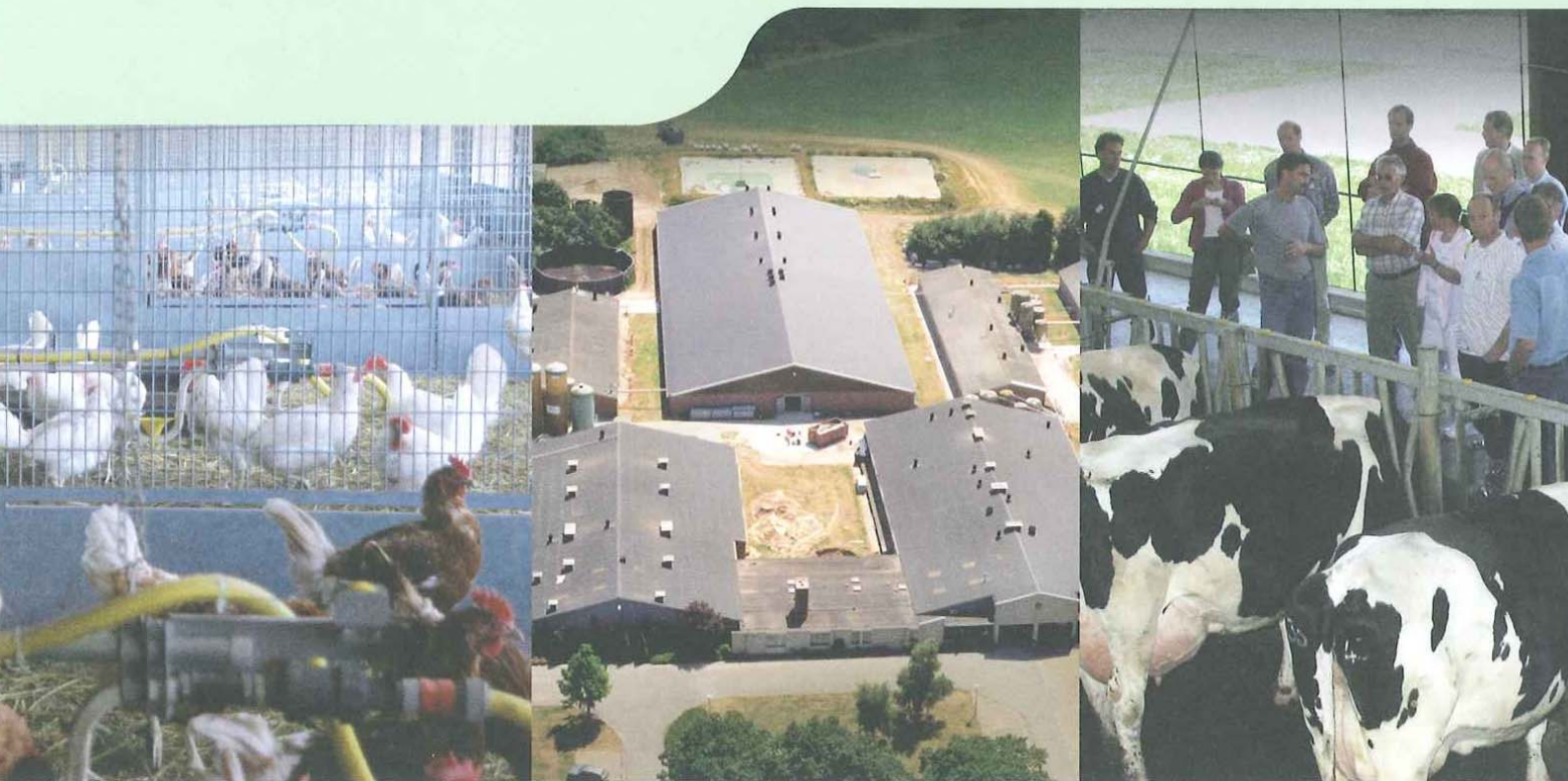
** Bij kippen in nieuwe stallen (gebouwd na 2001) mogen de snavels niet meer gekapt worden. Voor kippen die vrij rondlopen en verrijkte kooien is het verbod op snavelbehandeling uitgesteld tot 2011.

© Voedingscentrum, 9-10-2009

Bijlage 5: Aantallen dieren in Nederland

Diercategorieën	Aantallen in Nederland	Opmerking
<i>Commercieel gehouden dieren (grote sectoren)</i>	<i>Ca. 118 miljoen</i>	
Runderen	Ca. 3,9 miljoen	
Varkens	Ca. 12 miljoen	Vleesvarkens: 2 x het aantal plaatsen/jaar
Paarden	450.000	Incl. hobbymatig gehouden
Pluimvee	Ca. 96,7 miljoen	50 miljoen vleeskuikens: 7 x/jaar
Nertsen	Ca. 5 miljoen	Fokdieren en jongen
<i>Commercieel gehouden dieren (kleine sectoren)</i>	<i>Ca. 4 miljoen</i>	
Konijnen	Ca. 300.000	Vleeskonijnen meer rondes per jaar
Kalkoenen	Ca. 900.000	2 rondes/jaar
Eenden	Ca. 1.000.000	7 rondes/jaar
Schapen	Ca. 1.200.000	Incl. hobbymatig gehouden
Geiten	Ca. 350.000	
Overig	Enkele duizenden	Herten, waterbuffels
<i>Commercieel gekweekte vis</i>	3500 ton paling 4000 ton meerval 500 ton forel, tarbot, zeebaars, snoekbaars, barramundi, garnalen en tong	
<i>Hobbydieren</i>	<i>Ca. 2.300.000</i>	
Duiven	Ca. 1.000.000	
Wilde vogels, watervogels en pluimvee	Ca. 1.100.000	Incl. struisvogels
Damherten	5000	Ca. 500 hertenparkjes x 10
Geiten	100.000	Dwerggeiten en zo?
Koeien	3500	
Varkens	3000	
<i>Gezelschapsdieren</i>	<i>Ca. 26,4 miljoen</i>	
Honden	Ca. 1,8 miljoen	
Katten	Ca. 3,2 miljoen	
Konijnen	Ca. 1 miljoen	
Kleine knaagdieren	Ca. 850.000	
Zang en siervogels	Ca. 2,4 miljoen	
Reptielen en amfibieën	270.000	
Aquariumvissen	Ca. 6,9 miljoen	
Vijvervissen	Ca. 10 miljoen	
Overig	Onbekend	
<i>Dieren voor educatie en vermaak</i>		
Dieren in dierentuinen	Ca. 100.000	Ca. 50 dierentuinen in NL
Zoogdieren		De bij de Nederlandse Vereniging van
Vogels		Dierentuinen aangesloten dierentuinen (15)
Vissen		hadden in 2008 62.616 dieren
Reptielen en amfibieën		
Insecten/vlinders		
Dieren in circussen	Ca. 150 (geschat)	29 circussen in 2007 actief in NL
Kinderboerderijen	10.000 (geschat)	Ca. 300 kinderboerderijen in NL: deze dieren zitten al in de overige categorieën

Bron: Productiedieren: CBS, 2008; gezelschaps- en hobbydieren TNS/NIPO 2009 (Gezelschapsdieren in Nederland)

Wageningen UR Livestock Research

Edelhertweg 15, 8219 PH Lelystad T 0320 238238 F 0320 238050

E info@livestockresearch.wur.nl | www.livestockresearch.wur.nl